

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
(İSLAM TARİHİ)

SÜNNÎ VE ŞİÎ KAYNAKLARA GÖRE
GAZVE VE SERİYYELERDE HZ. ALİ
(eş-ŞÂMÎ ve el-MECLİSÎ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatih Muhammed ÇAKMAK

Ankara -2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
(İSLAM TARİHİ)

SÜNNÎ VE ŞİÎ KAYNAKLARA GÖRE
GAZVE VE SERİYYELERDE HZ. ALİ
(eş-ŞÂMÎ ve el-MECLİSÎ ÖRNEĞİ)

Fatih Muhammed ÇAKMAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Ankara -2017

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

SÜNNİ VE Şİİ KAYNAKLARA GÖRE
GAZVE VE SERİYYELERDE HZ. ALİ
(EŞ-ŞÂMÎ VE EL-MECLİSÎ ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi
Fatih Muhammed ÇAKMAK

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
Prof. Dr. İrfan AYCAN
Doç. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU

İmzası

Tez Sınav Tarihi: 28.07.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../2017)

Fatih Muhammed ÇAKMAK

ÖNSÖZ

Müslümanlar açısından Hz. Muhammed'e yakınlığı, savaşlardaki cesareti, halifeliği ve birçok yönüyle önemli bir şahsiyet olan Hz. Ali tarih yazarlarının gündemini daima meşgul etmiştir. Onun hakkında müstakil çalışmalar yapılmakla birlikte İslam tarihini derinden etkileyen olaylarda gösterdiği tavır tarihçiler tarafından incelenmiştir. Bununla birlikte erken dönemlerden itibaren İslam dünyasında yaşanan mezhepsel ayrılıklar tarih yazıcılığını da doğrudan etkilemiştir. Sözgelimi Hz. Ali'ye dair oluşan tasavvur Şiiliğin mezhepsel olarak varlık gayesi haline gelmiştir. Sünnî düşünce bu duruma kayıtsız kalmayarak Hz. Ali'yi faziletli bir sahabe olarak görmekle birlikte Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere İslam tarihinde etkin olan sahabîleri de öneleme, Hz. Ali tasavvurlarını da buna göre şekillendirme yoluna gitmiştir. Böyle bir ortamda Hz. Ali'ye dair algıların da mezhebi yaklaşımlara göre şekillenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Araştırmamız, bu bağlamda Sünnî ve Şii siyer kaynaklarından eş-Şâmî ve el-Meclisî'nin eserleri esas alınarak gazve ve seriyyeler özelinde yer verilen rivayetlerden hareketle iki mezhebin Hz. Ali tasavvurlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmamızda mezhepsel kaygıların devreye girmesi ile rivayetlerin nasıl bir değişime uğradığı ve bu durumun zihinsel arka plan itibarıyla tarih yazıcılığına etkisi tahlil edilmektedir. 16. Yüzyılda siyer malzemesi genişlemesinden hareketle bu dönemde söz konusu etkilerin rivayetlere nasıl yansıdığı irdelenmektedir.

Sünnî-Şiî ekoller arasında farklı tasavvurların oluşmasında Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan hilafet tartışmalarının en önemli etkenlerden biri olduğu tezi merkeze alınmakta; rivayetlerin bu temel üzere oluşmuş olma ihtimaline ilişkin atıflar yapılmaktadır. *Sübülü'l-Hüdâ* ve *Bihâru'l-Envâr*'da yer verilen nakillerle haydar ve

kerrâr sıfatları, Zülfikâr kılıcı gibi mitolojik unsurlar ve çeşitli harikulâde olaylar ve efsanevî anlatımlarla Hz. Ali'ye ilişkin oluşan tasavvurlar somut örnekler üzerinden ortaya konmaktadır.

Giriş ve üç ana bölümden oluşan çalışmamızda Girişte konuya dair teorik çerçeve, yöntem ve bağlam ortaya konduktan sonra Birinci Bölümde iki müellif ve eserleri tanıtılmaktadır. İkinci ve Üçüncü Bölümde ise gazveler ve seriyyelerle ilgili rivayetlerde iki esere yansıyan Hz. Ali algıları ele alınmaktadır.

Mevcut çalışmalarda, rivayetlerde öne çıkan vasıfları ile Hz. Ali'nin değerlendirildiği ve yukarıda da ifade ettiğimiz kült hale gelmiş algılara atıfların yapıldığını tespit ettik. Araştırmamız, Sünni-Şîî algılarını mukayase ederek ve belirli bir dönem esas alınarak iki mezhebin Hz. Ali tasavvurlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi bakımından ilk olma özelliği taşıyor. Dolayısıyla İslam Tarihi araştırmalarında bu hususta yeni çalışmalara sevk etmesi bakımından tezimizin önemli bir yerde durduğunu düşünüyoruz.

Bu minvalde lisans dönemimden itibaren talebesi olduğum, beni böyle önemli bir konuyu araştırmaya sevk eden ve çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen saygıdeğer Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR hocama şükranlarımı sunmayı yerine getirilmesi gereken bir vecibe biliyorum. Aynı şekilde Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ ve Prof. Dr. Bünyamin ERUL hocalarıma, her zaman desteklerini hissettiğim aileme, eşim Sümeyye ÇAKMAK'a, arkadaşım Ar. Gör. Fatma Nur KALAN'a; Türkiye Diyanet Vakfı KAGEM yöneticilerine ve çalışma arkadaşlarıma ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum.

17.07.2017
Fatih Muhammed ÇAKMAK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
B. Araştırmanın Yöntemi	2
C. Araştırmanın Kaynakları	2
D. Kavramsal Çerçeve	3
E. Sünnî ve Şîî Kaynaklarda Tarih Yazıcılığını Etkileyen Faktörler	9
I. BÖLÜM: MÜELLİFLER VE ESERLERİ	12
A. EŞ-ŞÂMÎ ve SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ'SI	12
1. eş-Şâmî'nin Hayatı	12
2. eş-Şâmî'nin İlmi Çalışmaları ve Eserleri	12
3. Sübülü'l Hüdâ'sı	14
B. el-MECLİSÎ ve BİHÂRU'L-ENVÂR'I	20
1. el-Meclisî'nin Hayatı	20
2. el-Meclisî'nin İlmi Çalışmaları ve Eserleri	23
3. Bihâru'l Envâr'ı	27
II. BÖLÜM: GAZVELERDE HZ. ALİ	35
1. Bedir Gazvesi	35
2. Uhud Gazvesi	42
3. Hendek Gazvesi	51
4. Beni Kurayza Gazvesi	60
5. Hudeybiye Seferi	63
6. Hayber Gazvesi	67
7. Mekke Gazvesi	81
8. Huneyn Gazvesi	87
9. Taif Gazvesi	92
10. Tebük Gazvesi	95
III. BÖLÜM: SERİYYELERDE HZ. ALİ	102
1. Zâtü's-Selâsil Seriyyesi	102

2. Yemen Seriyeleri	114
GENEL DEĞERLENDİRME	118
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	132
ÖZET	140
SUMMARY	140

KISALTMALAR

ABD	: Anabilim Dalı
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bkz.	: Bakınız
BEUSBED	: Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırma için bakınız
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
ö.	: Ölümü
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Ebû Turâb, el-Murtazâ, Haydar, Esedullah, Emîru'l-mü'minîn künyeleriyle anılan, Müslümanlar için sembol bir isim olan Hz. Ali (ö. 40/661) İslam Tarihinde önemli dönüm noktalarının yaşanmasına tanıklık etmiş bir sahabîdir. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilk kabul eden, ona en yakın isimlerden biri olan, Allah'a iman edip bu hususta İslam'ın tebliğ edilmesi için çaba gösteren, savaş durumları söz konusu olduğunda cesaretle savaşan ve ilk dört halifeden biri olarak Müslüman toplumun idari ve sosyal hayatına yön vermiş önemli bir şahsiyettir.

Hz. Ali, özellikle ilk halifenin belirlenmesi sürecinde ve sonrasında yaşanan bazı olaylarla birlikte etkileri bugüne uzanan Sünnî-Şîî kutuplaşmasının referans kaynaklarından biri haline gelmiştir. Söz konusu tanıklıkları ve attığı adımlarla Sünnîler nezdinde faziletli bir sahabî konumunda yer alırken Şîîler nazarında çok daha üstün vasıflarla anılan ve Hz. Muhammed'ten sonra her yönü ile Müslümanların en üstün karakteri olarak görülmektedir Dolayısıyla Hz. Ali, birçok yönüyle iki mezhep açısından önemli bir şahsiyet konumunda yer almaktadır. Ehemmiyet verme açısından benzer bir anlayış var olsa da Hz. Ali tasavvurları bakımından iki mezhep arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Tez çalışmasında Sünniler ve Şîîler açısından önemli bir şahsiyet olarak Hz. Ali'ye dair ortaya çıkan tasavvurlar mukayeseli olarak 16. yüzyılda yaşayan Sünnî düşünceye sahip Muhammed b. Salih eş-Şâmî ((ö. 942/1536) ve Şîî fikriyatı benimseyen Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö. 1111/1700)'nin eserleri özelinde Hz. Ali'nin Hz. Muhammed dönemi savaşları ile ilgili rivayetlerde nasıl takdim edildiği

ve bu rivayetlerin nasıl bir algıya sevk ettiği incelenmektedir. Bu bağlamda iki mezhebin Hz. Ali tasavvurlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Siyer malzemesinin genişlemesi ile rivayetlerin mahiyetinde ne tür değişimlerin meydana geldiği irdelenerek bunun Hz. Ali tasavvurlarına yansımaları incelenecektir.

Araştırma, genel anlamda tarih yazıcılığı bakımından özelde ise ideolojik tarih yazıcılığı bağlamında Sünnilik ve Şiilik etkisinde ortaya konan Hz. Ali algısının mahiyetini tespitmek açısından da önemli bir yerde durmaktadır.

B. Araştırmanın Yöntemi

Rivayetler sıhhat durumları göz önünde tutulmaksızın iki kaynak üzerinden mukayeseli olarak tahlil edilecektir. Bu bağlamda gazve ve seriyyelerde Hz. Ali'nin oynadığı rolle alakalı durumlar benzerlik ve farklılık yönleri itibariyle ele alındıktan sonra mezhepsel tutumun rivayetlere nasıl yansıdığı irdelenecektir.

Metodik olarak ideolojik bir bağlam esas alınmadan savunma ya da taarruz hallerine müracaat edilmeden, seçmeci yaklaşımdan uzak bir şekilde, eserler incelenecek; buna göre yorumlanacaktır. Özellikle mezhepsel ön kabulleri desteklemek maksadıyla rivayet metinlerine müdahale edilip edilmediği ortaya konmaya çalışılacaktır. Yine rivayetleri belirli bir forma kavuşturmak amacıyla müellif yahut râvi tasarrufu ile ekleme ya da çıkarma yapıp yapılmadığı tetkik edilecektir.

C. Araştırmanın Kaynakları

Kaynak bakımından çalışmanın merkezinde Alî b. Yûsuf Muhammed b. Sâlih eş-Şâmî tarafından kaleme alınan *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd ve-Zikri Fadâilihî ve Ahvâlihi fî'l-Mebde' ve'l-Meâd* ve Muhammed Bâkır b. el-Mevlâ

Muhammed Takiyyi'l-Meclisî'nin, *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Dureri Ehbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr* adlı eseri yer almaktadır. Yusuf Özbek editörlüğünde *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd* adlı eserin *Peygamber Külliyyâtı* olarak çevrilen tercümesinden orijinal nüshayla karşılaştırmalı olarak yararlanılmıştır.

İki müellifin kaynak olarak kullandıkları el-Buhârî ve el-Müslim'in *es-Sahih* 'leri ile el-Beyhâkî'nin *Delailü'n-Nübüvve*'si ve el-Hâkim'in *Müstedrek*'inden rivayetlerin asıllarına uygun olarak alınıp alınmadığını tespit etmek amacıyla yararlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca çalışma boyunca ilk dönem siyer kaynaklarından ve konu bağlamında ikincil kaynak olarak tez, makale, ansiklopedi ve müstakil çalışmalardan istifade edilmiştir.

D. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızda sıkça kullanacağımız bir dizi kavram yer almaktadır. Her birini bu başlıkta inceleyeceğiz. Öncelikle Ehl-i Sünnet ve Şiâ mezheplerinin ortaya çıkışı ile ilgili Mezhepler Tarihi açısından kısa bilgiler vereceğiz.

Ehl-i Sünnet-Şiâ: Sözlükte "mânevî alanda çizilen yolu benimseyenler" anlamına gelen "*Ehl-i sünnet*" (ehlü's-sünne) kavramı, ehlü's-sünne ve'l-cemâa (ehl-i sünnet ve'l-cemâat) ifadesinin kısaltılmış şekli olarak Hz. Muhammed ile sahabenin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler anlamında kullanılmaktadır. Bu anlayıştan uzak hareket eden gruplara ise Ehl-i bid'at denilmektedir. Ehl-i sünnet'e bağlı olanlara sağlam ve doğru inancı benimseyenler anlamında "Sünnî" adı verilmektedir.¹ Tarihî açıdan Ehl-i sünnet, siyasî, itikâdî ve toplumsal boyutlarıyla hicrî ikinci asırdan itibaren teşekkül etmeye başlamıştır. Zira

¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 525.

hicri ikinci ve hicri üçüncü asırlar, İslam düşünce tarihinin en büyük ekollerinin görüşlerinin berraklaştığı, farklı bakış açıları ve din anlayışlarının ortaya çıktığı, fırkaların siyâsî ve itikadî görüşlerini sistemleştirdikleri bir zaman dilimine denk gelmektedir.²

Bilindiği üzere Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan hilafet tartışmaları Müslümanlar arasında ciddi ayrışmalara ve kutuplaşmalara neden olmuştur. İlk halifenin seçiminden Hz. Ali'nin halife seçilmesine kadar uzanan dönem içerisinde ve sonrasında yaşanan Cemel, Sıffin, hadiseleri ve nihayetinde Hakem Olayı'nın akabinde İslam dünyasında fırkalaşma dönemi de başlamıştır. Emevi ailesi ve Ali taraftarları arasında yaşanan hilafet tartışmaları, siyâsî bir mesele iken hilafetin saltanata dönüşmesi ve Muaviye'nin kendisine hilafetin ilahi bir tayinle verildiğini iddia etmesi ile itikadî bir boyut kazanmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler sonradan kendilerini Kaderiyye, Cebriyye, Hâriciyye, Şiâ, Mâturidiyye, Mûtezile ve Eş'ariyye olarak tanımlayan inanç gruplarının oluşmasına dayanak teşkil etmektedir.³ Hadis Taraftarları, Mâturidiler ve Eş'ariler, Hz. Muhammed'in yolunu izleyenler olarak Ehl-i Sünnet dairesinde yer alırken geri kalan gruplar Ehl-i bid'at dairesindedirler. Konu bağlamında ele alınan Şiâ, bid'at ehlinden görülmektedir.⁴

Bir fikir veya kişi etrafında toplanmayı, bir fikir veya kişiye yardım edenler topluluğu oluşturmayı ve aynı fikriyatın paydaşlığını ifade eden *Şiâ* kelimesi terim anlamında; Hz. Muhammed'in vefatından sonra ister gizli ister açık nass ve vasiyetle olsun imamet ve hilafetin Ali'nin ve çocuklarının meşru hakkı olduğunu; onlardan

² Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yay., Ankara 2012, s. 167.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Şener, "İslam'da Mezhebler ve Hukuk Ekolleri", *AÜİFD*, Ankara 1984, S. 1, c. XXVI, s. 371-372.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutlu, s. 167-173.

başkasına verilemeyeceğini ve aynı şekilde Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra insanların en üstünü olduğunu ileri sürenlerin oluşturduğu topluluk demektir.⁶ Şîi müelliflerden Nevbâhti (300/912) ve Ebû Halef el-Eş 'arî el-Kummî (301/913)'ye göre Şia, Hz. Muhammed'in sağlığında "Şiâtu Ali" (Ali taraftan) diye isimlendirilen, onun vefatından sonra da: Ali'nin imam-halife olduğunu ileri süren kimselerin meydana getirdikleri bir firkadır.⁷ Bu topluluğa dâhil olanlara *Şiî* denilmektedir.

Şiâ'nın teşekkül süreci ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. İlk ve sonraki Şiî yazarlar Şiîliğin tohumlarını ekinin bizzat Hz. Muhammed olduğunu ve bu yüzden O'nun döneminde başladığını savunurken; Şiî olmayan araştırmacılar ise ağırlıklı olarak üçüncü halife Osman'ın dönemindeki olaylar sırasında başladığını savunmaktadırlar. Yine Tevvabûn Hareketiyle başladığı veya Muhtâr es-Sakaffî olayından sonra birinci asrın sonuna doğru ortaya çıktığı görüşü de yer almaktadır.⁸

Gazve-Seriyye: Arapça'da gazv masdarından türeyen gazve (çoğulu gazavât) "akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş" anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed'in bizzat sevk ve idare ettiği savaşlara gazve; asker sayısı az veya çok olsun, savaş için yahut başka bir maksatla hareket edilsin, çarpışma vuku bulsun veya bulmasın bir sahâbînin kumandası altında gönderdiği askerî birliklere de seriyye denmektedir.⁹

Sahâbe: Sözlükte "bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak" anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahâbe sâhibin çoğulu; Hz.

⁵ Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebû Bekir Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Müessesetü'l-Halebî, Şam ty., c. I, s. 146.

⁶ Ahmet Vehbi Ecer, "Şia ve Doğuşu", *EÜİFD*, Cumhuriyetin 60. Yıl Özel Sayısı, Kayseri 1983, s. 131.

⁷ Hasan Onat, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *AÜİFD*, 1997, s. 1, c. XXXVI, s. 80.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şehristânî, c. I, s. 148; Gerlof Van Vloten (ö. 1903), *Emeviler Devrinde Arab Hâkimiyeti ve Şiâ ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Said Hatiboğlu, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 45-49; Kutlu, 207-211.

⁹ Hüseyin Algül, "Gazve", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 488.

Muhammed'in sohbetine katılanlar anlamında kullanılan bir terimdir. Sahâbe ile birlikte ashâb da sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahâbîdir. İslâmiyet'le birlikte, Hz. Muhammed'i görüp ona inanan kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰ Fakat Osman b. Affan'ın 35 (656) yılında suikaste maruz bırakılmasının ardından yaşanan iç karışıklıklar, ardından gelişen Cemel, Sıffin ve Hakem olayları; bunların ardından Hâricîlerin ortaya çıkışı gibi süreçlerin ardından sahabe kavramına ilişkin yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Fakat her hâlükarda Sünnî algıya göre sahâbîler ümmet içerisinde en değerli ve faziletli kimseler olarak kabul edilmektedir.¹¹

Şiâ'ya göre Hz. Muhammed'in sağlığında saf ve temiz olan birçok sahâbi onun ölümünden sonra bu hallerini muhafaza edememişlerdir.¹² İçlerinde Hz. Ebû Bekir'e beyat etmeleri ve Hz. Ali'nin imametine karşı çıkmalarından ötürü münafıklar, fasıklar ve dalalette olan vardır. Hatta Hz. Ali'ye biat edenler dışındakiler sapkın bir yola girmişlerdir.¹³ Fazilet bakımından diğer insanlara üstünlükleri yoktur. Bu bağlamda Şiiilikte Hz. Ali ve ailesi gibi (ismet sıfatıyla)¹⁴ temiz kalan masumların olduğuna ilişkin bir anlayış hâkimiyet kazanmıştır.¹⁵ Bu bağlamda Hz. Ali'den başlayarak onun soyundan gelenlerle devam eden Muhammed b. Hasan el-Mehdi'ye kadar uzanan silsileyle On İki İmam anlayışı yerleşmiştir.¹⁶ İmamlar sıradan kişiler olmayıp Şia'nın inançlarını aldığı ilmin pınarı, risaletin kaynağı ve Allah'ın Kur'an'ı anlamada

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara 2016, s. 1-13.

¹¹ Mehmet Efendioğlu, "Sahabe", *DİA*, c. XXXV, s. 491.

¹² Cemal Sofuoğlu, "Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri", *AÜİFD*, Ankara 1990, c. XXIV, s. 535.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülaziz Muhammed Nûr Veli, *Şia ve Tarihi Rivayetler*, çev. Mücahit Yüksel, Ankara Okulu Yay, Ankara 2014, s. 33-36.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Onat, "Şif İmâmet Nazariyesi", *AÜİFD* Ankara 1991, S. 1, c. XXXII, s. 101-103.

¹⁵ Mehmet Salih Arı, *İmâmiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yay., İstanbul 2011, s. 72.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullah Cennûf, *Akaidi'ş-Şiâ el-İsnâaşeriyye*, Dâru't-Talia li't-Tâbiati ve'n-Neşr, Beyrût 2013, s. 261-264.

kendilerini varis kıldığı kimseler olarak görüldüğünden mezhebin itikâdi ve siyâsi düşüncelerinde doğrudan müracaat edilen kaynak hüviyetindedir.¹⁷

Ehl-i Beyt: Ev halkı anlamına gelen Ehl-i beyt (ehlü'l-beyt) Hz. Muhammed'in aile fertleri için kullanılan bir tabirdir. Şîî kaynaklarında bunun yerine itre kelimesi de kullanılmaktadır.¹⁸

Ehl-i beyt kavramı, Kur'an'da Hz. İbrahim,¹⁹ Hz. Musa²⁰ ve Hz. Muhammed'in²¹ hanesindekilere hitaben üç yerde geçmektedir. Şîî-Sünnî paradigma açısından kavram; kime karşılık geldiği ve kimleri kapsadığı noktasında tartışılan konulardan biri olmuştur.²²

Özellikle Ehl-i beyt'in kapsamına kimlerin girdiği ve bunların hangi niteliklere sahip olduğu hususunda Şîa ile Ehl-i sünnet âlimleri arasında erken devirlerden günümüze kadar süren ihtilâflar meydana gelmiştir. Şîa, siyâsi bir anlam kattığı Ehl-i beyt'in kapsamını (Hz. Muhammed'in Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin aile fertleriyle birlikte) daha da genişletmiş; kîsa ve sakaleyn denilen hadisleri dayanak göstererek On İki İmamı da Ehl-i beyt'in içinde değerlendirmiştir.²³

Emîrü'l-Mü'minîn: İslâm tarihinde ilk defa siyasî, askerî ve dini bir mahiyet arz eden bir unvan olarak hicretin on yedinci ayında (Receb 2/Ocak 624) Hz.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, "Sünnilikten Şiiliğe, Şiilikten Sünniliğe Geçen iki Müellif ve Eserleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul 1997, s. 190-193.

¹⁸ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *DİA*, c. X, s. 498.

¹⁹ el-Hûd, 11/73: "Melekler: ... 'Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey ev halkı! Zira O, övülmeye en layık olandır, şâni ne kadar da yücedir.' dediler.

²⁰ el-Kasas, 28/12: "... Musâ'nın kız kardeşi, 'Size O'nun bakımını sizin adınıza üstlenecek ve ona samimiyetle, şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?'"

²¹ el-Ahzâb, 33/33: "... Ey Peygamber'in ev halkı Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizleri tertemiz yapmak istiyor."

²² Öz, c. X, s. 499.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji –Şîî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları-*, Otto Yay., Ankara 2015, s. 28-32.

Muhammed tarafından Kureyş kervanını basmak üzere Batn-ı Nahle'ye gönderilen seriyyenin kumandanı Abdullah b. Cahş'a verilmiştir. Aynı şekilde Üsâme b. Zeyd'e ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'a da sahâbîlerin "emîrû'l-mü'minîn" diye hitap ettikleri bilinmektedir. Ancak bu tabir, Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren sadece halifelere verilen bir unvan olmuştur. İlk olarak bu unvanla anılan halifenin Hz. Ömer olduğu konusunda görüş birliği vardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hz. Ömer'e yazdığı bir mektupta kendisine emîrû'l-mü'minîn diye hitap etmesinin ve sahâbîlerin de Hz. Ömer'e aynı şekilde hitap etmeleri üzerine bu unvan yaygınlaşmıştır.²⁴

Şia açısından söz konusu kavram hususunda Hz. Muhammed'in vefatının ardından hilafete Ali merkezli bir bakış hâkim olduğundan emîrû'l-mü'minîn unvanı sadece Hz. Ali için kullanılmaktadır.²⁵

Ahbâriyye-Usûliyye: İsnâaşeriyye Şiîliğinde dinî bilginin kaynağı olarak Ehl-i beyt'in imamların haberlerine dayanıp akla ve içtihadı karşı olan fırkaya ahbâriyye denilmektedir. Bunların karşısında olan usûliyye ise fıkıh ve kelâmı aklı esas alıp bundan geniş ölçüde yararlanan grubun adıdır.²⁶ Meclisî, akla ve istinbata dayalı düşünce biçimini benimsememesinden ötürü kendisi ahbâri geleneğin içinde kabul edilmektedir.²⁷ Şiî düşüncesinde Kum ve Rey ekolleri gelenekçi, ahbârî, anlayışı temsil ederken Irak'ta bulunan Nevbahtî ailesinin bazı mensupları da usûlî düşüncenin temelini atmışlardır.²⁸ Usûlîlik sistematik olarak Şeyh Müfid ile şekillenmiş ve hala İmamî düşüncede etkisini devam ettirmektedir.²⁹

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Emîrû'l-Mü'minîn", *DİA*, c. XI, s. 156.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, s. 75-87.

²⁶ Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şiâ'sında Düşünce Ekolleri –Ahbârilik-*, Ayışığı Yay., İstanbul 2000, s. 64.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ahbârilik*, s. 227-232.

²⁸ Mazlum Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004, s. 13.

²⁹ Halil İbrahim Bulut, "Şii-Usuli Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği", *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri-*, Ed. Rıza Savaş, İzmir 2009, s. 75.

Konu bağlamında önemli bir yer tutan “Ehl-i Sünnet”, “Sünnî”; “Şiâ” ve “Şiî” kavramlarına müteakip başlıkta yer verildikten sonra bu ekollerin görüşlerinin tarih yazıcılığına etkisi üzerinde durulacaktır.

E. Sünnî ve Şiî Kaynaklarda Tarih Yazıcılığını Etkileyen Faktörler

Kavramsal çerçeveyi çizdiğimizize göre her iki mezhebin Hz. Ali tasavvurlarına yön veren hadiseleri kısaca inceleyebiliriz. Bahse konu alan olaylar Sünnilik ve Şiîliğin siyâsi ve itikâdi konulardaki yaklaşımlarına ve dolayısıyla tarih yazıcılıklarına da etki ettiğinden tez çalışmamızın daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.

Hemen ifade etmek gerekirse İslâm’ın ilk iki yüzyılı boyunca, Müslüman tarihçiliğinin dini, sosyal ve politik alanda yaşanan gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Aynı şekilde, bölgesel ve kabilevî önyargılar da bu dönem tarih kaynaklarını etkilemiş ve bu etki sadece tarih kitaplarında değil; soy bilimi ve gramer kitaplarında da açıkça görülmüştür. Her bir râvi, tarihi bir olayın kendi rivayetiyle alâkalı olan kısmında kendi aidiyet unsurunun bakış açısını getirmiştir.³⁰ Ehl-i sünnet ve Şiâ ekolleri de söz konusu süreçten doğrudan etkilenmiştir. Bu etki alanının oluşmasında itikâdi ve siyâsi ölçekte yaşanan ayrışmalar görülmektedir.

İtikadî düzlemde Allah inancı, peygamberlik, Kur'an ve kader konularındaki ihtilaflar iki mezhebin ayrışmasına zemin hazırlamıştır. Sözgelimi Allah inancı açısından iki taraf arasında en önemli ihtilaf meselesi olan *ru'yetullah* (Allah'ın görülmesi) ile ilgili olarak Ehl-i Sünnet, mü'minlerin ahirette Allah'ı görececeklerini ileri sürmekte, hatta hadis kaynaklarından hareketle bu hususta birçok rivayete yer vermektedir. Aynı şekilde Allah'a gülme, hoşlanma, yürüme, inme gibi teşbih ifade

³⁰ Nisar Ahmed Faruqi, “İlk Dönem Müslüman Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler”, çev. Muhittin Kapanşahin, *Bilimname* 2006, S. 1, c. X, s. 189.

eden nispetlerde de bulunmaktadır. Şia ise ru'yetullah'ı kabul etmemekte, konuyu ele alırken ayet ve hadislerle birlikte Şiilerce muteber görülen imamların görüşlerini de hesaba katmaktadırlar.³¹

Siyasî zeminde ise Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan hilafet tartışmalarında kendini göstermekte; Şiî-Sünnî ayrışmasına dayanak teşkil etmektedir. İleride Şiî-Sünnî ayrışmasında da başat role sahip olacak söz konusu etkiye bir örnek vermek gerekirse mesela Beni Ümeyye, kader (Allah'ın takdiri) fikrini yayarak güç ile ilgili varsayımlarını doğrulamaya çalışmış, bu da uzun dönemde, tarih yazıcılığının genel görünümü üzerinde etkili olmuştur.³²

Deyim yerindeyse Şiâ'yı Ehl-i sünnet fırkalarından ayıran en belirgin konu "hilafet", "imamet" ve "Hz. Ali'nin vâsiliği" gibi başlıklarda incelenen erken dönem siyasi olaylardır.³³ Çünkü Ehl-i sünnet hilafette şûranın esas olduğunu savunurken Şiâ'ya göre İmamet, peygamber vekilliği konumunda olup ilahi tayinle gerçekleştiği için Hz. Ali ve O'nun evladına verilmelidir.³⁴ Eğer ondan veya evladından çıkmışsa, bunun ya zulüm ile ya onun veya evladının takiyyesi (elinde güç bulunan kâfir ve zalimlerin can ve mal tehditleri karşısında içindekini söylememesi dıştan başka türlü görünmesi) sebebiyle vuku bulacağına inanılmaktadır. Bu bağlamda hilafetin Müslüman cemaate terk edilemeyecek kadar köklü bir mesele olduğu iddia edilmektedir.³⁵ Şiiler, Hz. Ali'nin velâyetinin peygamberlere inzal edilen tüm sahifelerde yazılı olduğunu ve Allah'ın bütün peygamberleri Hz. Muhammed'in nübüvveti ve Hz. Ali'nin vâsiliği üzerine gönderdiği iddiası ile inanışlarını köklü bir

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Üzüm, s. 190-193.

³² Faruqi, s. 189.

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yay., Ankara 2016, s. 110-113.

³⁴ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yay., İstanbul 2016, s. 47.

³⁵ eş-Şehristânî, c. I, s. 146; Üzüm, s. 30-31.

zemine yerleştirmektedirler.³⁶ Ayrıca Hz. Muhammed'in Ğadır-i Hum Olayında Hz. Ali'yi Müslümanların imamı olarak atadığı iddiasıyla başka bir yönden delillendirme yapmaktadırlar.³⁷

İşte Ehl-i sünnet ve Şiâ arasında yaşanan söz konusu bu algılama biçimlerindeki ihtilaflar zaman içerisinde iki ekol arasında analiz, tahlil ve yaklaşımlarda mezhebi kutuplaşmaya; dolayısıyla tarih yazıcılığında da farklılaşmaya; rivayetlerin mahiyetinde ayrışmaya zemin hazırlamıştır.

Mesele tarih yazıcılığı açısından düşünüldüğünde ise siyâsi meşruiyet ve adil yönetimin doğası gibi konuların Müslüman tarihçilerin gündemini meşgul ettiğini ifade etmek gerekir. Bu temelde tarihçilerin siyasî görüşlerindeki tutumları tarih yazımındaki ölçülerini de belirleyen bir faktör haline gelmiştir. Dolayısıyla ilk dönem siyer müelliflerinin Hz. Osman'a dair yaklaşımları muahhar dönemlere etki etmiştir. Böyle bir çerçeveden bakıldığında İslam tarihinin gerçeklerini temsil edecek olan isimler, hareketler, sözler ve tarihlerin belirlenmesinde tarihçilerin hilafet meselesi başta olmak üzere siyasî tutumlarının tarih yazıcılığına da etki ettiğini söylemek mümkündür. ³⁸ Sünnilik ve Şiilik temelinde şekillenen siyer yazıcılığı söz konusu durumdan bağımsız kalamamıştır. Netice itibariyle iki ekolün kaynaklarında tarih yazıcılığını etkileyen faktörlerden biri de müelliflerin tarafı oldukları görüşlerdir, diyebiliriz.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sıddık Korkmaz, *Şiâ'nın Oluşumu -Hz. Ali'nin Vâsiliği Düşüncesi-*, İz Yay., İstanbul 2015, s. 40-42.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Farhad Daftary, *İsmaililer –Tarihler ve Öğretileri-*, Alfa Yay., İstanbul 2017, s.73-76; Cemal Sofuoğlu, “Ğadır-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, Ankara 1984, S. 1, c. XXVI, s. 461-463.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayrıntılı bilgi için bkz. R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi- Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yay., İstanbul 2004, s. 122-123.

I. BÖLÜM: MÜELLİFLER VE ESERLERİ

Sünni ve Şîî düşünce arasında erken dönemlerden itibaren yaşanan ayrışmaların söz konusu iki ekole göre şekillenen fikirler üzerinden tarih yazıcılığına etkisini Sünni paradigmaya göre eserini kaleme alan eş-Şâmî ve Şîâ'ya mensubiyeti ile öne çıkan el-Meclisî'nin eserleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Öncelikli olarak müellifleri ve eserlerini inceleyelim.

A. EŞ-ŞÂMÎ ve SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ'SI

1. eş-Şâmî'nin Hayatı

İsminin tam künyesi Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî şeklinde olan eş-Şâmî, Dımaşk (Şam)'ın Sâlihiye semtinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ve ailesi hakkında kaynaklarda bilgi yer almamaktadır.³⁹ Mısır'da, Kahire'de şehrin dışında kalan Berkûkiyye bölgesine giderek vefatına kadar da burada yaşamıştır.⁴⁰ Şemseddin lakabı ile bilinen, eş-Şâmî⁴¹ hafız olup hadis, kelâm ve tarih ilmi ile alakalı çalışmalar yapmıştır.⁴² 14 Şâban 942'de, Pazartesi günü (7 Şubat 1536) Kahire'de vefat etmiştir.⁴³

2. eş-Şâmî'nin İlmi Çalışmaları ve Eserleri

Doğu İslâm dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada kurulan Memlük Devleti ülkelerini terketmek zorunda kalan pek çok âlimin

³⁹ Muhammed Abdülhay el-Kettâni (ö. 1382), *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemi'l-Meâ'cim ve'l-Meşihât ve'l-Müselselât*, thk. İhsân Abbâs, Dar'ul Garb el-İslâmî, Beyrut, b. 2, 1982, c. II, s. 1062; Hayreddin b. Mahmud b. Ali ez-Ziriklî (ö. 1396), *el-'Alâm*, Daru'l-İlmi li'l-Melayîn, b. 15, Beyrut 2002, c. VII, s. 155.

⁴⁰ el-Kahhâle, c. XII, s. 131.

⁴¹ (Çalışma boyunca müelliften bahsederken bu kısaltmayı kullanacağız.)

⁴² el-Kahhâle c. XII, s.131.

⁴³ ez-Ziriklî, c. VII, s. 155.

sığındığı bir yer olmuş; Kahire ve Dimaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir.⁴⁴ Bu dönemde yaşayan eş-Şâmî, Abdurrahman b. Ebî Bekîr el-Suyutî başta olmak üzere Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, Şâhin b. Abdullah el-Halvetî el-Mısrî, Şücâüddin Ömer b. Abdullah el-Halvetî, gibi âlimlerden ders almıştır.⁴⁵

Alaeddin es-Sayrafî, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Bekr (daha sık bilinen adıyla İbn Şerîf el-Makdisî el-Şafii'), Ahmed b. Muhammed b. Ali er-Remlî ed-Dımeşkî el-Şafii', Takıyüddin b. Kâdî Aclûn, Muhammed b. İsâ el-Acemî el-Hanefî, Abdulazîz b. Ömer b. Fehd el-Mekkî yine ders aldığı hocaları arasında yer almaktadır. Hanefî alimlerinden ders alsa da Şafii' fikhına mensup olduğu kaydedilmektedir. ⁴⁶

Müellif çok sayıda öğrenci yetiştirmesine rağmen sadece iki talebesi bilinmektedir. Bunlar Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Feyşî el-Malikî ve Muhammed el-Kulebî'dir.⁴⁷

Eserlerinden bazıları ise:

1. *Ukûdu'l-Cumân*
2. *Matla'un-Nûr fî Fadli't-Tûr*
3. *el-İthâfu bî Temyîzi Mâtabia'ti fihî'l-Beydavî Sâhibu'l-Keşşâf*
3. *Aynu'l-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*
4. *el-Câmi'u'l-Vecîz el-Hâdim li Lügati'l-Kur'âni'l-Azîz*
5. *Murşidu's-Sâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*

⁴⁴ İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 94.

⁴⁵ Abdülhay b. Ahmed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî Ebû'l-Fellâh (ö. 1082), *Şezerâtu's-Zehab fî Ahbârî min Zehab*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Dâr İbn Kesîr, Şam-Beyrut 1986, c. X, s. 354; el-Kettânî, c. II, s. 1063.

⁴⁶ el-Kettânî, c. II, s. 1063.

⁴⁷ el-Kettânî, c. II, s. 1063.

6. *İthafu'r-Râgib el-Vâi'*

7. *Faslu'l-Mübîn fi's-Sabri 'inde Fakti'l-Benât ve'l-Benîn*

8. *el-Fevâidu'l Mecmua' fi'l-Ehâdisi'l-Mevduâ'*

9. *el-Fethurrahmân fi Şerhi Ebyât el-Cürcânî*⁴⁸

10. *eş-Şüzur, el-Kâfiye ve eş-Şâfiye,*

11. *el-Ayâtu'l-Azime el-Bâhira fi Mi'râc Seyyid Ehle'd-Dünya ve'l-Âhira*

12. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-İbâd ve-zikri Fadâilihî ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Meâd* gibi çok sayıda eser kaleme almıştır.⁴⁹

3. Sübülü'l Hüdâ'sı

eş-Şâmî (ö. 942/1536) tarafından kaleme alınan eserin tam adı *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd ve-Zikri Fadâilihî ve Ahvâlihî fi'l-Mebde' ve'l-Meâd* şeklinde zikredilmektedir. Yazma eser şeklinde 4 ciltten oluşan eser *es-Sire eş-Şâmiyye* olarak da bilinir. Bir rivayete göre üç yüzden fazla 50 bir başka rivayete göre ise bin⁵¹ kitaptan bilgiler toplanarak yazıldığı ifade edilmektedir.⁵² Eserin yazıldığı dönem ve imkanlar düşünüldüğünde eş-Şâmî'nin sayısı yüzlerle ve hatta binlerle ifade edilen kaynaktan yararlanmış olması zayıf bir ihtimaldir. Bunun yerine eserin cami' bir siyer kaynağı olduğunu söylemek daha doğru olur. Zira eserin temel özelliği klasik

⁴⁸ el-Kettânî, c. II, s. 1063.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Fellâh, c. X, s. 355.

⁵⁰ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi Hacı Halife (ö.1069/1657), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve'l-Fünûn* Mektebu'l-Müsenna, Bağdat 1941, c. II, s. 978.

⁵¹ ez-Zirîklî, c. VII, s. 155; Ebû'l-Fellâh, c.X, s. 353.

⁵² ez-Zirîklî c. VII, s. 155. Ancak el-Kettânî'ye göre eser geniş hacimli olarak 7 ciltten oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kettânî, c. II, s. 1063.

dönem siyer malzemesini bir araya getiriyor olmasıdır. Yedi yüzden fazla bâb başlığı ile kaleme alınmıştır.⁵³

Müellif eserde, Hz. Muhammed'in faziletleri, nübüvvet alametleri, mucizeleri, Peygamberliği esnasında yaşadıkları ve yaptıkları; ailesi, savaşları, öldükten sonra diriliş (mebde' ve meâd) hakkında bilgiler vermektedir. Ebû'l-Fellâh'a göre eş-Şâmî rivayetler ve eserine alacağı bilgiler konusunda titiz çalışmış, en doğru kaynaklardan yararlanmaya çalışmıştır. Her bölümün sonunda âyet, hadis ve şiirlerde yer alan garîb kelimeleri açıklamış;⁵⁴ anlaşılmayan kelimelerle ilgili izâh yapmış; tartışmalı ve birbiriyle çelişkili görünen rivayetleri tahlil etmiştir. En son kendi değerlendirmesini de ifade etmiştir. Harekesiz olarak okunduğunda birden fazla okuyuşla, anlamı değişen lafızları harekeleme yoluna gitmiştir.⁵⁵ Kur'an âyetlerini ve esbâb-ı nüzûlü dikkate alan eş-Şâmî, mevzû hadisleri eserine almadığını kaydetmektedir.⁵⁶ Hemen ifade etmek gerekirse eş-Şâmî ve eser hakkında değerlendirmede bulunan müellifler, usûl ve içerik açısından titiz bir çalışma ortaya konduğunu söyleseler de bu yaklaşımları kusurludur. Çünkü çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de somut örneklerle de görüleceği üzere eş-Şâmî, Sünnî algıya göre eserini şekillendirdiğinden bu noktada seçmeci bir yaklaşım göstermektedir. Bu tarz ifadeleri eserin değerini ortaya koymak bakımından söylenmiş mübalağalı sözler olarak görmek bize göre daha makbuldür.

Araştırmamız kapsamında incelediğimiz *Sübülü'l-Hüda*⁵⁷ adlı eserde gazve ve seriyyelerin anlatımında Hz. Muhammed merkeze alınarak çeşitli durum ve koşullara göre farklı sahabîler öne çıkmaktadır. Normal şartlarda bir siyer çalışması hakkında

⁵³ Kâtib Çelebi, c. II, s. 978.

⁵⁴ Ebû'l-Fellâh, c. X, s. 354

⁵⁵ el-Kettânî, c. II, s. 1063.

⁵⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Şâmî", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 331.

⁵⁷ (Çalışma boyunca eserden bahsederken bu kısaltmayı kullanacağız.)

böyle bir hususun belirtilmesi abes karşılanabilir. Ancak, ilerleyen başlıklarda ele alacağımız Şîi anlayış hesaba katıldığında bu hususun belirtilmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü el-Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr*'ında merkeze alma hususunda kimi rivayetlerde Hz. Ali, Hz. Muhammed'in de üstünde bir konuma taşınabilmektedir. Bu minvalde *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hz. Ali, gücü, cesareti ve kahramanlığı itibariyle Hz. Muhammed'in güvendiği bir savaşçı; hem akrabalık yönü hem de mücadelesine verdiği destek yönüyle en yakınlarındaki bir sahabî olarak öne çıkmaktadır. Hz. Ali'yi yüceltmek için yer verilen rivayetler bir süre sonra Hz. Muhammed'i asıl konumundan uzaklaştırabilmektedir.

Eserde nasıl ki Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Halid b. Velid gibi isimler savaşlarda aldıkları konumlar itibariyle önemli iseler Hz. Ali de o denli önemlidir. Ancak ilerleyen bölümlerde somut örneklerle de görüleceği üzere, Şiiiler açısından Hz. Ali'nin vasiliğine, imametine dayanak teşkil edebilecek türden nakillere eserde yer verilmesi dikkat çekicidir. Tabi, burada müellifin yararlandığı kaynaklar da gündeme gelmektedir. Bahsettiğimiz türden rivayetleri ağırlıklı olarak Ebû Bekir el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserinden aldığı görülmektedir. Bu eserde Hz. Muhammed'in nübüvvetini harikulade yönleri ile ortaya koymaya çalışılmakta; özellikle Yahudi ve Hristiyanların Hz. İsa'yı yüceltmeleri ve ona insanüstü güçler izafe etmelerine karşılık bunlara benzer ya da çok daha üstün bir şekilde Hz. Muhammed'in de metafizik güçlere sahip olduğu ortaya konulmaktadır.⁵⁸

İfadelerimizi biraz daha açmak gerekirse kanaatimizce müellifin neden yoğun olarak el-Beyhakî'nin rivayetlerinden yararlanmış olduğu açıklığa kavuşturulması

⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Delailü'n-Nübüvve*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, c.I, s. 2-3.

gereken bir diğerk husustur. Dolayısıyla burada el-Beyhakî'nin kimliğı ve düşünce yapısı gündeme gelmektedir. Bugün İran sınırları içinde kalan Nişâbur'da doğan el-Beyhakî, hadis alanında yaptığı çalışmalarla bilinmektedir.⁵⁹ Şâfiî fikhına mensuptur. Hatta mezhebin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ eş-Şâmî'nin de aynı mezhebe bağılı olduğu düşünöldüğünde el-Beyhakî'den bu temel üzere bilinçli bir istifade durumunun söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde el-Beyhakî'nin telif ettiği *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserin mahiyeti önem arz etmektedir. Zira müellifin içinde bulunduğu coğrafyada Şia varlığı da hesaba katıldığında *Delâilü'n-Nübüvve*'ye oradan da *Sübülü'l-Hüda*'ya Şii düşünce temelli rivayetlerin tesir etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla eş-Şâmî'nin de referans noktalarına ister istemez el-Beyhakî'den yapılan rivayetler eliyle Şii motiflerin dâhil olması gündeme gelmektedir. el-Beyhakî'nin ve eş-Şâmî'nin mevcut Şii algıyı bir kenara bırakıp Sünnî algıya göre faziletli bir sahabi olması bakımından Hz. Ali ile ilgili bu rivayetlere yer vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira, diğerk sahabileri ötekileştirmemek kaydıyla Hz. Ali'yi övmenin, onu harikulade olayların muhatabı haline getirmenin Sünnî algıya ters düşen bir yanı yoktur.

İlk dönem siyer, megazi ve tabakat kaynaklarının hemen hemen tamamından yararlanan müellif, belirli bir seyir halinde olayları anlatmak suretiyle farklı kaynaklardaki dağınık malzemeyi değerlendirerek toplu bir şekilde olayları ele almaktadır. Hz. Ali özelinde ve genelde içeriğın şekillenmesi hususunda da Ehl-i Sünnet'in yaklaşımına göre hareket etmektedir. Daha açık söylemek gerekirse eş-Şâmî,

⁵⁹ Ömer Rızâ Kahhâle (ö.1408/1987), *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dâru'l-İhyâ et-Turâs el-Arabî, Beyrut ty., c. I, s. 206.

⁶⁰ M. Yaşar Kandemir, *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 58.

Hz. Ali'yi faziletli bir sahabî ve üçüncü halife olarak kabul etme eğilimindedir. Meseleleri ele alış biçimi bu ön kabule dayalıdır.

Sübülü'l-Hüda, el-Meclisî gibi farklı ekolden, Şîî bir müellifin, eseriyle birlikte okunduğunda muhtevâsından yararlandığı kaynaklara ve kullanılan usûle varıncaya değin Sünni düşünceyi referans aldığı daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sözelimi iki mezhebin hilafet tartışmalarındaki tutumu genel olarak olayları anlama, yorumlama ve değerlendirmeleri doğrudan etkilemiş; haliyle dini, siyasi ve itikadi tutumlar buna göre şekillenmiştir. Bu bağlamda Şîî düşüncedeki hilafet için Hz. Ali'yi yegâne isim olarak görme anlayışı yerine eserde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in meşru hilafet süreçlerinin ardından göreve gelen bir Hz. Ali tasavvuru öne çıkmaktadır.

Eser, bir başka yönü itibariyle, rivâyet usulü bağlamında, incelendiğinde ravilerin isim zaptlarına yer verildiği görülmektedir. Ancak aynı konu ile ilgili birden fazla râvinin rivayeti aynı anda verildiğinde rivayetin kim tarafından, hangi senetle verildiği gibi durumlar karışıklık arz edebilmektedir. Haliyle rivayet yöntemi kendi içinde problemlidir. Bu anlamda, biz çalışmamızda gereksiz ayrıntıya boğulmamak adına lüzum olmadığı müddetçe rivayet zincirlerine yer vermeyeceğiz.

Son olarak eserde geçmiş kavimler, Yahudi ve Hıristiyan kültür unsurlarına atıflar yapan teşbihlerin olduğunu ifade edelim. Sözelimi İbn Hişam ve İbn Sa'd'ın eserleri ile karşılaştırıldığında *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu tür motifler yoğunluk kazanmaktadır. Bilindiği gibi Kur'an'da Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed'i kendi öz evlatları gibi tanıdıkları, ayrıca onun bilgisini Tevrat ve İncil' de yazılı olarak buldukları ifade edilmektedir. İşte bu ifadeler dayanak olarak kullanılarak, erken tarihlerden itibaren siyer kitaplarına birçok spekülâtif ve sağlıksız bilgi sokulmuştur. Bir başka ifadeyle müslümanlar, Kur'an'daki bu bilgilerin içeriğini doldurmak için

harekete geçmişlerdir. Hz. Muhammed'in doğumu ile ilgili hahamların; Bahira ya da Nastura'nın birtakım alametlerden hareketle Hz. Muhammed'in geleceğin peygamberi olduğunu keşfetmeleri, Tevrat ve İncillerdeki bazı ibarelerin kendi bağlamlarından koparılarak zoraki Hz. Muhammed'e delalet eder biçimde gösterilmeleri bu meyanda sayılabilecek gelişmelerdir. Bu bilgileri üretirken Müslüman aklı, Ehl-i kitapla girişilen tartışmalarda, onların kutsal kitapları ve din adamlarını referans kaynağı olarak kullanmak suretiyle kendi konumunu güçlendirmek istemiştir. Yani Yahudi muarıza karşı, haharnların; Hıristiyan muarıza karşı da rahiplerin Hz. Muhammed'in geleceğine dair "itiraflar"ını veya "keşifler"ini kullanma yoluna gitmiştir. Bu tür argümanlar özellikle halk nezdinde etkili olmuş; ilk siyer kitaplarında bunların sayısı az olmakla birlikte, muahhar kaynaklarda ayn başlıklar altında toplanacak kadar genişleme imkânı bulmuştur Bu genişleme tabii olarak siyer malzemesinin de genişlemesine zemin hazırlamıştır.⁶¹ Sonuç itibariyle eş-Şâmî'nin eserinde bahsettiğimiz hususların etkisiyle karşıt kültür teşbihlerinin erken dönem kaynaklarına nazaran daha geniş yer aldığını söyleyebiliriz. Bu minvalde *Sübülü'l-Hüdâ*'nın muahhar dönem siyer çalışmalarının karakteristik yapısını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Yeri gelmişken Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin de benzer şekilde zikrettiğimiz tarzda teşbihlere *Bihâru'l-Envâr* adlı eserinde yer verdiğini söyleyebiliriz. Çalışmamız esnasında tespit ettiğimiz somut örnekler ışığında bu konuyu genel değerlendirme bahsinde ayrıca ele alacağımızı belirttikten sonra çalışmamızın ikinci ana unsuru olan el-Meclisî ve *Bihâru'l-Envâr*'ı inceleyebiliriz.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine", *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 205-208.

B. el-MECLİSÎ ve BİHÂRU'L-ENVÂR'I

1. el-Meclisî'nin Hayatı

Asıl adı Muhammed Bâkır b. el-Mevlâ Muhammed Takiyyi'l-Meclisî'dir. İlim sahibi kişiliğini ifade etmek için "Şeyhu'l İslâm" nitelemesi yapılmıştır.⁶² "Allâme Meclisî" ve "Meclisî-i Sâni" olarak da bilinir. Şah İsmâil zamanında (1501-1524) Lübnan'ın Cebeliâmil bölgesinden İran'a gelip yerleşen ve ilimle meşgul olan bir aileye mensuptur. "Meclisî-i Evvel" diye anılan babası Muhammed Takî dönemin âlimlerindedir.⁶³ el-Cezî, *Tezkiratu'l-Kubûr* adlı eserinde şöyle bir bilgi vermektedir: el-Meclisî lakabı, Muhammed Bakır'ın dedesi olan Ali el-Natnizin'den gelmektedir. Bu lakap da bugün Birleşik Arap Emirlikleri sınırları içerisinde kalan, Dubai yakınlarındaki Meclis adlı şehirden geldiği rivayet edilmektedir. Çocukluğunda İmâmiyye Şîası'nca halen gaybet halinde olduğuna, gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp dünyada adaletli bir düzen kuracağına inanılan on ikinci imam kabul edilen⁶⁴ İmâmu'l-Mehdî (ö. 260/874) 'nin derslerine katıldığı için bu lakabın verildiği de söylenmektedir. Ancak böyle bir şey imkansızdır. Zira İmâmu'l-Mehdî ile el-Meclisî'nin yaşadıkları dönem arasında yaklaşık dokuz asır vardır. İlim ehli topluluklarda ders verdiği ya da derslere katıldığı için de bu künyenin verildiği söylenmektedir ki bu makul bir künye bağlantısıdır. Bu lakabı çocuklarının kuşaktan kuşağa aktardığı ifade edilmektedir.⁶⁵

⁶² Muhammed Bâkır b. el-Mevlâ Muhammed Takiyyi'l-Meclisî (ö. 1111/1700), *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Dureri Ehbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, Müessesetü'l-A'lamî, Beyrut 2008, c. I, s. 6

⁶³ Mustafa Öz, "Muhammed Bâkır", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 253.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Mehdî el-Muntazar", *DİA*, İstanbul 2003, c. XXVIII, s. 376-377.

⁶⁵ el-Meclisî, c. I, s. 6

el-Meclisî'nin İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]) ile isim benzerliği vardır.⁶⁶ Söz konusu benzerlik karışıklığa sebep olabilmektedir. Bu bağlamda biz çalışmamız boyunca müellif için el-Meclisî lakabını kullanacağız.

el-Meclisî, 1037/1627 yılında doğmuş; 27 Ramazan 1111/1700 yılında vefat etmiştir. İran'ın İsfahan şehrine defnedilmiştir.⁶⁷ Babası, şöyle demektedir: "Bazı gecelerde teheccüd namazından sonra Allah'tan öyle bir şey istemeliyim ki dünya ve ahirette karşılığı olsun diye düşünürken Muhammed Bâkır'ın ağlama sesini duydum. Sonra 'Ey Allah'ım Hz. Muhammed ve ehli hakkı için bu çocuk eliyle dininin ve Efendimiz Muhammed'in hükümlerinin yayılmasını ve sonsuz muvaffakiyetinle bu işi başarmasını istiyorum', diye dua ettim."⁶⁸ Bu ifadeler daha sonra Şiiler nezdinde önemli bir yeri olacak olan el-Meclisî'nin henüz bebekliğinde ilim yoluna adandığına işaret etmektedir. Nitekim el-Meclisî, ailesi ile birlikte devlet kademelerinde görevler olarak Şii İslam'ın yayılması için çaba gösterecek ve hem kendi döneminde hem de sonraki kuşaklarda iyi anılan bir kişi olmuştur.

el-Meclisî'nin Şiiler açısından hatırı sayılır bir yerinin olması tesadüfi değildir. Arka planda müellifin Safevi Devletinde üstlenmiş olduğu görevlerin önemli bir etkisi vardır. 1098 (1686-87) yılında Şah Süleyman tarafından şeyhülislâmlığa getirilen el-Meclisî, bütün işleri din adamlarına bırakan Hüseyin Şah'ın tahta geçmesiyle (1106/1694-95) mollabaşı unvanını almış; böylece en yüksek dinî ve ilmî makama ulaşarak İsfahan'da cuma imamlığı yapmıştır. Bu görevde bulunduğu süre içinde

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Muhammed el-Bâkır", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 506-507.

⁶⁷ ez-Zirikli, c. VI, s. 48; el-Kahhâle, c. IX, s. 91.

⁶⁸ el-Meclisî, c. I, s. 7.

hukukî dava ve muameleleri bizzat yürütmüş; kendisine karşı çıkan muhaliflerini bid'atçılık ve inançsızlıkla suçlayarak sindirmek için gücünü ve nüfuzunu kullanmıştır.⁶⁹ Döneminde önemli görevlerde bulunan el-Meclisî, bizzat devlet tarafından yetkilendirilmiş ve bir devlet politikası olarak Şiiiliğin yayılması için çaba göstermiştir. Şiâ'nın kollarından biri olan On İki İmam (İsnâaşeriyye) anlayışının yayılmasına çaba gösteren dedesinin de etkisiyle görüşlerini bu ekole göre şekillendirmiştir.⁷⁰

el-Meclisî, molla başılık makamında dört yıl kalarak ülke yönetimini fiilî olarak üstlenmiş; Sünnilere ve mutasavvıflara karşı şiddet uygulamalarına girişerek onlara büyük zararlar vermiştir.⁷¹ O, Sultan Hüseyin Şah'dan taç giydirmesi karşılığında, diğer birtakım isteklerinin yanında, sûfilîği bastırmasını da istemiş; şah da buna olumlu cevap vermiştir. el-Meclisî, sûfileri bid'at ehli olarak nitelemiş ve onların bid'atleri kendi dinleri haline getirdiklerini ifade etmiştir.⁷² el-Meclisî'nin bu düşünce ve tavırları neticesinde sûfilîğe dayalı düşünce, Şiiilikten ayrılmaya ve özellikle bu dönemden itibaren, Şiî fikriyatını ekileyen ana unsurlardan biri olmaktan çıkmaya başlamıştır.⁷³ Ayrıca, onun devlet kademelerinde görev almasıyla birlikte ahbârî düşünce de güç kazanmıştır.⁷⁴

Safevîler'in ilk dönemlerinde İran'da yaşayan ahalinin büyük bölümü Sünnî idi. Bu durum yeni mezhebin yayılmasında büyük bir engel gibi görünse de Şah İsmâil'in aldığı sert tedbirlerle Şiîlik kısa sürede bütün İran'ı kapsayan bir mezhep

⁶⁹ Uyar, *Ahbârilik*, s. 147; Öz, "Muhammed Bâkır", c. XXVIII, s. 253.

⁷⁰ Muhammed Ali Müderris Tebrizî, *Reyhânu'l-Edeb fi Terâcimi'l-Ma'rûfîn bi'l-Künye ve'l-Lakabi*, Kitâb-furuşi-yi Hayyâm, Tahran 1951, c. V, s. 191.

⁷¹ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*, Kitap Yay., İstanbul 2016, s. 30.

⁷² Uyar, *Ahbârilik*, s. 149.

⁷³ Uyar, *Ahbârilik*, s. 150.

⁷⁴ Uyar, *Ahbârilik*, s. 153.

haline geldi. Bir Venedikli tüccarın anlattığına göre Tebriz Meydanı'nda toplanan halka önce Şîi fikhî anlatılıyor, daha sonra şeyhülislâmın gözetiminde topluca mezhep değiştirme işlemi yerine getiriliyordu. Ülke genelinde halkın yeni mezhebe geçmesi telkin ediliyor, aksi halde katliamlar yapılıyordu.⁷⁵ Bu süreçte el-Meclisî'nin şiddet uygulamaları sonucunda yaklaşık 70.000 Sünniliğe geçtiği rivayet edilir.⁷⁶

Yalın bir şekilde söylemek gerekirse el-Meclisî ilim tahsili ile birlikte siyasî gücün de desteği ile döneminin etkili isimlerinden olmuş ve birazdan ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız *Bihâru'l-Envâr* adlı eseri de neşrederek Şii İslam'ın yayılması hususunda kendi döneminden sonraki dönemlere önemli bir isim haline gelmiştir.

2. el-Meclisî'nin İlmi Çalışmaları ve Eserleri

el-Meclisî, nakli ve akli ilimler, hadis ve ricâl ilmi, edebiyat ilimlerinde ilim tahsil etmiştir. Müctehitlik yönü vardır. Farklı ilim dallarında eserler yazmıştır. el-Meclisî'nin ilmi derinliği ve usulüne ilişkin Muhakkik el-Erdebilî şöyle demektedir: “Çok çalışkan, çok titiz olduğu gibi aynı zamanda birçok ilimde de derinlik sahibi idi. Düşüncelerinde iyi ve doğru bir bakış açısına sahip ve güvenilir, emîn ve adaletliydi.”⁷⁷ Söz konusu nitelemeler Şii düşünceye yakın bir kişinin rahatlıkla kurabileceği türden ifadeler içermektedir. Ancak, müellife daha objektif daha dışarıdan bir gözle bakıldığında el-Meclisî'nin baskın bir şekilde Şiilik unsurları yoğun içeriklere ve usûle göre hareket ettiği aşıkardır.

Öğrencisi el-Ecel el-Mirzâ Abdullah el-İsfahâni'nin naklettiğine göre el-Meclisî genel olarak eserlerinde çok açık ve anlaşılır ifadeler yer vermiş; bazı

⁷⁵ Tufan Gündüz, “Safeviler”, *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 456; Uyar, *Ahbârilik*, s. 147.

⁷⁶ Hakyemez, s. 30.

⁷⁷ el-Meclisî, c. I, s. 7.

eserlerinde ise Arapça'nın çok kullanılmayan lafızlarını da kullanmıştır.⁷⁸ Biz de çalışmamız esnasında *Bihâru'l-Envâr*'ın⁷⁹ da Arapça gramer kaidelerine göre zorlayıcı bir üslup ve formda olduğuna kanaat getirdik.

Sünni âlimlerden Abdülaziz ed-Dehlevî, el-Meclisî'nin etkinliği hususunda "Eğer Şiiilerin dini Meclisi'nin dinidir, denirse abartılmış olmaz." ifadelerine yer vermektedir.⁸⁰ el-Meclisî için bu kabilde rivayetler fazlasıyla mevcuttur.⁸¹ *Bihâru'l-Envâr* adlı eserin mukaddimesinde el-Meclisî ile ilgili bilgiler özetle şöyle anlatılmaktadır: "Hem kendi çağında hem de kendinden sonra yaptığı çalışmalarla ilim dünyasında etkili olmuştur. Mucizeler ve gazveler başta olmak üzere şer'i konularla ilgili hadis rivayetlerini Farsçaya tercüme etmiştir. Aynı zamanda tefsir, hadis, fıkıh, ricâl, kelim alanlarında döneminin çağdaş âlimlerini aşacak düzeyde bilgiye sahiptir. Böyle bir durumda olmasından ötürü etrafındakilerce sevilip hürmet görmüştür. Geniş bir coğrafyada gerek Müslümanlar gerekse gayr-i Müslimler tarafından eserleri incelenmiştir. Şii mezhebin yayılması hususunda etkili rol oynamıştır. Söz konusu etkinliğinden ötürü kendisine "İmâmu'l-müslimîn" (Müslümanların imamı)⁸² nitelemesi yapılmaktadır.

Yine, el-Meclisî'nin ilmi çalışmaları bağlamında Muhammed Hüseyin el-Hâirî, bütün dünyanın âlimlerin ve müçtehitlerin faziletlerini neşretmesinden ötürü ilmi hizmetlerine şükretmesi gerektiğini savunmaktadır. Hairî, bu görüşünü "İslam'da onun başardığını aşan başka bir âlim olmamıştır. el-Meclisî'nin Şia mezhebinin yayılması

⁷⁸ el-Meclisî, c. I, s. 7.

⁷⁹ (Çalışma boyunca eserden bahsederken bu kısaltmayı kullanacağız.)

⁸⁰ el-Meclisî, c. I, s. 7.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Bâkır b. el-Mevlâ Muhammed Takiyyî'l-Meclisî (ö. 1111/1700), *Zadi'l-Me'âd*, Müessesetü'l-'Alamî, Beyrut 2003, s. 5-7; Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî el-Hânsârî (ö. 1313/1895), *Ravdatu'l-Ceneti fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, Daru'l-İslâmiyye, Kum 1991, c. II, s.85.

⁸² el-Meclisî, c. I, s. 8.

ve anlaşılmasına büyük hizmetleri olmuş; onun eserleri vesilesi ile mezhebin görüşleri dünyanın birçok yerine yayılmıştır."⁸³ ifadeleriyle zikretmektedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere el-Meclisî, Şiiler nezdinde önemli bir şahsiyettir.

el-Meclisî; hadis, fıkıh ve edebiyat alanlarında çok sayıda âlimden ders almıştır.⁸⁴ En önemlileri:

1. Ebu'l-Şeref el-İsfahânî
2. el-Kâdi Emîr el-Hasan
3. Halîl b. Gazi el-Kazvînî
4. Abdullah b. Câbir el-'Amilî
5. et-Tabâtabaî eş-Şistânî
6. Alî Han b. Nizameddin Ahmed b. Muhammed eş-Şirâzî
7. Muhammed Salih b. Ahmed es-Seravî et-Tabersî

Binden fazla öğrenciye ders okutmuştur. Bazıları:

1. Ni'metullah el-Cezâirî⁸⁵
2. İbrahim el-Ceylânî
3. İbrahim b. Muhammed el-Kazvînî
4. Ebû Eşref el-İsfahânî
5. Hasan b. es-Sendî el-Behrânî
6. Abdullah el-Yezdî
7. Sadreddîn Alî Hân eş-Şirâzî'dir.⁸⁶

⁸³ el-Meclisî, c. I, s. 8.

⁸⁴ el-Meclisî, c. I, s. 9-10.

⁸⁵ En yakın ve en meşhur talebesidir.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Meclisî, c. I, s. 11.

Şii müellif Ahmed el-Hüseynî, Meclisî'nin öğrencileri hakkında “*Telâmizetu'l-Allâme el-Meclisî*” müstakil bir eser kaleme almış; talebelerin tabakat bilgilerini verdikten sonra hoca-talebe ilişkisi bakımından söz konusu kişileri anlatmıştır.⁸⁷

Müellif, Farsça ve Arapça birçok eser kaleme almıştır. Farsça kaleme aldığı en önemli eserler:

1. *Aynu'l-Hayât*
2. *Mişkâtu'l-Envâr*
3. *Hakku'l-Yakîn*
4. *Hilyetu'l-Muttakîn*
5. *Hayatu'l-Kulûb*
6. *Tuhfetu'z-Zâir*
7. *Celâu'l-'Uyûn*
8. *Mikbâsu'l-Mesâbih*
9. *Rebi'u'l-Esâbi'*
10. *Zâdu'l-Meâd* adlı eserlerden oluşmaktadır.

Arapça olarak kalem aldığı en önemli eserleri:

1. *Miratu'l-Ukûl fî Şerhi Ehbâri âli'r-Rasûl,*
2. *Melazu'l-Ahyâr fî Şerhi Tehzîbi'l-Ahbâr,*
3. *Şerhu'l-Erbâin,*
4. *el-Favâidi't-Tarîfe fî Şerhi's-Sahîfe,*
5. *el-Vecizetu fî'r-Ricâl,*

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmed el-Hüseynî, *Telâmizetu'l-Allâme el-Meclisî ve'l Mecâzûne minhu*, Mektebe Ayetullah el-Mer'âşi el-Amme, Kum 1989.

6. *Risâlatu'l-İ'tikâdât,*
7. *Risaletu'l-Evzân,*⁸⁸
8. *Risaletun fi's-Şukûk,*
9. *el-Mesâilu'l-Hindiyye,*
10. *el-Havâşi'l-Muteferrika ale'l-Kutubi'l-Erbaa*
11. *Risâletun fi'l-Ezân*
12. *Risâletun fi ba'di'l-Ed'iyye*
13. *Kitabu İhtiyârâti'l-Eyyâm,*
14. *Sıratu'n-Necât*
15. *Ta'bi'l-Menâmât*
16. *Tezkiretu'l-Eimme*
17. *Bihârû'l-Envâr el-Câmiatu li Dureri Ehbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr* isimli teliflerden müteşekkildir. Söz konusu eserlerden bazıları Arapça'dan Farsça'ya; Farsça'dan da Arapça'ya ve Urduca'ya tercüme edilmiştir.⁸⁹ Şimdi ana kaynağımız olan *Bihârû'l-Envâr*'ın tanıtımına geçebiliriz.

3. **Bihârû'l Envâr'ı**

Eserin tam adı, *Bihârû'l-Envâr el-Câmiatu li-Dureri Ehbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr* şeklindedir. Meclisî'nin en meşhur, en hacimli ve en büyük eseridir. Orijinal nüshası 25 ciltten oluşmaktadır.⁹⁰

Bihârû'l-Envâr'ın ortaya çıkış sürecinde Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî'nin (ö. 329/939) *el-Kâfi fi İlmi'd-Dîn*'i, İbn Bâbaveyh'in (ö. 381/991) *Men lâ Yahdurühü'l-Fakîh*'i ve Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî'nin (ö. 460 /

⁸⁸ Yazdığı ilk eserdir. 13-14-15 ve 16. sırada vereceğimiz eserler ise el-Meclisî'ye nispet edilmektedir.

⁸⁹ el-Meclisî, c. I, s. 9.

⁹⁰ el-Meclisî, c. I, s. 12; ez-Ziriklî c. VI, s. 48-49.

1067) *Tehzîbü'l-Ahkâm ve el-İstibsâr fi mâ Uhtülîfe fîhi'l-Ahbâr* adlı eserleri Şîilerin dört temel hadis kitabı konumunu almıştır.⁹¹ Bu eserleri çeşitli hadis derlemeleri takip etmiştir. Mesela, tam anlamıyla bir hadis derlemesi olmamakla birlikte Hz. Ali'nin yaptığı söylenen konuşmaları bir araya getiren Şerîf er-Radî'in *Nehcü'l-Belâga'sı* (ki bunların bazıları Arapçanın günümüze ulaşan en eski örnekleri arasındadır) Şîiler ve (kitabın büyük bir kısmının uydurma olduğunu düşünseler de) Sünnîler tarafından edebî bir şaheser olarak kabul edilmiştir.⁹² Bu eserlerden önce Kur'an ve Ehl-i Beyt nezdindeki hadislerden sonra Müslümanlara ait en eski kitap olarak kabul edilen Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Âmirî el-Kûfî (ö. 76/695 [?]) tarafından yazılan "*Kitâbu Süleym*", "*Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî ve Kitâbu's-Sakîfe*" isimleriyle meşhur olan eser ise özellikle İmâmiyye Şîileri nezdinde güvenilir olması bakımından temel bir kaynak değeri ifade etmiştir.⁹³

Temel eserlerinin ortaya konmasının ardından Şîî geleneğindeki en büyük dönüştürücü adım, on yedinci asrın başlarında Hicâz, Irak ve İran'daki Şîî alimlerin arasında başlamıştır. Hem İmâmî Şîî düşüncenin aşırı rasyonalist karakterine hem de Şîî ulemanın aşırı hiyerarşik yapısına karşı çıkmak adına ortaya çıkan Ahbârî ekolü ile İmâmî Şîîler, fıkıh ve itikadı doğru anlamak için imamlardan gelen hadislerle olan güvenin tazelenmesi gerektiği düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Akabinde ellerindeki hadis kitaplarından derleyerek başlatılan şerh telifleri ile Muhammed b. el-Hasan el-Âmilî'nin (ö. 1104/1693) *Vesâilü's-Şîa ilâ Ehâdîsi's-Şerîa'sı*, Molla Feyzu'l-Kâşânî'nin (ö. 1091/1680) *el-Vâfî'si* ve Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (ö.

⁹¹ M. Macit Karagözoğlu - M. Enes Topgül, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine Derlemeler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 18.

⁹² Karagözoğlu - Topgül, s. 21.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Nur Akdoğan, "Kitâbu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri", *BEUSBED*, S. 2, 2014, c. III s. 6; Süleym b. Kays el-Hilâlî, *Ehl-i Beyt'in Sırları* (çev. Kemal Küntaş), Kalender Yay., İstanbul 2016.

1110/1700) *Bihâru'l-Envâr*'ı yazılmıştır. Konumuz bağlamında temel metin olan *Bihâru'l-Envâr*, geniş hacimli bir eser olmakla birlikte aynı zamanda yazarının erken dönem eserlerine atıf yapması itibariyle önemli bir yerde durmaktadır. Abbâs el-Kumnî'nin (ö. 1936) *Sefînetü'l-Bihâr*'ı bugün yüz on cilt olarak basılan *Bihâru'l-Envâr*'ın şerhidir.⁹⁴

Eserin ilmi yönüyle birlikte siyasi olarak da hizmet ettiği bir politika vardır. Safevî şahları ile yakın teması olan el-Meclisî, eserini yazarken onlardan malî destek almıştır.⁹⁵ Bu da Safevi Devletinde hâkim anlayış olan *Bihâru'l-Envâr*'ın Şiiliğe göre İslam'ı anlama ve pratiğe dökme esasını yerleştirmek için yazıldığını ortaya koymaktadır.

Eser, içerik açısından incelendiğinde işlenen başlıca konular şunlardır: Birinci ciltten itibaren akıl, cehâlet, ilmin çeşitleri, ulemanın faziletleri anlatılmaktadır. Tevhid, sıfatlar ve esmaü'l-hüsna işlenmektedir. Adalet, irade ve istek, kaza-kader, hidâyet-dalâlet, tevbe ve ölüm öncesi-sonrasına yer verilmektedir. Deliller ve tartışmalar bahisleri yer almaktadır. Peygamber kıssaları anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'in ve sahabenin hayatı ile mucizeler ele alınmaktadır. Oniki İmamla ilgili temel bilgiler: İmam olma şartları, doğumları, gaybî durumları, ilimleri, peygamberlere olan üstünlükleri, onlara muhabbet duymanın sevapları, neseplerinden gelenlerin faziletlerine yer verilmektedir. Hz. Muhammed'den sonra ortaya çıkan fitneler, halifelerin hayatları ve onların dönemlerinde yaşananlar; Cemel, Sıffin, Nehrevân, Muaviye ile yapılan savaşlar, Hz. Ali taraftarlarının durumu, yazılan şiirler ve şerhler zikredilmektedir. Hz. Ali'nin doğumundan vefatına kadar olan hayatı, babası

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karagözoğlu – Topgül, s. 20-22.

⁹⁵ el-Meclisî, *Zadi'l-Me'âd*, s. 7.

Ebû Tâlib ve imânı, Oniki İmam hakkında ortaya çıkan metinler işlenmektedir. Hz. Ali'nin eşi Hz. Fâtıma, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında bilgiler verilmektedir. İmamlar: Seccâd, el-Bâkır, es-Sâdık, Kâzım, er-Rızâ, Cevâd, el-Hâdi, el-Askerî er-Rızâ, Cevâd, el-Hâdi, el-Askerî ve (Mehdi) İmâm el-Muntazar'ın doğumundan kayboluşuna kadar geçen zamanda yaşananlar, gaybetinin sebepleri ve tekrar zuhurunun alametleri, delilleri zikredilmektedir.

Yaratılış bahsinde gökler, alemler, melekler, cinler, insanlar ve hayvanların yaratılışları ele alınmaktadır. İmân-küfür ve çeşitleri başlığında imânın şartları, mü'minlerin sıfatları ve faziletleri, Şiâ'nın faziletleri ve sıfatları, güzel ahlâk anlatılmaktadır. Adablar ve sünnetler babında temizlik, oturma yerleri, uyku, yolculuk halleri, günahlar ve sınırlar zikredilmektedir. Nasihatler ve hikmetler konu edinilmektedir. Temizlik ve namaz konularına yer verilmektedir. Kur'an'ın faziletleri, i'câzı, dua adabı ve makbul olunmasının şartları ele alınmaktadır. Zekât, sadaka,⁹⁶ humus,⁹⁷ gibi maddi konular; oruç ve itikâf bahse konu edinilmektedir. Hacc, umre, cihad, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l münker hususları zikredilmektedir. Kabir

⁹⁶ Şiî ulemâ açısından, zekât, humus, vakıf ve mekâsib-i muharremeden (haram kazançlardan) alınan vergiler Sünnî anlayışa göre farklı bir değerlendirilmiştir. Zira vergilerle ilgili olarak fikhî kurallar belirlenmiş, tarihsel süreç içerisinde bu daha da genişletilerek yeni bir form kazanmış, âlimlerin kendi maddi kaynaklarını beslemelerine zemin oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mazlum Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004, s. 269 – 283.

⁹⁷ “Genel İslâmî anlayışa göre ganimetten ve bu hükümde sayılan belli mallardan alınan beşte birlik payı ifade eden humus Şiâ'da XI. yüzyıldan itibaren daha geniş kapsamlı değerlendirilmiş, onların fikhî literatüründe zekâtın sonra ayrı bir bölüm halinde ele alınmış ve giderek kurumlaşmıştır. V. yüzyıldan sonra İmâmiyye fakihlerinin tamamı ve Zeydî âlimlerinin bir kısmı, Enfâl sûresinin 41. âyetinde belirtilen ganimetin sözlükte mutlak olarak “kazanç ve kâr” anlamına da geldiğini söyleyerek humusun sahasını genişletmişlerdir. Humus olarak verilmesi gereken çok az bir miktarı bile vermeyen kişinin Ehl-i beyt'e zulmettiği ve onların hakkını gasb edenlerden sayıldığı ifade edilerek bu görevin yerine getirilmesi mânevî müeyyideye bağlanmıştır.” Mustafa Öz, “Humus”, *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 369-370.

hâlleri, akitler ve sözleşmeler işlenmektedir. Şer'i hükümler ve diyet bahisleri ile icâzet konuları zikredilmektedir. ⁹⁸

Tüm bu yönleri ile eser, Şii paradigma esas alınarak yazılmış temel bir kaynak hüviyetindedir. İkincil kaynak olarak kaleme alınan çalışmalarda yapılan çeşitli rivayetlerde *Bihâru'l-Envâr'a* ⁹⁹atıf yapmak suretiyle eser ana kaynak olarak gösterilmektedir.

Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz veriler ışığında eseri değerlendirdiğimizde özellikle savaşların ele alındığı bölümlerdeki anlatımlarda birincil olarak Hz. Muhammed merkeze alınmakla birlikte sahabeden Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt olarak kabul edilen Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Cafer b. Ebî Tâlib ile ilgili rivayetlerin öne çıkarıldığını gözlemledik. Eserde söz konusu sahabîleri önceleyen ve büyük ölçüde diğer sahabîleri ikinci planda gören bir yaklaşım ağır basmaktadır. Özellikle Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd başta olmak üzere sahabe, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i kıskanan, Hz. Ali ve ailesinin başarılı olmasını engellemeye çalışan kişiler olarak resmedilebilmektedir.

Rivayetler; yer, zaman, neden-sonuç ilişkisi göz önüne alınmaksızın, birbirinden bağımsız haberler şeklinde ve büyük ölçüde sahih-zayıf gibi hadis usulü kaideleri göz önünde tutulmaksızın, herhangi bir tenkit yapılmadan verilmektedir. el-Meclisî, lafız ve sıhhat bakımından olmasa da içerik bakımından bazı rivayetlerin sonunda kendi yorumuna da yer vermektedir.

⁹⁸ el-Meclisî, c. I, s. 12-13.

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehdi Sadr, *Ehl-i Beyt Ahlâkı*, çev. Vahdettin İnce, İnsan Yay., İstanbul 2013, s. 109; 114; 118; 123; 124.

Eser; el-Buhâri, el-Müslim ve el-Beyhâki gibi Ehl-i Sünnet olarak nitelenen hadisçiler ile yine aynı dairede yer alan el-Vakıdî, İbn İshak gibi ilk dönem İslam Tarihi kaynakları müelliflerinin rivayetleri ile birlikte Cafer b. Ebî Tâlib, et-Tabersî gibi Şiî tandanslı ravilerden de yararlanılarak kaleme alınmıştır.

el-Meclisî, mesela, el-Buhâri ve el-Müslim'in ortak bir rivayeti olarak Hayber'in kuşatması sırasında Hz. Ali'nin, Merhab ismindeki Yahudi ile mübareze çıkışını ve olayın seyrini verirken iki muhaddisi kaynak göstermiştir. Ravi zinciri vardır; ancak herhangi bir bab başlığı ya da tahrir yapmaksızın rivayetlere yer vermektedir. Yine, Hayber kuşatmasında sancağın kime verileceği anlatılırken "Buhârî ve Müslim'in Kuteybe'den, onun da Yakub b. Abdurrahman el-İskenderânî, Ebû Huzam ve Said b. Sehl'den" şeklindeki tarikle rivayet verilmektedir.¹⁰⁰

Yeri gelmişken eserde zikredilen rivayet usûlüne ilişkin bir hususun altını çizmekte fayda görüyoruz. Konumuz bağlamında incelediğimiz rivayetlerde, ravilerin isim zaptlarına yer verildiğini; ancak rivayetler arası geçişin dağınık ve karışık bir şekilde yapıldığını tespit ettik. Hatta bu durum, zaman zaman çalışmamızı zorlaştıran bir etken haline geldi. Ayrıca muhtemelen hadis derlemelerinden oluşan bir eser olması hasebiyle olaylar anlatılırken herhangi bir kronoloji takip edilmediğinden rivayetler arasında bağlantı kurmakta güçlük çektiğimizi söyleyebiliriz. Olayların seyrini takip etme anlamında söylediğimiz kronolojiye bağlı kalma hususunda özensiz davranıldığına şahit olduk. Herhangi bir gazvenin sonunda yaşana bir olaya, rivayetin ya da konu başlığının hemen başlarında yer verilebilirken aynı şekilde başlangıcında gerçekleşen bir vakıanın bab başlığının en sonlarında zikredilebildiğini gözlemledik.

¹⁰⁰ el-Meclisî, c. XXII, s. 6.

Bu meyanda eserde yer verilen rivayetlerde olayların gerçekleşme sıralaması ile ilgili düzensiz bir rivayet sıralaması yapıldığını söyleyebiliriz.

İslam Tarihi'nin ana kaynakları özelinde düşünüldüğünde eserde İbn İshak ve el-Vâkıdî gibi isimlerin rivayetlerine yer verilmesi dikkat çekicidir. Mesela İbn İshâk'tan yapılan rivayetler olayların seyrini anlatmada, eser ismi vermeden, isnatlara yer verme şeklinde yapılmaktadır. Sözelimi müellif, Hayber kuşatmasına Hz. Muhammed'in çıkışını anlatırken, sırasıyla İbn İshak, Ebi Mervan el-Eslemî, onun babası ve onun dedesi tarikiyle vermektedir.¹⁰¹ Ancak rivayetler daha önce de belirttiğimiz gibi herhangi bir sıhhat derecesi bakımından tenkid, tahlil ve değerlendirmeye tabi tutulmadan zikredilmektedir. Ayrıca savaşlarla ilgili bölümlerde yaptığımız incelemelerde Şîi anlayışa yakın görülen Ya'kubî (ö. 292/905) ve Mes'ûdî (ö. 345/956)'den herhangi bir rivayet aktarımına rastlamadık. Meseleyi biraz daha açmak gerekirse Ya'kubî, eseri *Târihu'l-Ya'kubî*'de Hz. Ali ve oğlu Hasan dışındakilerin hilafetini tanımaması; büyük imamların görüşlerini ve hutbelerini ayrıntılı sunarken, onların yaşantılarını gizli tutması gibi sebeplerle Şîi eğilimli görülmektedir.¹⁰² Mes'ûdî'de benzer bir şekilde hilafet hususunda Hz. Ali'yi önceleyen bir yaklaşım sergilemesi, Şîi ulema tarafından muteber bir alim olarak kabul edilmesi gibi yönleri ile Şîi kabul edilmektedir.¹⁰³ Ancak el-Meclisî'nin bu iki müellifin eserlerine atıf yapmaması dikkat çekicidir.

Eserde Sünnî kabul edilen kaynaklardan yapılan rivayetler el-Buharî ve el-Müslim gibi ravilerin eserlerinden alınmış olsa da bazı rivayetler üzerine ilaveler yapıldığını ya da metnin içerisinden cümle ve kelimelerin çıkarıldığını gözlemledik.

¹⁰¹ el-Meclisî, c. XXII, s. 5.

¹⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Nûr Veli, s. 188-197.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nûr Veli, s. 199-213.

Söz konusu ekleme ve çıkarmalar dikkatle incelendiğinde eserde belli bir yaklaşımı desteklemek amacıyla esas bir metinle kurguyu sentezlemek suretiyle metne olan güveni artırmaya yönelik geliştirilen bir üslubun benimsendiğini akla getirmektedir. Tezimizin çıkış noktasını da söz konusu bu yaklaşımların mahiyeti oluşturmaktadır. Somut örnekler üzerinden bahsedilen durumları ortaya koymaya çalışacağız.

Eserler ve müellifler hakkında bu bilgi ve değerlendirmeleri aktardıktan sonra, şimdi *Sübülü'l Hüda* ve *Bihâru'l-Envar* adlı eserde iki müellifin gazve ve seriyyelerde Hz. Ali'nin konumunu ele alan rivayetlerine geçebiliriz.

II. BÖLÜM: GAZVELERDE HZ. ALİ

Müelliflerin anlatımlarına yansıyan yönleri ile Hz. Ali gazvelerde sancaktarlık, mübareze, bilgi toplama, put kırma ve muhafızlık gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Gücü, cesareti ve kahramanlığı ile birlikte yaşadığı harikulade olaylarla savaşların vazgeçilmez askeri olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Ali, on gazvede bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Şimdi, ana hatları ile bu gazveleri anlattıktan sonra iki müellifin eserlerinde Hz. Ali'nin savaşlardaki etkinliğini inceleyeceğiz.

Sübülü'l-Hüdâ ve Bihâru'l-Envâr'da Hz. Ali ile alakalı kısımlarla alakalı olarak iki eserin yoğunlaştığı ortak başlıklar altında Hz. Ali on gazveye iştirak etmiştir. Özellikle Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber gazvelerinde değişik yönleri ile Hz. Ali'nin etkinliğinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda ilk Bedir Gazvesi'ni inceleyerek başlayalım.

1. Bedir Gazvesi

Ana hatları ile Bedir Gazvesi şu şekilde gerçekleşmiştir: Hicretin 2. yılında (624) Kureyşliler'den birçok kimsenin katıldığı büyük bir ticaret kervanı Ebû Süfyân idaresinde Suriye'ye gitmiş; Hz. Muhammed bunu haber alınca ashabını toplamış; kervandaki malların çokluğunu, buna karşılık muhafız sayısının azlığını onlara anlatarak bu kervanı Mekke'ye dönerken uğrayacağı Bedir'de ele geçirebileceklerini söyleyerek sefer hazırlıklarını başlatmıştır.¹⁰⁴ Suriye'den dönmekte olan Ebû Süfyân ise Hicaz'a yaklaştığı sırada Hz. Muhammed'in baskın yapacağını haber almış Kureyşliler'den yardım istemiştir. Bunun üzerine kalabalık bir ordu ile Müslümanlarla

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, Dârü'l-'Alamî, Beyrut 1989, c. I, s. 19-24; Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm (ö.213/828), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mektebe Mustafa Baba, Mısır 1955, c. I, s. 606-607.

Bedir'de karşı karşıya gelmişlerdir. İki ordunun karşılaşmasında Müslümanlar, Mekkeliler'e karşı ilk başarılı elde etmişler, çok sayıda ganimet elde etmişlerdir.¹⁰⁵ Bu özet bilgidен sonra Hz. Ali'nin bu gazvedeki yeri ve rolünü tespit etmeye geçebiliriz.

İlk önce *Sübülü'l-Hüdâ* 'daki rivayetleri gözden geçirecek daha sonra *Bihâru'l-Envâr*'daki rivayetleri ele alacağız. Bu minvalde eş-Şâmî'nin, Hz. Ali'nin etkinliği hususunda dört rivayet naklettiğini görüyoruz. İlk rivayette Hz. Ali'nin bilgi toplamak amacıyla Bedir kuyularına gitmesi, ikincisinde Velid b. Muğire ile mübareze ettiği, diğer ikisinde ise gazve esnasında şahit olduğu harikulade olaylar zikredilmektedir. Söz konusu rivayetler ağırlıklı olarak el-Buhâri, el-Hâkim ve el-Beyhakî'den referansla aktarılmaktadır. Hemen ifade etmek gerekirse eş-Şâmî, rivayetleri kaynaklardan olduğu gibi almış ve nakillere asıllarına uygun olarak yer vermiştir.

eş-Şâmî, Hz. Muhammed'in Kureyşliler'e saldırmak üzere hareket ettiğinde düşman kuvvetlerinin hareketlerini adım adım izlediğini, bu nedenle Hz. Ali'yi beraberinde birkaç sahabiyle birlikte istihbarat için Bedir kuyularına gönderdiğini nakletmektedir.¹⁰⁶

Müellif, savaş başlamadan önce yaşananlarla ilgili verdiği bilgilerde Hz. Ali'nin düşmanla ilk vuruşlar arasında olduğunu anlatır. Rivayete göre Hz. Muhammed, mübareze için Ensar'dan üç kişi seçti. Ancak Kureyşliler: “Bize kendi kavmimizden rakipler çıkar ey Muhammed!” deyince o da Mekkeli üç sahabiye belirledi. İşaret ettiği üç sahabiden biri Hz. Ali'ydі. Hz. Muhammed, Ubeyde'ye:

¹⁰⁵ Mustafa Fayda “Bedir Gazvesi”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 325-326.

¹⁰⁶ Alî b. Yûsuf Muhammed b. Sâlih eş-Şâmî (ö. 942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd ve-Zikri Fadâilihî ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, Daru'l-Kutubil İlmîyye, Beyrut 1993, c. V, s. 27; Alî b. Yûsuf Muhammed b. Sâlih eş-Şâmî (ö. 942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd ve-Zikri Fadâilihî ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, (Peygamber Külliyyâtı) Ed. Yusuf Özbek, Ocak Yay., İstanbul 2011, c. V, s. 48.

“Senin görevin Utbe b. Rebia’yı öldürmektir. Hamza senin görevin Şeybe’yi öldürmektir. Ali sen ise Velid b. Muğire’yi öldüreceksin” talimatını verdi. Hz. Ali ve Hz. Hamza rakiplerini öldürdüler. Ebû Ubeyde, Utbe ile bir hayli mücadele ettikten sonra yaralanınca; Hz. Ali ve Hz. Hamza derhal yanına giderek, ona yardım ettiler ve Utbe’yi de öldürdüler.

Mübazerenin ardından, Hz. Ali: “Şu iki grup Rableri hakkında çekişen iki hasımdır”¹⁰⁷ ayetinin kendileri hakkında indiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ Ardından: “Kıyamet günü Allah’ın huzurunda mücadele konusunda ilk diz çökecek kişi benim” demiştir.¹⁰⁹ Böylece Hz. Ali bir ayetin doğrudan muhatabı haline gelmektedir. Hemen ardından ise gayb âleminden haber vermektedir. Rivayet bize Hz. Ali’nin gaybi bir durumla alakalı bu kadar net ifadeler kullanması onun savaşçılığının ötesinde metafizik bir derinliğe sahip olduğu izlenimini doğurmaktadır. Normal bir insanın yapabileceklerinin ötesine geçme hususunda Hz. Ali’nin yaşadıkları bununla sınırlı değildir.

el-Hâkim ve el-Beyhakî kanalıyla gazve ile ilgili yine Hz. Ali’nin ağzından harikulade bir olay anlatılmaktadır: “Ben Bedir kuyusundan su çekerken daha önce benzerine rastlamadığım derece şiddetle bir rüzgâr esti. Üç defa daha da şiddetlenerek esti ve kayboldu. İlk rüzgâr, bin melek ile yeryüzüne inen Cebrail’in rüzgârı, ikincisi yine bin melek ile birlikte Resulûllah’ın sağ yanına inen Mikail’in rüzgârı; üçüncüsü de yine bin melek ile Resulûllah’ın sol yanına inen İsrâfil’in rüzgârı idi. Ben de O’nun sol

¹⁰⁷ el-Hacc, 22/19.

¹⁰⁸ Krş. eş-Şâmî, c. V, s. 27; Türkçe çev., c. V, s. 61; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhari el-Cufî (ö. 256/870), *el Cami’u’s-Sahih*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır, Dar’u Tavki’n-Necât, 1422/2001, c. V, s. 75, hd. 3965; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüfî (ö. 405/1014), *Müstedrek ale’s-Sahih*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata’, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. II, s. 419, hd. 3456; el-Beyhakî, c. III, s. 71.

¹⁰⁹ eş-Şâmî, c. V, s. 36; Türkçe çev., c. V, s. 62.

tarafında yer alıyordum. Allah, düşmanlarımı hezimete uğrattınca Resûlullah beni tutup ata bindirdi. At birden hızlanınca atın boynuna düştüm. O vakit Rabbime dua ettim, yere düşmedim. Üzerine iyice yerleşince onu insanların üstüne sürdüm.”¹¹⁰

Bir başka rivayette ise Hz. Ali'nin “Bedir günü ben ve Ebû Bekir'den birimize ‘Cebrail seninle’, diğerimize de ‘Mikail seninle’ denildi. İsrâfil ise safların arasında fiilen savaşmayıp taraflar arasındaki çatışmayı seyrediyordu.”¹¹¹ ifadelerine yer verilmektedir. Bu minvalde Bedir günü Müslümanlar harikulade bir şekilde melekler tarafından desteklenmiş; Ali de onların geldiklerine tanıklık etmiştir. Bu yönüyle Ali efsanevi bir savaşçı kimliği kazanmaktadır. Bu rivayetlerin haricinde eş-Şâmî son olarak Hz. Ali'nin, ayrıca Müslümanların azılı düşmanlarından Nevfel b. Huveylid'i ve Âs b. Saîd'i öldürdüğünü nakletmektedir.¹¹² Özetle, eş-Şâmî'nin yer verdiği rivayetlerde Hz. Ali cesaretle mücadele eden, ilahî yardımla ve meleklerle desteklenen, harikulade olaylar yaşayan efsanevi bir savaşçı olarak tasavvur edilmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*'ya göre Hz. Ali'nin rolünü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tasavvurları belirledikten sonra aynı konuyu *Bihâru'l-Envâr*'da incelemeye geçebiliriz.

el-Meclisî *Bihâru'l-Envâr* adlı eserinde savaşın genel seyri itibariyle Sünni kaynaklar ile benzer bir anlatıma yer vermektedir. Bu anlamda eş-Şâmî ile de yakın bir aktarıma yer veren el-Meclisî, savaşta ilahi yardımın geldiğini, istihbarat amacıyla bazı sahabilerin görevlendirildiğini, hedefin Ebu Süfyan'ın kervanı olduğuna ilişkin savaşla ilgili temel bilgiler aktarmaktadır.¹¹³ Hz. Ali ile ilgili olarak mübareze için

¹¹⁰ Krş. eş-Şâmî, c. V, s. 38; Türkçe çev. c. V, s. 66; el-Hâkim, c. III, s. 72, hd. 4431; el-Beyhakî, c. III, s. 54.

¹¹¹ eş-Şâmî, c. V, s. 40; Türkçe çev. c. V, s. 67.

¹¹² eş-Şâmî, c. V, s. 49; Türkçe çev. c. V, s. 81.

¹¹³ el-Meclisî, c. XIX, s. 117; c. XIX, s. 120.

seçilenlerden biri olması ve sancaktarlık yapması itibariyle iki rivayete yer vermektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Kureyşlilerin kervanını bulmak için öne atılmaları ve bazı sahabilerin savaştan geri kalmak istemeleri ile ilgili iki farklı rivayete rivayete yer vermektedir. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'le alakalı olarak verilen rivayetler Hz. Ali'yle doğrudan alakalı değilmiş gibi görünse de Ali merkezli bir megazi anlayışını ortaya koymaları bakımından bu rivayetlerin incelenmesi elzemdir. Zira birazdan vereceğimiz nakiller ve daha sonra vereceğimiz başlıkların altındaki rivayetlerde Hz. Ali dışındaki sahabîler ötekileştirilecek, kendilerine verilen vazifeleri yerine getiremeyecek ve onların yapamadığı işleri Hz. Ali tamamlayacaktır. Böylelikle Hz. Muhammed'e yakınlık, onun verdiği görevleri yerine getirme, cesaret ve kahramanlıkta daima Hz. Ali önde olacaktır. Şiâ'nın siyer anlatımlarının merkezindeki bu algıyı ortaya koymak için Bu itibarla daha sonra zikredeceğimiz gazve ve seriyyelerde de benzer rivayetlere yer vereceğiz. Yönteme ilişkin yaptığımız hatırlatmanın ardından rivayetlere geçebiliriz.

Üzerinde durulan konu bağlamında el-Meclisî naklettiği ilk rivayette muhacirden Hz. Ali'nin; Ensar'dan Sa'd b. Ubade'nin sancaktarlık yaptığını zikretmektedir.¹¹⁴ İkinci olarak savaş esnasında Ali'nin mübareze için seçilen üç sahabeden biri olduğunu nakletmektedir. el-Meclisî, isimler hususunda eş-Şâmî ile ittifak etse de olayın seyrini farklı bir şekilde anlatmaktadır.

Bihâru'l-Envâr'da anlatıldığına göre emirü'l müminin Ali, Velid'i sağından ve solundan kavradı, nefes borusuna sert bir şekilde vurduktan sonra kılıcını kınından çekti. Velid buna karşılık Ali'yi sağlı sollu yumrukladı. Aldığı darbelerin etkisiyle Ali: "Sanki yerle göğün birbirini çarptığını zannettim" dedi. Bu arada Hamza ile Şeybe

¹¹⁴ el-Meclisî, c. XIX, s. 115.

birbirilerini boğazlıyorlardı. Müslümanlar Şeybe'yi kastederek Hz. Ali'ye: “Bu köpeğin amcana (Hamza'ya) ne yaptığını görmüyor musun?” deyince Ali, amcasına hitaben: “Başını öne eğ” diyerek bağırdı. Hamza, Şeybe'den daha uzun olduğu için başını onun göğsüne saklayınca Ali de Şeybe'yi başından vurarak ikiye ayırdı. Ardından son nefeslerini soluyan Utbe'ye giderek onu da öldürdü.” el-Meclisî böylelikle Ali'nin aynı anda üç kişiyi birden öldürdüğünü kaydetmektedir.¹¹⁵ Daha sonra Hamza, Ubeyde ve Ali, Hz. Muhammed'e gitmişler, Ali, gazvede Hz. Muhammed'in öldürüldüğüne dair haberlerin dolaşmasına atıf yaparak: “Ya Resulullah! Sen şehit düşmedin mi?” diye sorunca o da: “Hayır” cevabını vermiştir. Ardından Ali'ye hitaben “Ehl-i beytimin ilk şehidi sen olacaksın.” demiştir.¹¹⁶ Burada Hz. Muhammed gayb, yani gelecekle ilgili bir haber verirken aynı zamanda adeta Hz. Ali'nin şehadetini işaret etmektedir. Parçalar birleştiğinde Hz. Ali'nin bu gazvede sancaktarlık yaptığı, düşmanla mübareze ederek hem kendi rakibini hem de geri kalan rakipleri tek başına alt ettiği yönünde efsanevi anlatımla Hz. Ali mitolojik bir kahraman olarak algılanmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin geleceği hakkında bir haberde bulunması, Ehl-i Beyt'e atıf yapması manidardır.

el-Meclisî'nin üçüncü olarak zikrettiği rivayet doğrudan Hz. Ali ile alakalı değildir. Ancak Şii literatürde Hz. Ali'nin hasmı olarak kabul edilen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i başarısız gösteren bir içeriğe sahiptir. Bu rivayette ana kahramanlar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Mikdad b. Esved'tir. Savaş için yola çıkmadan istihbarat için Hz. Ebû Bekir: “Ben kervanının hangi yoldan gittiğini biliyorum” diyerek meydana çıkar; ancak onun gösterdiği yoldan gidildiğinde kervanı bulunamaz. Aynı şekilde Hz. Ömer de çıkar; ancak o da kervanı bulamaz. Ardından üzüntü ile Hz. Muhammed'in

¹¹⁵ el-Meclisî, c. XIX, s. 124.

¹¹⁶ el-Meclisî, c. XIX, s. 124.

yanına giderler, yanına otururlar; olan biteni anlatırlar. Konuşulanları dinleyen Mikdad b. Esved, Hz. Muhammed'e "Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz buradayız" ayetini hatırlatır ve kendilerinin de Hz. Musa ile ashabının durumuna düştüklerini söyler. Mikdad, bundan hicap duyduğunu ifade ederek kendilerinin savaşıma hazır olduklarını ifade eder. Ardından Hz. Muhammed ashabını toplar ve coşkulu bir hitapla savaşa gireceklerini haber verir.¹¹⁷ Yani bu rivayet der ki, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir işlerini iyi yapamamışlar ve Muhammed ümmetini savaşımdan geri duran Hz. Musa ümmetinin durumuna düşürmüşlerdir. Şiiiler açısından makbul sahabilerden Mikdad ise bu duruma kayıtsız kalamaz ve derhal harekete geçer. Böyle bir hal de ancak onun gibilere yakışır. Çünkü bir başka rivayette içlerinde Sa'd b. ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Avf gibi sahabilerin yer aldığı bir grubun Mekke'de müşriklerin işkencelerine maruz kaldığını haber veren müellif bu sahabilerin Hz. Muhammed'e giderek, yaşadıkları eziyet sonucunda kendilerine savaşa katılmamaları hususunda izin vermesini istediklerini de nakleder. Ancak geri durma gerekçelerinin çektikleri eziyet sebebiyle değil; ölüm korkusu nedeniyle savaştan kaçındıklarını bildirmektedir.¹¹⁸ Buradan söz konusu sahâbilerin cesur davranmadıkları, korkuları sebebiyle Hz. Muhammed ve arkadaşlarını yalnız bırakmak yoluna gittikleri şeklinde bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Müellif, bu davranışları sebebiyle hepsinin Allah tarafından kınandıklarını da ayrıca haber vermektedir. ¹¹⁹ Dolayısıyla el-Meclisî'nin nakillerinde Hz. Ali ve ona yakın olanlar dışındakilerin savaş hususunda acziyete sürüklendiğini görmekteyiz. Netice itibariyle, el-Meclisî'nin rivayetlerinde Hz. Ali birden fazla

¹¹⁷ el-Meclisî, c. XIX, s. 121.

¹¹⁸ el-Meclisî, c. XIX, s. 117.

¹¹⁹ en-Nisa, 4/77.

düşmanı tek başına alt edebilen bir savaşçı olarak tasavvur edilirken bunun yanında kendisi ile birlikte savaşların kurtaran bir kahraman olarak resmedilmektedir.

Genel anlamda müellifler, gazvenin temel noktalarında ittifak etseler de içeriklerde neredeyse birbirine zıt nakillere yer vermektedirler. Sözelimi eş-Şâmî'nin rivayetlerinde Hz. Ali ile yan yana mücadele eden, meleklerle desteklenen Hz. Ebû Bekir, el-Meclisî'nin nakillerinde gereken etkinliği gösterememiş gibi bir figüre dönüşmektedir. Sahabeden bazı kimseler can korkusu ile savaştan geri kalırken Şiiler açısından makbul sahabe olan Mikdad b. Esved cesaretle Hz. Muhammed'in yanında yer almıştır. Hz. Ali özelinde vurgulanan cesaret ve kahramanlık imajı bir bakıma makbul görülen sahabe hususunda da işlerlik kazanmıştır. Burada genel olarak sahabenin tamamı ile alakalı olarak Hz. Ali ve ona yakın bazı isimleri önceleyen ve geri kalanları makbul görmeyen Şiâ'nın sahabe tasavvurunun somut hali ortaya çıkmaktadır.

eş-Şâmî, Ali ve beraberindekiler hakkında harikulade olaylara genişçe yer verirken el-Meclisî benzeri haberleri nakletmemektedir. Buna karşılık Ehl-i Beyt vurgusu ile gaybi bir haber yer vererek farklı türden metafizik bir durumu nakletmektedir.

2. Uhud Gazvesi

Siyer kaynaklarında anlatıldığına göre gazve, şu şekilde gerçekleşmiştir: Bedir'den mağlup dönen Kureyşliler, Darü'n-Nedve denilen meclislerinde yaşananları değerlendirdikten sonra Müslümanlar'a karşı yeni bir savaş yapmaya karar vermişlerdir.¹²⁰ Yahudi liderlerinden Kâ'b b. Eşref Mekke'ye gidip Mekkeliler'i

¹²⁰ el-Vâkıdî, c. I, s. 200; İbn Hişâm, c. II, s. 60; eş-Şâmî, c. IV, s. 182; Türkçe çev. c. V, s. 199.

müslümanlardan intikam almaya teşvik etmiş ve kendilerine yardım vaadinde bulunmuştur. Ebû Süfyân, Amr b. Âs, Ebû Azze el-Cumahî'nin de aralarında bulunduğu dört kişilik bir heyet Mekke çevresindeki kabilelerden asker toplamak amacıyla görevlendirilmiştir.¹²¹ Durumu haber alan Müslümanlar da derhal harekete geçmiş, nihayet iki ordu Uhud Dağı eteklerinde karşı karşıya gelmişlerdir. Savaş başladığında ilk etapta galip durumda olan Müslümanlar, okçuların mevzilerini terk etmesi sonucu Kureyşlilerle yaptıkları ikinci büyük savaşta (3/625) düşman taarruzu sebebiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹²² Hz. Ali bu gazvede sancaktarlık, bilgi toplama görevlerindeki cesaret ve mücadelesi ile anılmaktadır.

Sübülü'l-Hüda adlı eserde Hz. Ali'nin gazvedeki pozisyonu gördüğü bir kılıcı çok istemesi, savaşta öne çıkan isimlerden biri olması, sancaktarlık vazifesi üstlenmesi, Kureyşlilerin sancaktarlarını öldürmesi ve gazvede kullandığı kılıcın mahiyetini içeren beş rivayette ele alınmaktadır.

Konuyla alakalı olarak eş-Şâmî'nin zikrettiği ilk rivayet, savaş esnasında yaşananlarla alakalıdır. Rivayete göre Hz. Muhammed, sahabeye bir kılıç göstermiş, hepsi meraklı gözlerle bakmışlar ve kılıcı almak istemişlerdir. Herkesten önce kılıcı gören Ömer b. Hattâb ve Zübeyr almak istemişler; ancak Hz. Muhammed taleplerini yerine getirmemiştir. Derken Taberânî'nin Katâde b. Nu'man'dan rivayet ettiğine göre Hz. Ali de kılıcı istemiştir. Hz. Muhammed ona: "Otur" demiş ve "Bunu kim hakkıyla alacak?" diye sormuştur. Ebû Dücâne'nin ayağa kalkarak: "Ey Allah'ın Resûlü! Onun hakkı nedir?" sorusuna Hz. Muhammed: "Düşman saflarına serilinceye kadar onunla çarpışmandır" cevabını vermiştir. Bunun üzerine "Öyleyse onu hakkıyla ben

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Vâkıdî, c. I, 200-204.

¹²² İbn Hişâm, c. II, s. 86; Muhammed Hamîdullah - Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLII, s. 54-57.

alıyorum" demiş; Hz. Muhammed: "Ben bunu sana verirsem belki safların en gerisinde savaşırın" diyerek kılıcı ona vermiştir. Ebû Dücane elde etmenin tesiriyle cenk meydanına girmiş ve onunla savaşmıştır.¹²³ Anlaşıldığı üzere Hz. Ali de diğer sahabiler gibi kılıcı almak istemiş; ancak muvaffak olamamıştır.

eş-Şâmî, savaşın kızışıp şiddetliğini naklettikten sonra bu esnada Ali'nin Müslümanların sancaktarlığını yaptığını, müşriklerden Ebu Talha ile mübareze ettiğini ve onu öldürdüğünü zikretmektedir.

Olayın seyri şu şekilde verilmektedir: Savaş iyice kızışınca Hz. Muhammed Ensar'ın sancağı altında oturdu ve Hz. Ali'ye haber göndererek sancağı ileri çıkarmasını emretti. Ali: "Ben zor işlerin adamıyım" diyerek sancağı öne çıkarttı. Bu esnada karşı tarafın sancaktarı Talha b. Ebi Talha: "Kim benimle mübareze edecek? Ey Muhammed'in arkadaşları! Kendi ölülerinizin cennette, bizim ölülerimizin ise cehennemde olduğunu öne sürüyorsunuz. Ama yalan söylüyorsunuz. Lât'a yemin olsun ki eğer bunun gerçek olduğuna inanmış olsaydınız içinizden biri benimle mübareze ederdi" diyerek meydan okudu. O böyle seslenince karşısına Hz. Ali çıkmış; rakibinden erken davranarak onu hemen yere yatırdı. Müşriklerin sancaktarının öldürülmesiyle Hz. Muhammed sevindi ve tekbir getirdi.¹²⁴ Bir başka rivayette ise Hz. Muhammed'in sahabeyi küçük birlikler halinde savaşa soktuğu, bur birliklerin içerisinde yer alan Ali'nin Kureyşlilerin sancaktarlarından Şurahbil'i öldürdüğü nakledilir.¹²⁵ Anlatılan rivayetlerden Hz. Ali'nin gazvede çok yönlü bir şekilde pozisyon aldığı anlaşılmaktadır.

¹²³ eş-Şâmî, c. IV, s. 192-193; Türkçe çev. c. IV, s. 214-216.

¹²⁴ eş-Şâmî, c. IV, s. 194; Türkçe çev. c. IV, s. 217.

¹²⁵ eş-Şâmî, c. IV, s. 194; Türkçe çev. c. IV, s. 218.

eş-Şâmî gazvenin zor zamanlarından az sayıda kişinin meydanda kaldığını ve Ebû Dücâne el-Ensârî, Talha b. Ubeydullah, Enes b. Nadr ve a'd b. Rebi' gibi mücadele verenler içerisinde Hz. Ali'nin de yer aldığını ayrıca zikretmektedir. Bu sahabîlerden biri olan Hamza b. Abdulmuttâlib, Allah ve Resûlü'nün arslanı olarak zikredilmektedir. ¹²⁶ Arslan nitelemesinin Hz. Ali'nin dışında bir kişi olarak kullanılması, bu vasfın sadece ona hasredilmediğini göstermektedir.

eş-Şâmî, el-Hâkim tarikiyle, savaş sonrasında Hz. Muhammed ile Ali arasında yaşanan bir diyalogtan bahsetmektedir. Rivayete göre Ali, kılıcı eğilmiş bir halde gelerek Fatıma'ya: "Al şu kılıcı! Bu gün ondan memnun kaldım; zira savaşta çok iyiydi, gönle şifa oldu." dedi. Resûlullah da: "Sen kılıcınla iyi vuruşmuş olsan da senden başka Sehl b. Huneyf, Ebû Dücane, Âsım b. Sabit ve Haris b. Sımme de iyi vuruştular, buyurdu¹²⁷ Akabinde ise İbn Hişam tarikiyle ise İbn ebi Nuceyh'in Uhud günü: "Zülfikâr'dan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur." nida edildiğini duyduğunu bildirmektedir. İlave olarak Zülfikâr'dan maksadın Hz. Muhammed'in Bedir'de ganimet olarak aldığı kılıcın olduğunu ifade etmektedir. ¹²⁸ Gerek başlangıçta Ebû Dücâne'nin aldığı kılıç düşünüldüğünde gerekse son rivayetler hesaba katıldığında bu gazvede Ali'nin kullandığı kılıçlarla ilgili anlatımların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Benzer durum el-Meclisî'nin anlatımlarında da yer aldığı için bu hususla alakalı değerlendirmeyi daha sonraya bırakıyoruz. eş-Şâmî'nin rivayetlerinden Hz. Ali'nin kılıç örneğindeki gibi her zaman istediğini elde edemeyen, savaşın kızıışığında bugünün deyişle zor zamanların adamı olduğu cesaretle ve

¹²⁶ eş-Şâmî, c. IV, s. 193; Türkçe çev. c. IV, s. 216.

¹²⁷ eş-Şâmî, c. IV, s. 229; Türkçe çev. c. IV, s. 270-271; el-Hâkim, c. III, s. 26, hd. 4309.

¹²⁸ Krş. eş-Şâmî, c. IV, s. 229; Türkçe çev. c. IV, s. 271; İbn Hişam, c. II, s. 100.

korkusuzca mücadele ettiği algısı çıkmaktadır. Bu hususları belirttikten sonra olayın *Bihâru'l-Envâr*'daki yansımasını irdeleyebiliriz.

el-Meclisî' nin eserinde Hz. Ali'yle ilgili öne çıkan rivayetlerin en yoğun yer aldığı savaşlardan biri Uhud Gazvesi'dir. Müellif, konuyla ilgili rivayetlerinde Hz. Ali'nin çarpışma esnasında müşriklerin sancaktarını öldürmesi; Müslümanlar savaşın kazanıldığını düşünerek yerlerini terk ettiklerinde durumu gören Halid b. Velid'in tekrar savaş meydanına dönüp savaşı kendi lehine çevirmesi gibi hususlar hakkında eş-Şâmî ile benzer bilgiler vermekle birlikte Zülfikar olarak isimlendirilen kılıcın mahiyetine dair ondan farklı bir içerik sunmaktadır.¹²⁹ Yaklaşık on rivayette Hz. Ali'nin mübareze edişi, bu sırada yaşanan harikulade olaylar, Zülfikar kılıcı ve Hz. Ali'nin onu kullanması esnasında yaşanan harikulade durumlara yer verilmektedir.

İlk rivayete göre Hz. Ali müşriklerden sancağı almak için Abdullah b. Cemile b. Zuheyr, Ertat b. Şurahbil gibi isimlerden oluşan dokuz kişiyle mübareze ederek onları öldürmüştür. En son çarpıştığı Savab'ın önce sağ sonra sol omzunu kılıcıyla vurduktan sonra en son başını kesmiştir.¹³⁰ Bu esnada altmış kılıç darbesi alarak yaralanmış; Hz. Muhammed elini yaraya sürerek mesh etmiş ve yarayı iyileştirmiştir. Sanki hiç yara almamış gibi tekrar eski haline dönmüştür.¹³¹ Buraya kadar olan anlatımlara göre Ali, bir insanın tek başına başaramadığı şekilde mücadele etmiş, gücü ve cesareti ile harikulade bir savaşçılık sergilemiş; yaralandığında ise Hz. Muhammed tarafından desteklenmiştir. Dolayısıyla Ali, efsanevi bir karaktere bürünmektedir.

el-Meclisî, mübareze esnasında Ebu Said b. Ebû Talha'nın Hz. Ali'ye "Ey ısrıran diye" hitap ettiğini nakleder. Bunun sebebi olarak Hz. Muhammed, Mekke'de

¹²⁹ el-Meclisî, c. XX, s. 216.

¹³⁰ el-Meclisî, c. XX, s. 230.

¹³¹ el-Meclisî, c. XX, s. 215.

dolaşırken çocuklar ona taş ve toprak attıklarında Ali de onu korumak için taş atanları ısırıldığı için böyle denmesi zikredilmektedir.¹³² Bu rivayete göre Hz. Ali'nin savaşlardaki lakaplarından birinin "Isıran" olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bihâru'l-Envâr'da anlatıldığına göre yoğun bir mücadelenin ardından Kureyşliler nihayet dağılmaya başladılar. Savaşın kazanıldığını düşünen okçular yerlerini terk ettiler. Bunu gören müşrikler saldırı için tekrar döndüler. Bu kez Müslümanların büyük çoğunluğu kaçıştı ve Hz. Muhammed beraberinde çok az sayıda kişi ile kaldı. Onu atılan oklardan etrafındakiler korudu. Hz. Ali, bu zor zamanda kaçmamış, cesaretle mücadele etmiştir. Bir ara Hz. Muhammed'in öldüğü haberi yayılınca Ebû Süfyan dağın başına çıkarak "En büyük Hubel'dir." diye bağırmaya başladı. Hz. Ali ise Resûlullah'ın talimatıyla: "En büyük Allah'tır" diye ona karşılık verince: "Allah bizi nimetlendirdi, savaşı biz kazandık" diyerek büyükmeye başladı. Ali ona: "Hayır, Allah bizi nimetlendirdi." diyerek karşı çıktı. Karşılıklı atışma bir süre daha devam etti.¹³³ Konuşulanları dinleyen Hz. Muhammed asıl sancaktar Mus'ab b. Umeyr şehit düştüğü için, Ali'ye sancağı almasını söyledi.¹³⁴ Onu gören Müslümanlar, Hz. Muhammed'in ölmediğini anladılar¹³⁵ ve tekrar savaş meydanına döndüler.¹³⁶ Hz. Ali, burada Hz. Muhammed'in en zor zamanında en yakınında olan kişi olarak öne çıkmaktadır.

el-Meclisî, savaşın kızıştığı esnada Hz. Muhammed'in müşrikler tarafından yoğun saldırıya maruz bırakıldığını, bu esnada Hz. Ali'nin onu korumak için kendini siper ettiğini zikreder. Bu sırada Ali'nin kılıcı kırılır. Kılıcının kırıldığını haber verince

¹³² el-Meclisî, c. XX, s. 230-231; c. XX, s. 238.

¹³³ el-Meclisî, c. XX, s. 232.

¹³⁴ el-Meclisî, c. XX, s. 246.

¹³⁵ el-Meclisî, c. XX, s. 254.

¹³⁶ el-Meclisî, c. XX, s. 217.

Hız. Muhammed o'na kendi kılıcını verir. Adı Zülfikar olan bu kılıçla Hız. Ali, korkusuzca çarpışmıştır. Doksan yerinden yaralanmıştır; Hız. Muhammed'i muhafaza etmekten geri durmamıştır. Bu esnada melekler semadan: "Zülfikâr'dan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur." diye nida etmiştir. Sonra Cebrail gelip: "Ey Muhammed, bu size Allah'ın desteğidir." diyerek Allah'ın yardımını haber vermiştir. Hız. Muhammed (sevinç içerisinde): "Ben Ali'denim, O da bendendir." deyince bu kez Cebrail de "Ben de sizdenim" demiştir.¹³⁷ eş-Şâmî'nin İbn ebi Nuceyh'in ifadeleriyle verdiği kılıç rivayeti, el-Meclisî'de harikulade olayların yaşandığı bir seyre bürünmektedir.

Yine Hız. Ali'nin kılıcı kırıldığında yaşananlara dair el-Meclisî bir başka rivayette Hız. Muhammed'in düşmandan korunmak için yaslandığı ağaçtan bir kuru hurma dalını alıp, salladığını ve dalın Ali'nin Zülfikar'ına dönüştüğünü zikretmektedir.¹³⁸ eş-Şâmî, benzer bir harikulade olayı el-Beyhakî ve İbn Sa'd kanalıyla Bedir Gazvesinde nakletmektedir. Anlatıldığına göre Ukkâşe b. Mihsan'ın kılıcı uzunca bir müddet çarpıştıktan sonra kırılır. Hız. Muhammed ona bir ağaç dalı verir. Ukkâşe dalı salladığında sağlam ve parlak bir kılıca dönüşür. Ukkâşe, Avn (destek, yardım) anlamına gelen kılıçla uzunca bir müddet savaştığı nakledilir. Aynı şekilde Seleme b. Harîs'in de kılıcı kırılınca aynı olay cereyan etmiştir.¹³⁹ İki müellifin rivayetleri mukayese edildiğinde kılıçlar ve onları kullanan isimleri değişse de olayın mahiyeti benzerlik göstermektedir. Mezhepsel aidiyetlere göre ise kılıçların sahipleri değişime uğramaktadır. Bu arada müelliflerin benzer bir hadiseyi farklı gazvelerde ele

¹³⁷ el-Meclisî, c. XX, 231-232; c. XX, s. 239.

¹³⁸ el-Meclisî, c. XX, s. 245.

¹³⁹ Krş. eş-Şâmî, c. IV, s. 52-53; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtül-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs, Dar'u Sadr, Beyrut 1968, c. I, s. 188; el-Beyhakî, c. III, s. 93; c. III, s. 99.

almaları rivayetler üzerinde tasarrufta bulunup bulunmadıkları hususunda soru işaretleri meydana getirmektedir. Mevcut tabloya göre aynı olay, kişi ve zamanı değiştirilerek rivayete müdahale etmek suretiyle nakledilmektedir. Böyle bir müdahale ise yine mezhepsel tutumdan ileri gelmektedir.

el-Meclisî, Ali'nin Hz. Muhammed'i muhafaza etmesi ile ilgili Ömer b. Hattab'ın ifadelerini içeren bir rivayet aktarmaktadır ki özellikle Şii düşüncenin zaviyesinden bakıldığında böyle bir nakle yer verilmesi manidardır. Rivayete göre Hz. Ömer, yanında iki kişi ile yürürken, kendisine Hz. Ali soruldu. O da: “Uhud günü herkes kaçarken kaçmadı. Öyle bir cesur savaşıyordu ki bir vuruşu yüz vuruş gücündeydi. Aslan (leys) gibi savaştı. Gözleri ateş püskürüyordu. Döne döne savaşıyordu. (tefurru ve tekurru) Meydanda yalnızca Ebû Dücane, Semmak ve emiru'l müminin kaldı. Hz. Muhammed'e saldırmak için müşrikler çok kalabalık geldiğinde emiru'l müminin kılıcı kırılıncaya kadar onları öldürdü.

Hz. Ömer'in övgü dolu sözlerinin ardından Ebû Ca'fer'den nakille verilen rivayete göre ise Hz. Ali: “Allah için söyleyin benim dışımda Uhud günü peygamberle kalan olmuş mudur?” diye sorunca oradakiler: “Hayır” dediler. “Benden başka peygambere su veren oldu mu?” sorusuna yine aynı cevabını verdiler.¹⁴⁰

Hz. Ömer'in Hz. Ali için emiru'l müminin nitelemesini kullanması, yine aslan ve kerrâr nitelemesi yapması, hemen ardından ise Hz. Ali'nin Uhud günü yaptığı fedakârlığı ifade etmesi belirli bir algıyı güçlendirmeye dönük bir adım sadedindedir. Bu adım, Hz. Ali'yi merkeze alarak, onun kahramanlık ve cesaretini Şii düşünceye göre en büyük rakiplerinden biri olan Ömer b. Hattab'a söylettirmek şeklinde tezahür

¹⁴⁰ el-Meclisî, c. XX, s. 240.

etmiş görünmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus *Sübülü'l-Hüda* adlı eserde el-Hâkim tarikiyle verilen rivayette ismi geçen Ebû Dücane'nin bu rivayette de zikredilmesidir. Böyle bir durumda el-Meclisî'nin rivayet sentezi yapmak suretiyle ya da metne ilavede bulunarak rivayete müdahale ettiği ortaya çıkmaktadır.

el-Meclisî, Uhud günü toplamda yirmi sekiz kişi öldürüldüğünü, bunun on ikisinin Hz. Ali tarafından öldürüldüğü noktasında ittifak olsa da yarısı kadarını onun öldürdüğünü söyleyenler olduğunu kaydetmektedir.¹⁴¹ Tek başına toplamda öldürülenlerin yarısını öldürmesi yönüyle Hz. Ali'nin güç, cesaret ve kahramanlığına atıf yapılmaktadır. Böylelikle o, normal bir beşerin ötesinde insanüstü bir hüviyetle tasavvur edilmektedir.

Son olarak Hz. Muhammed'in savaştan sonra müşriklerin ne yaptıklarını öğrenmek için Hz. Ali'yi bilgi toplamak üzere Kureys'e gönderdiği zikredilmektedir.¹⁴²

İki müellif, Hz. Ali'nin gazvede sancaktarlık yönü ve Hz. Muhammed'i korumak için can siperhane mücadele etmesi noktasında hem fikirdirler. Ancak olayın ayrıntılarında ciddi farklılaşmalar görülmektedir. Gazve ile ilgili anlatımlardan sonra öne çıkan bir diğer husus olarak kılıç metaforunun yoğunluk kazandığı görülmektedir. eş-Şâmî'nin anlatımında Zülfikar kılıcına yer verilse de önceki rivayetlerde kılıç kullanma hususunda Hz. Ali'den daha mahir isimlerin olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hatta Hz. Ali, Ebû Dücâne'nin aldığı kılıcı elde etmeyi çok istemesine rağmen onu elde edememiştir. Meclisî ise bunların aksine Ali'nin kılıç konusundaki maharetini farklı rivayetler eliyle ortaya koymaktadır.

¹⁴¹ el-Meclisî, c. XX, s. 269.

¹⁴² el-Meclisî, c. XX, s. 236.

Esasen böyle bir yaklaşım biçimi Şii-Sünni bakış açısının mahiyetini ortaya koyması bakımından önemli bir yerde durmaktadır. Sözelimi Şâmî, Ali'nin dışında diğer sahabilerin konuyla ilintisine yer verirken bir taraftan da onu yüceltmeye devam etmektedir. Bu yaklaşım Sünniliğin Hz. Ali ile alakalı genel yaklaşımıyla uyumaktadır. el-Meclisî ise her halükarda Hz. Ali'yi merkeze alarak, tüm olayları onun etrafında şekillendirmekte, harikulade olaylarla da bunu destekleyerek yaklaşımını güçlendirmektedir. Hatta metinlere müdahale etmektedir. Kurgusal bir şekilde rivayetleri asıllarından uzaklaştırmadır. Bu yönüyle de kendi görüşünü desteklemek için kolaylıkla başvurduğu bir yöntemle Şiiliğin genel yaklaşımını sergilemektedir.

Sonuç itibariyle iki müellifin de Hz. Ali'yi mevcut mezhepsel eğilimlerinden bağımsız ele alamadıkları açıktır.

3. Hendek Gazvesi

Olayların seyri açısından gazveyi şu şekilde özetleyebiliriz: Hicretin 5. yılı Şevval ayının 7'sinde (1 Mart 627) başlayıp Zilkade'nin 1. günü (26 Mart 627) Medine önlerinde, sona eren savaşa, şehrin müdafaası çevresine kazılan hendeklerle¹⁴³ sağlandığı için Hendek Gazvesi denilmiştir.¹⁴⁴ Kureyşliler ve Hayber Yahudilerinin, birçok kabileyle ittifak yapıp Müslümanlara saldırdıklarını ifade etmek için hizbin çoğulu olarak Kur'ân'da kullanılan "ahzâb" (hizipler, gruplar)¹⁴⁵ tabirinden dolayı bu savaşa Ahzâb Gazvesi adı da verilmektedir.¹⁴⁶

¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 185.

¹⁴⁴ el-Vâkıdî, c. II, s. 440-441.

¹⁴⁵ el-Ahzâb 33/20-22.

¹⁴⁶ Özkavukçu, s. 36

Hicretin 4. yılında (625) Medine'den kuzeye, Hayber ve çevresine sürülmüş olan Benî Nadîr yahudileri Müslümanlar için Suriye ticaret yolunun emniyeti bakımından tehdit oluşturmaya ve civar bölgelerde yaşayan halkı kışkırtmaya başlamışlardır. Mekke'ye giderek Kureyşliler'i Müslümanlara karşı birlikte savaşmaya ikna etmişler;¹⁴⁷ Gatafân ve Fezâre kabilelerini, daha sonra da Benî Süleym'i bu ittifaka dâhil etmeyi başarmışlardır. Kuzeyde Gatafân, Fezâre ve Esed, doğuda Süleym, güneyde Kureyş, Kinâne ve Sakîf kabileleriyle Medine'yi üç tarafından çevirmeyi planlamışlardır.¹⁴⁸

Durumu haber alan Müslümanlar, Hz. Muhammed öncülüğünde Medine'de savaş hazırlıklarına başlamışlar; Uhud'da yaşananlardan sonra kuşatma altında kalmak yerine açık arazide çarpışmayı tercih etmişler ve ittifakla şehrin çevresindeki uygun yerlere hendek kazılarak savunulmasına karar vermişlerdir.¹⁴⁹ Hendek kazma işi uzunca bir istişarenin ardından Selmân-ı Fârisî'nin teklifi üzerine yapılmıştır.¹⁵⁰ İttifak orduları şehri günlerce kuşatmışlar; ancak başarılı olamamışlardır. Kuşatma, Müslümanlar açısından başarıyla sonlandırılmıştır.¹⁵¹

Hendek Gazvesi'ni bu şekilde özetledikten sonra, şimdi asıl konumuza, yani Hz. Ali'nin bu gazvedeki rolü hususunu irdelemeye geçebiliriz. Bunun için daha önce yaptığımız gibi *Sübülü'l-Hüdâ*'daki rivayetleri gözden geçireceğiz.

Söz konusu kaynakta konu bağlamında Hz. Ali'den söz eden dört rivayet bulunmaktadır. Bunlardan üçü Hz. Ali'nin önde gelen müşriklerden Amr b.

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Vâkîdî, c. II, s. 441-442; İbn Hişâm, c. II, s. 215; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, Beyan Yay., İstanbul 2015, s. 75-76.

¹⁴⁸ eş-Şâmî, c. IV, s. 363; Türkçe çev. c. IV, s. 367.

¹⁴⁹ Muhammed Hamidullah, "Hendek Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, s. 194-195.

¹⁵⁰ ez-Ziriklî, c. III, s. 112.

¹⁵¹ el-Beyhakî, c. III, s. 418.

Abdüvüd'le mübareze etmesi ve onu öldürmesini, biri Hz. Ali'nin mübareze esnasında söylediği şiirin sıhhatini, sonuncusu ise Hz. Ali'den yapılan bir rivayeti içermektedir.

eş-Şamî, Hz. Ali'nin Amr'la mübarezesini en geniş şekilde anlatan rivayeti Beyhakî'den almakta, el-Beyhakî de rivayeti, İbn İshak ve Muhammed b. Ömer'e nispet etmektedir. Bu rivayette önce Hz. Muhammed'in hendekler etrafında nöbete destek verdiği; bir aya yakın bir süre taraflar arasında karşılıklı taş ve ok atışları dışında herhangi bir çatışma olmadığı anlatılmaktadır. Fakat bir süre müşrikler toplu hücum planını devreye sokarlar. Bu bağlamda Halid b. Velid, Amr b. Âs ve Amr b. Abdüvid'in de aralarında bulunduğu bir grup önde gelen müşrik taarruza geçerler. Hendekleri aşmak için çeşitli girişimlerde bulunurlar ve nihayetinde Müslümanların fark etmedikleri bir noktadan İkrime, Nevfel b. Abdullah, Dırar b. Hattab, Hübeyre b. Ebî Vehb ve Amr b. Abdüvid atlarıyla birlikte hendeği aşmayı başarırlar.

Zikredilen isimlerden Amr b. Abdüvid daha önce Bedir'de savaşmış ve ağır yara almış bir müşrikti. Dolayısıyla Müslümanlara karşı intikam hırsı ile yanıp tutuşmaktaydı. Bu hırsın bir tezahürü olarak, hendeği geçer geçmez ilk yaptığı iş, Müslümanları mübarezeye davet etmek olur. Bunun üzerine Hz. Ali, herkesten önce Hz. Muhammed'den bu hususta izin ister. Hz. Muhammed izin talebini onayladıktan sonra ona kılıcını da verir; başına sarık sararak "Allah'ım Ali'ye yardım et" diye dua eder.¹⁵²

Amr ile mübareze etmek üzere ileri çıkan Hz. Ali, ona Cahiliye döneminde söylediği "Kim beni üç şeyden birine davet ederse hemen kabul ederim" şeklindeki sözünü hatırlatır. Amr bu sözü söylediğini kabul edince bu sefer onu

¹⁵² eş-Şâmî, c. IV, s. 377-378; Türkçe çev. c. IV, s. 389-390.

Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu kabule davet eder. Ancak Amr, mevcut durumda bu daveti kabul etmeyeceğini söyleyince, Ali o zaman onu mübarezeye davet eder. Amr "Vallahi bu bir özelliktir. Araplar içerisinde hiç kimsenin benimle düelloya çıkmak isteyeceğini zannetmezdim" sözüyle şaşkınlığını dile getirir, hatta kahkaha eşliğinde "Sen kimsin ki?" diyerek Ali'yi küçümsediğini izhar eder. Konuşmasının devamında dile getirdiği "Ey yeğenim (kardeşimin oğlu)! Amcaların arasında senden daha yaşlı olanları vardır. Ben senin kanını akıtmak istemem" sözleri, aslında onun Ali dışında kendisine denk saydığı başka bir rakibin çıkması beklentisi içinde olduğunu göstermektedir. Ne var ki Ali: Vallahi, ben senin kanını akıtmaktan sıkılmam." demek suretiyle mübareze konusundaki ısrarlı tavrını sürdürür.¹⁵³

Bu şekilde mübareze dışında yol kalmayınca iki cengâver tozu dumana katarak birbirine yaklaşır. Ali ona kalkarıyla karşı koymuş; birbirlerine iyice yaklaşmışlar; sonra tozu dumana karıştırmışlardır. Bu hengâmede Amr, kılıcıyla bir darbe indirir. Ali, kalkarıyla kendini korumaya çalışsa da kılıç kalkarı keserek onun başına isabet etmiş ve kafasını yarmıştır.¹⁵⁴

eş-Şâmî, mübarezenin bu safhasıyla ilgili olarak Belazurî'den farklı içerikte bir rivayeti nakletmektedir. Bu rivayete göre Ali asla yara almamıştır, tam aksine Amr'ın boyun damarına darbe indirmiş; mızrağını düşmanın köprücük kemiğine saplayıp sırtından çıkarmak suretiyle yere düşürmüştür. Akabinde Hz. Muhammed tekbir seslerini işitmiş ve Amr'ın öldüğünü anlamıştır. Hz. Ali bu kez Allah ve Resulü'ne

¹⁵³ eş-Şâmî, c. IV, s. 378; Türkçe çev. c. IV, s. 391.

¹⁵⁴eş-Şâmî, c. IV, s. 378; Türkçe çev. c. IV, s. 391.

yardım etmenin sevincini, hamdını, şükürünü ve kahramanlığı ifade eden beyitler okumuştur.

Akılsızlığı yüzünden taş(tan ilahlar)a yardım etti.

Ben ise doğruya yönelip Muhammed'in Rabbi'ne yardım ettim.

Sonra hurma kütüğü gibi onu yerde serili bırakıp geri döndüm.

Elbiselerini ise almadım bıraktım. Ama ben olsaydım şayet yanı üzerine yatan, mutlaka o, benim elbiselerimi soyar alırdı.

Ey ordular! Sakın Allah'ın, dinini ve Peygamber'ini yardımsız bırakacağını sanmayın.

Sonra Ali, sevinçten yüzü parlayarak Hz. Muhammed'in yanına gitmiştir. Sonunda müşrik atlılar mağlup olup geri kaçmışlar; kendilerini hendeğe zor atmışlardır.¹⁵⁵

Buraya kadar yer verilen rivayetlere göre iki tarafın akraba oldukları netlik kazanmaktadır. ¹⁵⁶ İlk etapta aralarındaki yakınlıktan ötürü Amr, Ali'ye karşı merhamet ederek onu öldürmek istememiş; ancak yeğeni kendisi ile cenk etmekten geri durmayınca mübareze etmiş gibi bir izlenim vardır. Fakat burada dikkat çeken bir diğer husus Amr'ın Ali'ye "Sen kimsin?" şeklinde bir soruyu yöneltmesidir. Amr'ın tanımadığı bir kişiye istifham yöneltmediği açıktır. Zira diyalogun devamında Ali'ye "yeğenim" diye hitap etmektedir. Dolayısıyla Hz. Ali'yi yaşı itibariyle kendisine denk

¹⁵⁵ eş-Şâmî, c. IV, s. 379; Türkçe çev. c. IV, s. 392–393; el-Beyhakî c. III, s. 439.
¹⁵⁶el-Beyhakî, III, s. 435.

saymadığı, kendisi gibi yaşlı ve tecrübeli biri yerine genç biriyle savaşmak istemediği ve onu hafife almak maksadıyla "Sen kimsin?" dediği anlaşılmaktadır.

eş-Şâmî olayla ilgili olarak bir başka rivayete daha yer vermektedir. Nakledildiğine göre Hz. Ali'nin Amr'ı öldürmesi "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Davud da Calût'u öldürdü."¹⁵⁷ âyetinde ifade edilen (Davud'un Calût'u öldürmesine) benzetilmektedir.¹⁵⁸

Davud'un Câlût'u öldürmesi kıssasıyla ilgili Kur'an'da¹⁵⁹ bildirildiğine göre İsrâiloğulları Mûsâ'dan sonraki bir peygamberden, kendilerini Allah yolunda savaşa götürecek bir kral tayin etmesini istemişler, peygamberleri onlara Tâlût'un kral olarak seçildiğini bildirmiş, fakat İsrâiloğulları onun krallığına itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine peygamberleri onlara Allah'ın Tâlût'u kendilerinden daha üstün kıldığını, bilgi ve kuvvetini artırdığını, onun krallığının en belirgin alâmetinin ise düşman elinde bulunan tabutu (ahid sandığı) geri getirmek olduğunu bildirmiştir. Daha sonra Tâlût kumandasındaki İsrâil ordusu Câlût ve ordusuyla savaşmış, Dâvûd da Câlût'u öldürmüştür.¹⁶⁰ Tıpkı bu kıssada olduğu gibi Hz. Ali'nin de zamanın zor mağlup edilen bir savaşçısını yendiği ifade edilmektedir. Amr'ın kendinden emin tavırları hatırlandığında Ali'nin zor bir işi başarması böylesi bir teşbihe götürmüştür. Rivayette Yahudi ve Hıristiyan kültürünün sembolik unsurlarından etkinlenmenin izleri görülmektedir. Ayrıca kıssadan hareketle, bu rivayet bağlamında yapılan teşbihin Ali'nin hilafetine dayanak teşkil edecek türden bir atıf olduğu söylenebilir.

¹⁵⁷ el-Bakara, 2/251.

¹⁵⁸ eş-Şâmî, c. IV, s. 379; Türkçe çev. c. IV, s. 393.

¹⁵⁹ el-Bakara, 2/246-251.

¹⁶⁰ Abdurrahman Küçük, "Câlût", *DİA*, 1993, c. VII, s. 38.

Genel itibariyle eş-Şâmî'nin rivayetinde Hz. Ali'nin kendinden çok daha tecrübeli ve usta bir savaşçı olan bir kişiyi alt edecek kadar cesur ve güçlü bir kişiliğe sahip olduğu tasvir edilmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ* adlı eserin ardından el-Meclisî'nin olaya bakışını inceleyelim.

Bihâr'ul-Envâr adlı eserde gazve öncesinde yaşanan hadiseler, olayların seyri dağınık bir şekilde yapılırsa da *Sübülü'l-Hüda* ile aynı istimaketle anlatılmakta; tıpkı eş-Şâmî'nin nakillerinde olduğu gibi Hz. Ali ile ilgili en yoğun anlatım Amr ile mübareze etmesi hakkında yapılmaktadır. Beş rivayetle anlatılan olayda dikkat çeken diğer hususlar, Hz. Ali'nin sancaktarlık yapması ve mübareze ile ilgili bir rivayette Zülfikar kılıcının gündeme gelmesidir.

el-Meclisî'nin anlatımına göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin komutasında atlı askerlerle bir ordu hazırlar, aynı zamanda şehri savunmak için hendekler kazdırır. Bu sırada Amr b. Abdüvid komutasındaki atlı müşrik ordusu hendeklerin önüne gelirler. Olay anlatılırken el-Meclisî'nin anlatımında, satır arasında Amr ile ilgili eş-Şâmî'nin verdiği bilgilere ek bilgilere rastlanılmaktadır. Eserde, Amr'ın Bedir'de kazandığı tecrübesi ile hareket eden usta bir komutan olduğu belirtilmekte; beraberinde “Gece Kahramanları” denilen bin kişilik bir orduyla şehri kuşattığı zikredilmektedir.¹⁶¹ Yine Ahmed b. Abdülaziz'den rivayet edildiğine göre mübareze sonucu Amr'ın öldürüldüğünü haber alan kız kardeşi, kardeşinin Ali gibi bir kahraman tarafından öldürülmesini sevindiğini ifade eder. Zira ona göre kardeşini ancak ona denk bir kahraman, güçlü ve cesur biri öldürebilirdi; o kişi de Hz. Ali olmuştur.¹⁶² Bu meyanda el-Meclisî'nin söz konusu rivayetleriyle Amr b. Abdüvid'in kimliği biraz daha

¹⁶¹ el-Meclisî, c. XX, s. 314.

¹⁶² el-Meclisî, c. XX, s. 342.

belirginleşmekte ve Hz. Ali'yi hafife almasının gerekçesi de ortaya çıkmaktadır. Bu vesileyle Ali'nin Araplar arasında gücü ve cesaretiyle ün salmış bir savaşçıyı alt ettiği tasvir edilmektedir.

Eserde, eş-Şâmî'nin anlatımlarından farklı olarak savaş öncesi ve sonrasında yaşanan bazı harikulâde olaylara yer verilmektedir. Rivayete göre savaş başladığında, harikulade bir gelişme olarak çok soğuk rüzgârlar esmiştir. Müşrikler saklandıkları yerlerden çıkmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca meleklerin içlerine verdiği korku ile savaştan çekinmişler; Hz. Ali, çok güçlü rakibi Amr b. Abdüvid'i öldürünce yenilgiyi kabul edip kaçmışlardır.¹⁶³ Bu tabloya göre, söz konusu durumları yaşayan müşrikler Hz. Ali'nin Amr'ı öldürmesinden sonra muhtemelen daha önce yaşadıkları harikulâde olayları da göz önünde bulundurarak, savaştan geri çekilmişlerdir. Yani peş peşe yaşadıkları harikulade olayların devamı olarak normal şartlarda Hz. Ali'yi mağlup etme ihtimali yüksek görülen bir kişinin öldürülmesi de dâhil olunca ister istemez bir korku içine girmişlerdir. Ali, rakibini alt ederek savaşın kaderini değiştirmiştir.

el-Meclisî'nin mübarezeyle ilgili rivayetlerde genel olarak eş-Şâmî ile aynı doğrultuda anlatımlarda bulunduğunu belirtmiştik. Ancak daha önce anlattığımız gazvelerde olduğu gibi detaylarda işin mahiyeti değişmektedir. *Bihâru'l-Envâr* anlatımında Hz. Muhammed, Amr ile çarpışacak olan Hz. Ali'ye büyükçe bir zırh giydirir; Zülfikar kılıcını verir. Başına dokuz dolamalı sarık sardıktan sonra: "Allah'ım onu sağından solundan, arkasından önünden, kuzeyinden güneyinden her bir yanından koru" diye dua edip meydana gönderir.

¹⁶³ el-Meclisî, c. XX, s. 310.

Hız. Ali, rakibini alt ettikten sonra kafasını ortadan ikiye ayırır. Sonra Hız. Muhammed'e getirerek, "Allahu Ekber Allahu Ekber" diye tekbir getirir.¹⁶⁴ Hız. Ömer ve Hız. Ebû Bekir, Hız. Ali'yi tebrik etmek maksadıyla onu alnından öperler.¹⁶⁵ el-Meclisî'nin bu anlatımında Hız. Ali'nin savaşlardaki konumu itibariyle sürekli mücadele içinde olduğu iki sahabenin böyle bir tavır içinde olmaları, en yalın haliyle dostları olarak onun başarısından ötürü sevinç duyduklarına işaret etmektedir. Bir başka açıdan düşünöldüğünde ise Hız. Ali'nin kendilerinden daha cesur ve üstün olduğunu kabul ettiklerine dair bir yaklaşım içinde olduklarını akla getirmektedir.

Bihâru'l-Envâr'da *Sübülü'l-Hüda*'dan farklı olarak Zülfikar kılıcının gündeme getiriliyor olması dikkat çekicidir. Kılıçla ilgili rivayetin devamında Ca'fer es-Sâdık'tan nakledildiğine göre Hız. Ali, Amr'ı öldürdükten sonra kılıcı temizlemek için oğlu Hız. Hasan'a vermiş ve Hız. Fatıma'nın kılıcı temizlemesini istemiştir. Hız. Fatıma kılıcı temizlemiş, ancak bir nokta büyüklüğünde kan Zülfikar'ın üzerinde kalmıştır. Ali, kılıçta kan lekesinin kalma nedenini araştırırken Hız. Muhammed: "Zülfikar'a sor, o sana cevabını verecektir" deyince Ali kılıcı sallayarak: "Pis bir adamın kanı olduğu için mi temizlenmedin? diye sormuş; o da harikulâde bir şekilde dile gelerek: "Melekler, Amr'a sürekli buğzediyorlardı, Allah bana emretti, ben kandan bir nokta içtim, bu nokta benim şansım için bir alamet olarak kaldı. Bundan sonra hangi meleği görsem Amr'ı öldürdüğün için sana dua ediyorlardı." cevabını vermiştir.¹⁶⁶ Kılıcın bir isminin olması, bizzat Hız. Muhammed'in işaretiyle dile gelmesi ve meleklerin Hız. Ali için duacı olması, anlatıma efsanevi bir boyut kazandırmaktadır. Ali, Hız. Muhammed

¹⁶⁴ el-Meclisî, c. XX, s. 314.

¹⁶⁵ el-Meclisî, c. XX, s. 315.

¹⁶⁶ el-Meclisî, c. XX, s. 337.

eliyle arzda desteklenirken, hatırı sayılırken, adeta melekler eliyle de göklerde anılmaktadır.

Rivayetler bir bütün olarak düşünüldüğünde korkusuz bir kahraman olarak Zülfikar kılıcı ile meydanda cenk eden ve hem Hz. Muhammed tarafından hem de melekler tarafından desteklenen bir Hz. Ali tasavvuru ortaya çıkmaktadır.

İki kaynak birlikte değerlendirildiğinde ise ittifakla Hz. Ali'nin Amr ile mübareze ettiğine ve onu öldürdüğüne yer verildiği görülmektedir. Ancak olayın ayrıntılarının aktarımındaki farklılıklar aynı zamanda Hz. Ali'nin rolüne ilişkin başka boyutları da ortaya çıkarmaktadır. İki müellifin merkeze aldığı el-Beyhakî rivayeti el-Meclisî'nin anlatımında Zülfikar isminde bir kılıç ve onun dile gelmesi şeklinde bir anlatıma ve zikrettiğimiz diğer olayları da içine alan bir nakle bürünmektedir. Hâlbuki rivayetin orijinalinde böyle bir anlatım yoktur.¹⁶⁷ Aynı şekilde İbn İshak'ın *es-Sîre* 'sinde "Ali'nin Amr b. Abdüvid'i Öldürmesi" başlığı ile verdiği rivayet incelendiğinde burada da el-Meclisî'nin yer verdiği şekilde bir anlatımın olmadığı görülmektedir.¹⁶⁸ İlgili bölümlerin rivayete sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. el-Meclisî'nin Ali ilgili anlatımı güçlendirmek, mevcut Şîî tasavvurlarını beslemek amacıyla rivayetlere müdahale etmiş olması yüksek bir ihtimal olarak ağırlık kazanmaktadır.

4. Beni Kurayza Gazvesi

Genel çerçevesi itibariyle gazve şöyle gerçekleşmiştir: Hicretten sonra Medine'deki Yahudi kabileleriyle, can, mal ve din hürriyetlerinin garanti altına alındığı, Medine Sözleşmesi yapılmıştır. Sözleşmede Medine'ye herhangi bir saldırı

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Beyhakî, c. III, s. 329.

¹⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttâlibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 768), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, c. II, s. 401.

söz konusu olduğunda Yahudilerin şehrin savunmasına katılmaları şart koşulmuş; Kureyş ile ve Müslümanların diğer düşmanlarıyla ittifaka girmemeleri istenmiştir. Benî Kaynukâ‘ve Benî Nadîr’in antlaşmalarına sadık kalmamaları ve Hz. Muhammed’e ihanet etmeleri nedeniyle sürgün edilmesinin ardından Medine’de yalnız Benî Kurayza kalmıştır. Sürgünden sonra Hayber’e yerleşen Benî Nadîr, Hz. Peygamber’den intikam almak amacıyla Hendek Gazvesi öncesinde Kureyş ve yandaşlarıyla ittifak yaparken Benî Kurayza’yı da yanına çekmiştir. Dolayısıyla Benî Kurayza anlaşmayı bozmuştur. Hz. Muhammed derhal harekete geçerek bu kabileye karşı askerî bir birliği görevlendirmiştir. Hendek Gazvesi dönüşünde öğle vakti Bilâl-i Habeşî’yi çağırarak ikindi namazının Benî Kurayza topraklarında kılınmasını emretmiş ve ardından kendisi de zırhını giyip silâhlarını kuşanarak harekete geçmiştir. 169(23 Zilkade 5 / 15 Nisan 627) Hz. Muhammed kaleye vardığında Yahudileri İslâm'a davet etmiş; ancak olumsuz yanıt almıştır. Ok atışlarıyla savaş başlamış ve neticede Müslümanlar başarılı olmuşlardır. 170 Kısaca gazvenin seyrini verdikten sonra eş-Şâmî'nin konuyla ilgili rivayetlerine geçebiliriz.

eş-Şâmî'nin anlattığına göre Kurayza Yahudilerinin hareketlerini savaş sebebi sayan Hz. Muhammed, bunun üzerine Müslümanlara ikindi vakti olduğu halde namazlarını kılmadan derhal harekete geçmelerini emretmiştir. Grubun diğer bir kolu namazlarını kılarak Hz. Ali'nin sancaktarlığı ile cenk meydanına gitmişlerdir. Hz. Ali, içlerinde Ebu Katâde'nin de bulunduğu bir grup sahabeyle birlikte önceden Beni Kurayza'ya doğru hareket etmiştir. Beni Kurayza yurduna ulaştıklarında Yahudiler Müslümanları görünce, paniğe kapılmışlar, Hz. Ali bu esnada sancağı kalenin dibine dikmiştir.

169 İbn Hişâm, c. II, s. 234.

170 el-Vâkıdî, c. II, s. 496; Casim Avcı, “Beni Kurayza”, *DİA*, İstanbul 2002, c. XXVI, s. 431-432.

Olayın seyri Ebû Katâde'nin dilinden şöyle anlatılmaktadır: "Yahudiler bizi kalelerinde, Resûlullah ve eşlerinde küfrederek karşıladılar. Biz ise sustuk ve: 'Sizinle aramızda mesele kılıçla çözülecektir' dedik. Derken Resûlullah da Beni Kurayza yurduna ulaştı ve kalelerine yakın bir yerde Kurayza oğulları taşlığının alt tarafında bulunan Ûnna kuyusunun yakınına kondu. Ali onun geldiğini görünce, yanına gitti. Giderken de bana sancağa sahip çıkmamı söyledi. Ben de söylediği gibi sancağın yanından hiç ayrılmadım. Ali, Resûlullah'ın, Yahudilerin onun hakkında sarf ettikleri küfür ve çirkin sözleri duymasını istemedi ve ona: "Bu çirkef insanlara o kadar yaklaşman gerekmez; zira Allah, senin için Yahudilere yeter" dedi. Resûlullah: "Neden bana geri dönmemi söylüyorsun?" diye sorunca Ali onlardan duyduklarını sakladı. Bunun üzerine Allah Rasûlu: "Zannedersen onlardan hakkımda çirkin bir söz işittin" deyince Ali: "Evet, ey Allah'ın Resûlu" diye karşılık verdi. Peygamber de: "Eğer onlar beni görselerdi, o söylediklerinin hiç birisini söylemezlerdi" buyurduktan sonra Yahudilere doğru harekete geçti. Üseyr b. Hudayr ileri çıkarak: "Ey Allah'ın düşmanları! Sizler açlıktan ölünceye kadar bizler kalelerinizden ayrılmayacağız. Sizler bu halinizle deliğinde kısıtılmış tilki gibisiniz" diye bağırdı. Gördükleri manzaradan oldukça ürken Yahudiler ona: "Ey İbn Hudayr! Bizler, Hazrecîlerin değil, senin müttefikin bulunuyoruz" şeklinde karşılık verdiler. Hudayr da: "Artık sizinle benim aramda ne bir anlaşma, ne bir sözleşme ve ahit var" ifadeleriyle mukabale bulundu. Resûlullah iyice kalelere yaklaştı. Hepimiz onun önünde kalkan gibi durduk.¹⁷¹

Kalenin kuşatılması suretiyle Müslümanların ele geçirdiği bildirilen gazvede bu rivayetin ardından savaşla ilgili farklı ayrıntılara yer verilmekte ancak sancaktarlık yapan Hz. Ali ile ilgili bir haber hiç gündeme gelmemektedir. Hz. Ali'nin sancaktarlığı

¹⁷¹ eş-Şâmî, c. V, s. 6; Türkçe çev. c. V, s. 27-28.

yanında Hz. Muhammed'e derin saygı ve hürmeti gereği gazvede onu üzecek durumları gizleme yoluna gittiği tasvir edilmektedir.

el-Meclisî ise bu gazveyi Hendek Gazvesi ile aynı başlık altında ele almaktadır. İki gazveyle ilgili rivayetler karışık bir şekilde ele alınmaktadır ve bunların neredeyse tamamına yakınında Hendek ile ilgili olaylar zikredilmektedir.

Beni Kurayza Gazvesi ile ilgili az sayıda verilen rivayetlerde eş-Şâmî'nin anlatımında olduğu gibi Müslümanların ikindi namazını kılmadan acele bir şekilde savaş meydanına gittikleri¹⁷², Yahudilerin ve müşriklerden Ebu Süfyan'ın olumsuz tavırları sebebiyle gazvenin gerçekleştiği ve Hz. Ali'nin sancaktarlık yaptığı bilgisi verilmektedir.¹⁷³

5. Hudeybiye Seferi

Hendek Gazvesi'nden sonra vuku' bulan sefer ana hatlarıyla şu şekilde meydana gelmiştir: Hz. Muhammed umre yapmak gayesiyle ashâbı ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.¹⁷⁴ Buna karşılık Kureyşliler Müslümanlar'ın savaş yapmak gibi bir niyetleri olmadığını; ancak umre yapmak hususundaki kararlılıklarını anladıkları halde onları Mekke'ye sokmamaya karar vermişler ve Hâlid b. Velîd kumandasında 200 kişilik bir süvari birliğini Gamîm mevkiine göndermişlerdir.¹⁷⁵ Hz. Muhammed önce Hırâş b. Ümeyye'yi elçi olarak yollamış; ancak elçi çok kötü şekilde karşılanıp öldürülmek istenince başta Ebû Süfyân olmak üzere Kureyşliler arasında birçok akrabası bulunan Osman b. Affan'ı elçi olarak göndermiştir.¹⁷⁶ Ardından yaşanan olaylar Hudeybiye seferinin ve akabinde Hudeybiye Antlaşmasının

¹⁷² el-Meclisî, c. XX, s. 348.

¹⁷³ el-Meclisî, c. XX, s. 335.

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Vâkîdî, c. II, s. 572-576; İbn Hişâm, c. II, s. 308.

¹⁷⁵ el-Vâkîdî, c. II, s. 580.

¹⁷⁶ el-Vâkîdî, c. II, s. 599-600; İbn Hişâm, c. II, s. 315.

gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Antlaşma, aleyhte görülen kararlar sebebiyle Müslümanlar içerisinde ciddi muhalefete yol açmış, o yıl umre yapılamadan Medine'ye dönmüştür.¹⁷⁷ Bu bilgilerin ardından inceleme alanımız olan eş-Şâmî'nin rivayetlerine göz atalım.

eş-Şâmî'nin konuyla alakalı anlatımında Hz. Ali'ye dair bir rivayet nakledilmektedir. Nakledildiğine göre sefer sonunda Mekkeli müşrikler bir antlaşma yapmak istemişler; Süheyl b. Amr'ı elçi göndererek antlaşmanın yazılı olarak kalıcı hale getirilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, antlaşma maddelerini yazmak için Hz. Ali'yi görevlendirmiştir.

Hz. Ali'ye: "Bismillahirrahmanirrahim (diyerek başla ve) yaz" deyince Süheyl: "Ben Rahman ve Rahim'i bilmem. Eskiden yazdığın gibi Allah'ın adıyla yaz." diyerek itiraz etti. Müslümanlar karşı çıkarak: "Bismillahirrahmanirrahim ibaresinden başkasını yazdırmayız" dediler; ancak Hz. Muhammed karşı tarafın isteğinin yerine getirilmesi talimatını verdi. Hz. Muhammed, "Bu antlaşma, Muhammed Resûlullah ile yapılmıştır" kabilinden bir ibare yazdırmak isteyince Süheyl: "Biz senin Resul olduğunu kabul etsek zaten sizinle savaşmazdık. Ancak Muhammed b. Abdullah yazabilirsiniz" ifadeleriyle tavrını belirtti. Hz. Muhammed de Ali'ye Süheyl'in dediğini yapması talimatını verdi. Ancak Hz. Ali, söz konusu ifadeleri silmek istemedi. Aynı şekilde sahabîler de "Muhammed Resulullah" ibaresinin silinmesine mani olmak istediler. Hz. Muhammed, onları sükûnete davet ettikten sonra Ali'den söz konusu kısmı göstermesini istedi ve kâğıdı eline alarak "Resulullah" kelimesini kendisi sildi.

178

¹⁷⁷ Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması" *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 298.
¹⁷⁸ eş-Şâmî, c. V, s. 53-54; Türkçe çev. c. V, s. 87-88.

eş-Şâmî'nin söz konusu rivayetinde Hz. Ali'nin savaşıllığı ile birlikte bugünün ifadesiyle kâtiplik yönün de olduğu ortaya çıkmaktadır. Resulullah ifadesini silmek istemeyen tavrıyla Hz. Muhammed'e derin bir inançla bağlı olduğu tasvir edilmektedir.

Sübülü'l Hüdâ'da bahsettiğimiz şekilde nakledilen olay *Bihâru'l-Envâr*'da da genel bağlamı itibariyle aynı anlatıma uymaktadır. Mesele, savaş bağlamından çok barış antlaşması şeklinde ele alınmaktadır. el-Meclisî'nin anlatımında tıpkı eş-Şâmî'nin yer verdiği gibi Hz. Muhammed'in Ali'yi çağırması; 179 ona antlaşma maddelerini yazmasını söylemesi ve akabinde yaşananlara yer verilmektedir. 180

Antlaşma sonrasında yükselen muhalefet ifade edildikten sonra Hz. Ömer'in sulha karşı çıktığı zikredilmektedir. Anlatıldığına göre Hz. Ömer, umre yapmadan Medine'ye dönüleceğini haber alınca Hz. Muhammed'e "Biz hakk üzere değil miyiz? Düşmanlarımız ise batıl yolunda değil midir?" diye sorunca "Evet" cevabını alır. Ömer, böyle bir durumda Kureyşlilere saldırıp bir dahaki seneye kalmadan umre yapılabileceğini savunan ifadelerle biraz daha konuştuktan sonra Hz. Muhammed: "Allah bana vadetti, vadinde duracak." der. Buraya kadar yer verilen anlatım eş-Şâmî'nin eserinde de zikredilmektedir.181

el-Meclisî, eş-Şâmî'den farklı olarak Hz. Ömer'in: "Kırk kişi benimle olursa senin kararına uymayacağız." diyerek karşı çıktığını bunun üzerine Hz. Muhammed'in: "Eğer antlaşmayı kabul etmiyorsanız gidin onlarla savaşın." dediğini haber vermektedir. Nakledildiğine göre Hz. Ömer ve beraberindekiler savaş için harekete geçerler. Kureyşliler de derhal savaş hazırlığına başlarlar. Onların kendileriyle savaşa hazır beklediğini gören muhalifler geri dönerler ve Hz.

179 el-Meclisî, c. XX, s. 380.

180 el-Meclisî, c. XX, s. 380; c. XX, s. 392; c. XX, 393; c. XX, 395.

181 eş-Şâmî, c. V, s. 52-53; Türkçe çev. c. V, s. 85-86.

Muhammed'e gidip durumu haber verirler. O da onların bu haline tebessüm eder. Sonrasında: "Ey Ali! Kılıcını al, Kureyş'e git." talimatını verir. Ali zaman kaybetmeden Kureyş'e gider. Ondan çekinen Kureyşliler "Biz Muhammed'le antlaşma yaptık, o vaz mı geçti?" diye sorunca Ali: "Hayır, vazgeçmedi." cevabını verir ve savaştan vazgeçilir. Sahabe ise yaptıklarından pişman olurlar ve Hz. Muhammed'den utanarak özür dilerler.¹⁸² Burada düşmana korku salan, yeri geldiğinde sahabe içerisinde hata yapanların kusurlarını telafi eden bir Hz. Ali tasavvuru ortaya çıkmaktadır.

İki müellif tarafından söz konusu edilen rivayeti asıl kaynaklarından mukayese ettiğimizde ise daha öncede sözünü ettiğimiz rivayete müdahale durumu tekrar gündeme gelmektedir. eş-Şâmî'nin el-Buhârî, el-Müslim ve el-Beyhakî'den onların da Sehl b. Huneyf'ten naklettiği söz konusu rivayette Hz. Ömer ve beraberindekilerinin Kureyşlilerle savaşmayı göze alacak kadar antlaşmaya muhalefet ettiklerine yer verilmektedir. Durumu öğrenip savaş hazırlıkları içerisine giren müşriklere Hz. Ali'nin gittiği ve hatta gözdağı verdiği de yine rivayette söz konusu edilmektedir.¹⁸³ Ancak daha sonraki kısımlar *Sübülül-Hüdâ*'da el-Buhâri, Müslim ve el-Beyhakî'nin rivayetlerindeki asılları ile birebir aynı iken *Bihâru'l-Envâr*'da mevcut şeklinden çıkmıştır. Hz. Ömer'i hafife alıp buna karşılık Hz. Ali'yi merkeze alan bir forma bürünmüştür. Dolayısıyla *Bihâru'l-Envâr*'da Hz. Ali, Kureyş'e korku salan biri iken Hz. Ömer ve beraberindekiler gereksiz yere muhalefet eden ve yaptıkları işin nelere sebebiyet verebileceğini düşünemeyen kişiler olarak resmedilmektedir. İlgili rivayet,

¹⁸² el-Meclisî, c. XX, s. 390.

¹⁸³ Krş. eş-Şâmî, c. V, s. 52-53; Türkçe çev. c. V, s. 85-86; el-Meclisî, c. XX, s. 390; el-Buhârî, c. IV, s. 103, hd. 3182; el-Müslim, c. III, s. 1411; hd. 1785; el-Beyhakî, c. IV, s. 147.

Şiâ'nın hem Hz. Ömer'e hem de genel olarak sahabeye karşı olumsuz bakış açısını yansıtmaya dönük somut örneklik teşkil etmektedir.

6. Hayber Gazvesi

Kısaca ifade etmek gerekirse gazve şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Muhammed, Hudeybiye'de Kureyş'le onların istedikleri şartlar üzerine anlaşarak ileride çıkacak bir Müslüman-Yahudi savaşında tarafsız kalmalarını sağladıktan sonra Hayber'e sefer düzenleme hazırlıklarına başlamış ve henüz bir ay dahi geçmeden 1500 kişilik bir kuvvetle Medine'den ayrılmıştır.¹⁸⁴ Gazveyi Medine'den çıkarıldıktan sonra Suriye ve Irak bölgelerinden gelen ticaret yolundaki kervanlar için bir tehdit unsuru oluşturan Hayber'e yerleşen Benî Nadîr Yahudilerinin etkisini kırmak amacıyla düzenlemiştir. Sahbâ'ya geldiğinde Hayberli yahudilerin müttefikleri olan Gatafânlılar yolunu kesmek istedilerse de Müslümanlar Hayber'e ulaşmışlardır. Hz. Muhammed'in gelişinden haberdar olan Hayberliler ona karşı 20.000 veya en az 10.000 savaşçılarını hazırlamışlardır. Müstahkem kalelerinde savunma avantajını da kullanarak mücadele etmişler; ancak çetin bir savaş sonunda Müslümanlar Hayber'i (7/628) ele geçirmişlerdir.¹⁸⁵ Müslümanlar için başarı ile sonuçlanan bu gazvenin seyrine değindikten sonra asıl konumuza, yani *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hz. Ali'nin rolünü ele almaya geçebiliriz.

eş-Şâmî'nin nakillerine göre Hz. Ali gazvede sancaktarlık yaparak, mübareze ederek, Hayber kalelerini zorlayarak, cesaret ve kahramanlıklar göstererek Müslümanların savaşı kazanmalarında kilit rol oynamıştır.

¹⁸⁴ el-Vâkıdî, c. II, s. 634.

¹⁸⁵ el-Vâkıdî, c. II, s. 707; İbn Hişâm, c. II, s. 337; Muhammed Hamidullah, "Hayber", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, s. 21.

eş-Şâmi, konuyla ilgili aktardığı ilk rivayette göz rahatsızlığı sebebiyle Hz. Ali'nin savaşa katılmadığını; ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in sancaktarlığında savaşta umulan neticenin elde edilememesi Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi sancaktarlığına başvurduğunu aktardıktan sonra Hz. Ali'nin Merhab ismindeki Yahudi ile mübarezesine yer vermektedir. Üçüncü olay olarak Hz. Ali'nin tek başına kale kapısını sırtlanmasını zikreder.

Nakledildiğine göre Müslümanlar Hayber'e çıktıklarında Hz. Muhammed şakika, bugünün deyişiyle migren hastalığına yakalanmış, bunun üzerine düşmanla cenk için kendi yerine Ebû Bekir'i göndermiştir. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in bayrağını alarak harekete geçmiş; ancak şiddetli çatışmalardan sonra geri dönmüştür. O, çok halsiz düşünce Hz. Muhammed, Ömer'i göndermiştir. O da Hz. Muhammed'in bayrağını eline alarak öncekinden daha şiddetli bir mücadele vermiş; ancak başarılı olamamıştır. İlk iki gün Yahudiler baskın gelmişlerdir.¹⁸⁶

Durum Hz. Muhammed'e bildirilince, şöyle demiştir: "Muhakkak ki ben yarın, bu sancağı öyle bir zâta vereceğim ki, Allah onun eliyle fethi nasip edecektir. O kaçmak nedir bilmez! Allah'ı ve Resûlünü sever! Onu, zorla alacaktır". Hz. Muhammed'in bu sözlerinden sonra ordu içinde herkes sancağın kime verileceği hususunda tahminde bulunmaya başlar. Orduda bulunan Büreyde Hz. Muhammed'i sancakla ilgili sözlerinin ardından o gece orduda yaşananları şöyle nakleder: "Yarın kale fethedilecek diye gönül rahatlığı içinde geceledik. İnsanlar, geceyi acaba sancağı içlerinden kime verecek diye tartışarak geçirdiler. Sabah olunca her biri sancağı kendisine vermesini umarak hep birlikte Hz. Muhammed'in yanında toplandılar. Hz.

¹⁸⁶ eş-Şâmi, c. V, s. 124; Türkçe çev. c. V, s. 160.

Ömer o gün için: “Ben, hiçbir zaman kumandanlığı o günkü kadar istememiştim!” demiştir.¹⁸⁷

Öte taraftan Hz. Ali, görmesine engel olan şiddetli göz ağrısı sebebiyle orduya katılamamıştı. “Olamaz! Ben mi Resûlullah’tan geri kalıyorum!” diyerek derhal yola çıkar ve gazve yolcularına yetişir. Vardığında devesini yakın bir yerde çöktürür. Gözleri hâlâ ağrıaktadır. Gözlerine Kıtri bir kumaş parçası sarar. Sabah olunca Hz. Muhammed sabah namazını kıldıktan sonra sancağı istedi; ayağa kalkarak insanlara vazettikten sonra: “Ali nerede?” diyerek etrafını yoklar.

eş-Şâmî devam ile olayın seyrinden şöyle bahsetmektedir: Ashap: “Gözleri rahatsız” dediler. Hz. Muhammed: “Yanına birini gönderip onu buraya çağırın!” talimatını verdi. Ardından Hz. Ali, Peygamber’e getirilince ona “Neyin var?” diye sordu. Ali: “Gözlerim ağrıyor. Önümü bile göremeyecek bir haldeyim.” deyince Hz. Muhammed: “Yanıma yaklaş!” diyerek onu çağırdı. Sonra elinin dış tarafına tükürdü ve onunla Ali’nin gözlerini ovdu. Sonra Hz. Ali, sanki hiç ağrısı olmamış gibi iyileşti ve göz ağrısı hissetmeden yoluna devam etti. Hz. Muhammed onun için dua ederek sancağı ona verdi.

Sancağı aldıktan sonra Hz. Ali: “Ya Resûlullah! Onlar bizim gibi Müslüman oluncaya kadar mı savaşaçağım!” diye sorunca Hz. Muhammed ona şöyle cevap verdi: “Meydanlarına varıncaya kadar sükûnetle ilerle! Sonra onları İslam’a davet et! Allah ve Resûlü’nün, yapmaları gereken üzerlerindeki haklarını kendilerine bildir. Vallahi, Allah’ın senin elinle onlardan bir adamı bile hidayete erdirmesi, senin için kızıl develere sahip olmaktan daha hayırlıdır.”

¹⁸⁷ eş-Şâmî, c. V, s. 124; Türkçe çev. c. V, s. 161.

Sonra yola çıktılar; Hz. Ali sancağı eline alarak düşmana olan kininden soluk soluğa, silkelene silkelene ilerleyerek sancağı kalenin dibine dikti. Kalenin tepesinde bir Yahudi belirerek Ali'ye: “Sen kimsin?” diye seslenince: “Ali'yim” cevabını verdi. Yahudi: “Musa'ya Tevrat'ı indirene yemin ederim ki sen, Yahudileri yenersin!” dedi.¹⁸⁸ Bir Yahudinin az sonra olacakları biliyormuşçasına böyle bir kehanette bulunması manidardır. Söz konusu rivayette Hz. Ali'nin iyi bir savaşçı olduğu tasvir edilmektedir.

Zikredilen rivayetler incelendiğinde öncelikli olarak Hayber'in fethinde sancaktarlığı Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in aldığı, ancak Hayberliler tarafından hezimete uğratıldıkları, ardından da Hz. Peygamberin sancağı Allah ve Resulü ile muhabbeti kuvvetli birine teslim edeceği anlatılmaktadır. Bu tabloya göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer bir savaşçı olarak beklenen başarıyı sağlayamamış ve başarısız girişimleri sebebiyle kuşatmadan geri dönmek zorunda kalmışlardır. Hz. Ali ise göz rahatsızlığına rağmen savaş meydanına gelmiş; Hz. Muhammed'in eliyle harikulade bir şekilde şifasına kavuşmuştur. eş-Şâmî'nin bu rivayetlerinde Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'ten sonra en önemli kahraman olduğu anlatılmak istenmektedir.

eş-Şâmî savaş öncesi ile ilgili söz konusu rivayetleri verdikten sonra gazve esnasında yaşanan olaylara geçmektedir. Bu bölümde de Hz. Ali ön plandadır. Nakledildiğine göre mübareze için Hayber kalelerinden ilk çıkan kişi Merhab'ın kardeşi Hâris oldu. Hâris, adamlarıyla birlikte dışarı çıktı, Hz. Ali tarafından öldürüldü. Bunun üzerine arkadaşları kaleye geri döndüler. Sonra Âmir çıktı. Âmir, uzun boylu ve iri cüsseli bir adamdı. Onun karşısına da Hz. Ali çıktı ve tepesine birkaç kılıç darbesi indirdi. Ama hiçbirisi işe yaramadı. Sonunda bacaklarına bir darbe daha

¹⁸⁸ Krş. eş-Şâmî, c. V, s. 126; Türkçe çev. c. V, s. 162; el-Beyhakî, c. IV, s. 209.

indirince, Âmir yere yıkıldı. Sonra Ali, tepesine çöküp başını gövdesinden ayırdı ve silâhını aldı.

Mübareze için Yâsir isminde bir Yahudi daha çıkmıştır. İyi bir savaşçı olan bu adamın karşısına ilk olarak yine Hz. Ali çıktı. Ancak Zübeyr b. Avvâm, Ali'ye: "Allah aşkına sen aramızdan çekil!" diyerek onunla kendisinin savaşmak istediğini söyledi Hz. Ali geri çekildi. Bunu gören Zübeyr'in annesi Safiyye: "Ya Resûllah! Oğlumu öldürecek mi?" diye sordu. Resûlullah da: "Aksine –inşallah- senin oğlun onu öldürecek!" buyurdu. Sonra iki rakip karşılaştılar ve Zübeyr rakibini öldürdü. Resûlullah, Yâsir'i öldürünce Zübeyr'e: "Amcam dayım sana feda olsun!" dedikten sonra: "Her peygamberin bir havarisi vardır. Benim havarim de teyzemin oğlu Zübeyr'dir." diyerek Zübeyr'i övdü. ¹⁸⁹ Hz. Muhammed'in bu sözleri Hıristiyan kültürünün bir unsuru olan "havarilik" ile kavramı ile özdeşleştirilmektedir. Nispet edilen sözün mahiyeti klasik dönem sonrası siyer yazıcılığına sirayet eden Yahudi ve Hıristiyan kültürden esinlenerek olayları ve tarihi şahsiyetleri geçmiş kavimlerde kullanılan kavram ve sembollerle anlatma eğilimini akla getirmektedir. Bu hususa genel değerlendirmede ayrıca değineceğiz. Ancak rivayet Hz. Muhammed'e yakınlık bakımından başka sahabilerin gündeme geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Olayın devamında Merhab ismindeki Yahudi, Müslümanlara meydan okuyarak elinde kılıcını sallaya sallaya savaş yerine çıkar. Onun karşısına ilk olarak Âmir gelir; sonra karşılıklı iki darbeyle vuruşurlar. Merhab'ın kılıcı onun kalkanına isabet etmiş; yaralanan Âmir ise meydandan çekilmiştir. Sonra onun karşısına üzerine

¹⁸⁹ eş-Şâmî, c. V, s. 125-127; Türkçe çev. c. V, s. 161-163.

kırmızı bir cübbe giyinmiş ve cübbenin saçaklarını dışarı çıkarmış bulunan Hz. Ali çıkar.

Hz. Ali, meydana çıkarken bazı beyitler okur. Bu beyitlerin içinde “Ben, öyle bir kişiyim ki, annem bana/Ormanların heybetli görünüşlü aslanı gibi, *Haydar (aslan)* ismini vermiştir.”¹⁹⁰ İfadelerinin yer aldığı kısım dikkat çekmektedir. Hz. Ali, bizzat kendi dili ile “haydar” sıfatından bahsetmektedir. Söz konusu vasıflandırma Hz. Ali'nin Sünni algı içerisinde de "haydar" vasfı ile anıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Kaynaklarda Hz. Ali'nin annesi Fatıma b. Esed'in kocası Ebû Tâlib'ten habersiz Hz. Ali'yi doğurduğunda ona esed/haydar ismi verdiği nakledilmektedir. Ancak babası bu ismi sevmemiş ve ona Ali ismini vermiştir. Fakat yine de Hz. Ali bu ismi unutmamış ve Hayber günü okuduğu şiirde kendisini böyle tanıtmıştır.¹⁹¹

İbn İshak'tan yapılan rivayete göre Hz. Muhammed'in azatlı kölesi olduğu söylenen Ebi Ra'fi şöyle anlatmaktadır: Ali ile birlikte Hayber'e vardığımızda kaleye girebilmek için yaklaştı. Kale sahipleri ile mücadele etti ve hepsini öldürdü. Yahudilerden bir adam ona vurdu. Ali kalkanla kendini korurken onu düşürdü. Kale kapısını (sırtına) alarak kendine siper etti. Sırtında kapı ile Allah ona fethi verene kadar mücadele etti. İş tamamlanınca kapıyı attı. Sekiz kişi aynı kapıyı kaldırıp çevirmeye çalıştık, ama çeviremedik.¹⁹² Bu rivayet Hz. Ali'nin gücünü ve cesaretini yansıttığı gibi aynı zamanda olayın harikulade bir şekilde cereyan ettiğini ortaya koymaktadır. Bu

¹⁹⁰ eş-Şâmî, c. V, s. 126-128; Türkçe çev. c. V, s. 164-165.

¹⁹¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerraî, Darü'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut ty., c. III, s. 179; Ebû Saîd Neşvân b. Saîd (b. Neşvân) b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî (ö. 573/1178), *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâ'ü Kelâmi'l-Arab mine'l-Külûm*, thk. Hüseyin el-Umerî ve diğerleri, Darü'l-Fikr, Beyrut 1999, c. III, s. 1363.

¹⁹² eş-Şâmî, c. V, s. 128; Türkçe çev. c. V, s. 167.

kısımdan sonra insanların Hz. Ali ile birlikte harekete geçerek şehre girdikleri ve kazanılan savaş sonrası ganimetlerin pay edildiği anlatılmaktadır.¹⁹³

eş-Şâmî'nin rivayetleri bir bütüt olarak düşünüldüğünde Hz. Ali bu gazvede göz rahatsızlığı yaşamasına rağmen harikulade bir olayla iyileşen, Hz. Muhammed'in müjdesi ile sancağı alan, büyük bir cesaretle mücadele ederek düşmanı Merhab'ı alt eden, Hayber kapısını tek başına sırtlayarak Müslümanların savaşı kazanmasında kilit rol oynayan ve haydar sıfatı ile düşmana korku salan bir kişi olarak resmedilmektedir. Söz konusu tasavvurları belirttiğimize göre el-Meclisî'nin konuyla ilgili rivayetlerine geçebiliriz.

el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*'da Hz. Ali'nin gazvenin başından sonuna kadar etkili olduğu, kumandanlık yaptığı, harikulade olaylar yaşadığı, Ehl-i Beyt ile tecrübe ettiği hadiseler yer verilmektedir.

el-Meclisî'nin anlatımında savaşın başlangıcı ve Hz. Ali ile Merhab'ın mübareze etmeleri, eş-Şâmî rivayetleri ile benzerlik göstermektedir. Olayın seyri, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in geri dönmeleri, Hz. Muhammed'in sancağı vereceği kişi ile alakalı söylediği sözler, Hz. Ali'nin kale kapısını sırtlanması yine benzer bir akış içerisinde verilmektedir.¹⁹⁴ Ancak el-Meclisî, Hz. Ali'nin göz rahatsızlığının iyileşmesi ve kale kapısını sırtlanması dışında daha farklı harikulade olaylara da yer vermektedir. Detaylarda Hz. Ali ilgili boyutlar değişmekte; olayın mahiyeti değişik renklere bürünmektedir.

el-Meclisî'nin Selma b. Evka'dan yaptığı anlatıma göre Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den beklediği başarıyı göremeyince ertesi gün eş-Şâmî'nin de yer

¹⁹³ eş-Şâmî, c. V, s. 141; Türkçe çev, c. V, s. 187.

¹⁹⁴ el-Meclisî, c. XXI, s. 6.

verdiği şekliyle vafedilen bir kişiye sancağı teslim edeceğini söylemiştir. Anlatım buraya kadar aynı seyirde devam ettikten sonra rivayete "Allah'ın ve Resulünün de kendisini sevdiği, *kaçan değil*; Allah'ın kendi eliyle fethi gerçekleşene kadar dönmeyip *devamlı atılan/savaşan* birine vereceğim" şeklinde bazı ifadeler dâhil olmaktadır.¹⁹⁵

İlk okuyuşta iki farklı rivayetin aynı rivayette ve bir bütün halinde yer alması bağlam açısından birbirini destekler görünse de rivayetlerin tetkiki ile tablo değişmektedir. Râvisi ve cümle terkibi itibariyle birbirinden kopuk rivayetler birbiriyle karıştırılarak verilmiştir. eş-Şâmî'nin de aynı tarikle Selma b. Evka'dan verilen ilk rivayette Hz. Ali'ye nispetle "devamlı atılan/döne döne savaşan" anlamına gelen *kerrâr*¹⁹⁶ terkibi yer almaktadır. Her iki ravi kanalıyla gelen el-Buhârî ve el-Müslim rivayetlerinde bu kısımlar yoktur.¹⁹⁷ "Allah'ı ve Resulünü seven; Allah'ın ve Resulünün kendisini sevdiği" ifadelerinin yer aldığı ibare vardır. Var olan kısmın birkaç kelime değişikliği ile farklı varyantlardan birini seçmek suretiyle rivayet edildiği görülmektedir.¹⁹⁸ Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Bu noktada hem eş-Şâmî hem de el-Meclisî rivayetlerinde zaîd, ilave bir bağlam yüklemesinin yapıldığı görülmektedir.

Her ne kadar cümle terkipleri aynen alınmış gibi görünse de farklı rivayetlerle aynı zeminde verilen rivayetlerle müellif tarafından bir bağlam üretmek adına

¹⁹⁵ el-Meclisî, c. XXI, s. 6.

¹⁹⁶ Muhammed b. Ali b. Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dârü's-Sâdır, Beyrut 1993, c. V, s. 135; Mecidüddin Muhammed Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Ğâmûsü'l-Muhît ve'l-Kabesü'l-Vasîtu el-Câmi' limâ Zehebe min Lugati'l-Arab Şemâât*, thk. Muhammed Naim el-Arksûsî ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, c. I, s. 469.

¹⁹⁷ Krş. eş-Şâmî, c. V, s. 124; Türkçe çev. c. V, s. 161; el-Meclisî, c. XXI, s. 6, el-Buhârî, c. V, s. 134, hd. 4209; Ebu'l Huseyn Müslim b. El-Haccac en-Niysabûrî (ö. 261/875), *Sahihu'l Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulkakî, Dâru İhyâ et-Turâsi'l Arabi, Beyrût ty. c. IV, s. 1872, hd. 2406; el-Müslim, c. IV, s. 1872, hd. 2407;

¹⁹⁸ Krş. el-Meclisî, c. XXI, s. 6; el-Buhârî, c. V, s. 134 hd. 4210; c. V, s. 18, hd. 3702.

rivayetlerin karıştırıldığını mı; yoksa belirli bir figür olarak öne çıkarılmak istenen Hz. Ali imajını desteklemek adına mı izlenmiş bir ele alış biçimi olduğu sorusunu akla getirmektedir.

Bihâru'l-Envârda Sübülü'l-Hüda'dan farklı olarak Hz. Ali'ye sancağın verilmesi ile alakalı olarak harikulade bir olay daha anlatılmaktadır. Abdurrahman b. Ebû Leyla'dan rivayet edildiğine göre: “Ali yazın ve kışın kalın sert bir kıyafet giyerdi. Ne terler, ne üşürdü. Bana arkadaşlarım geldiler: “Biz Emir’ul Mü’mininde bir şey gördük, sen de gördün mü?” Gördüğünüz şey nedir, dedim. “Yazın kalın sert bir kıyafet giymesine rağmen terlemiyor; kışınsa ince kumaştan iki parça kıyafet giyiyor; üşümüyor. Sen bununla ilgili bir şey duydun mu?” diye sorduklarında, hayır dedim. O halde babana sor dediler. Sordum, o da ben bir şey duymadım”, dedi.

Ebû Leyla, Ali'nin yanına gittiklerini ve ona sorduklarını anlatır ve akabinde onun şu sözleri söylediğini nakleder: Hani Resûlullah, (Hayber'de) Ebû Bekir'i çağırıp sancağı ona verdiğinde o da kavme gittiğinde savaşı kaybederek dönmüştü, Ömer'de gerisin geliye gelmişti de sancağı bana vermiştir. İşte işte o zaman: “Allah'ım, Ali'yi soğuktan ve sıcaktan koru.” diye dua etti. Ben duadan sonra ne üşüme hissettim ne de terledim.”¹⁹⁹

Söz konusu rivayette Hz. Ali'ye ithafen “*emir’ul mü’minîn*” sıfatı yer almaktadır. Yine önceki rivayetlerdeki gibi sancağı alacak kişiyle ilgili Allah ve Resulüne karşı muhabbet, “*kerrâren/gayru ferrarin*” nitelemelerine sahip olduğu nakledilmektedir. Farklı olarak ise üzerindeki kıyafet mevsim şartlarına uymadığı halde yazın terlemeyen, kışın üşümeyen bir Hz. Ali imajı vardır. Böyle bir tasavvurla genel

¹⁹⁹ el-Meclisî, c. XXI, s. 7.

itibariyle efsanevi bir kişilik olmakla birlikte Hz. Ali mitolojik bir kahramana dönüşmektedir.

el-Meclisî söz konusu rivayetin sonunda tüm bu rivayetleri Ebû Bekir el-Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserinden naklettiğini zikretmektedir. Genel olarak bakıldığında bazı lafızlar dışında el-Meclisî'nin rivayetleri doğrudan aldığı görülmektedir. Selma b. Evka'a dayandırılan rivayet, el-Buhâri ve el-Müslim rivayetlerinden farklı olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in savaştan geri döndükleri ve ardından Hz. Ali'nin gittiği yönünde zikredilmektedir.²⁰⁰ Abdullah b. Büreyde'den rivayetle yine Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir ile ilgili ifadeler yer almaktadır.²⁰¹ Sancağı alacak kişinin vasfı ile ilgili bu rivayetler sadece el-Meclisî tarafından değil; eş-Şâmî tarafından da zikredilmektedir. İki müellif aynı noktada birleşmektedirler. Buradan gerek eş-Şâmî'nin gerekse el-Meclisî'nin Hayber Gazvesi ile ilgili anlatımlarında büyük ölçüde aynı müelliften yararlandığı ortaya çıkmaktadır. Şii algıyı güçlendiren söz konusu rivayetlerin Ehl-i Sünnet içerisinde değerlendirilen el-Beyhâkî ve eş-Şâmî tarafından nasıl bir bağlayıcılığa sahip olduğu merakla açık bir husustur. Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i başarısızlık ya da bundan da öte Hz. Muhammed nazarında daha az sevilen bir konumda tutmak mevcut Sünni algıya ters bir yaklaşımdır. Şiiler açısından Hz. Ali'nin hilafetine, vasiliğine açık deliller içeren rivayetler muhtemelen Sünni algıda yer alan Hz. Ali'nin fazileti bağlamında değerlendirilmiştir.

el-Meclisî'nin Abdurrahman b. Ebû Leyla'dan rivayet ettiği Hz. Ali'nin giydiği kıyafetle alakalı harikulade olay tıpkı sancağı alacak kişinin vasfı ile ilgili rivayetler gibi el-Beyhâkî'nin eserinden nakledilmektedir. Ancak Hz. Ali'nin dilinden verilen

²⁰⁰ Krş. el-Meclisî, c. XXI, s. 7, el-Beyhakî, c. IV, s. 205; c. IV, s. 207.

²⁰¹ el-Beyhakî, c. IV, s. 210.

Hız. Ömer ve Hız. Ebû Bekir'in mağlubiye durumlarından söz konusu edilmemektedir. Terkip olarak "gayru ferrarin" ifadesi geçerken "kerrâren şeklinde bir niteleme yer almamaktadır. 202 Bu durum el-Meclisî'nin rivayetinde metne bağlam ve lafız itibariyle müdahale yapıldığına işaret etmektedir.

eş-Şâmî ile aynı minvalde yapılan anlatıma göre Hayber Gazvesinde Hız. Ali ile Merhab mübareze edecekleri zaman, Merhab bazı beyitler okuyarak Hız. Ali'ye meydan okumuştur. Hız. Ali'de buna karşılık vermiş ve orada annesinin kendisine "haydar" yani "Allah'ın aslanı" ismini verdiğini ifade eden beyiti okumuştur. Merhab'ın kafasını koparmış ve onu öldürmüştür.203 Yine Hız. Ali'nin kale kapısını sırtına alması rivayeti ortak bir anlatım olarak yer almaktadır.204

Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan gelen bir rivayete göre sancağı alan Hız. Ali, kırk kişinin taşıyamadığı kale kapısını sırtına alarak savaştığında sahabe hayretler içerisinde kalmışlar, bunun nasıl olduğunu Hız. Muhammed'e sorduklarında: "Nefsim kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki ona kırk melek yardım etmiştir." demiştir.205 Aynı durumla alakalı bir başka rivayette "Ali, Allah indinde çok yüce bir mertebededir. O, kalenin kapısını sarstığında Arşın sahibi onun öfkesi ile göklerin ve yerlerin yedi katını sarsmıştır206 Yine nakledildiğine göre Hız. Muhammed, Hayber'in kapısında Hız. Ali'ye hitaben: "Sağında Cebrail, solunda Mikail; önünde Azrail; arkanda İsrâfil, üstünde Allah'ın yardımı; altında benim duam vardır" diyerek dört

202 Krş. el-Meclisî, c. XXI, s. 7; el-Beyhakî, c. IV, s. 212.

203 el-Meclisî, c. XXI, s. 6; c. XXI, s. 14.

204 el-Meclisî, c. XXI, s. 7; c. XXI, s. 7.

205 el-Meclisî, c. XXI, s. 21

206 el-Meclisî, c. XXI, s. 30

meleklerle birlikte kırk meleğin kendisini desteklediğini haber vermiştir.²⁰⁷ Böylelikle o, zor olan bir işi tek başına başarabilmiştir.

Bu rivayetlerde dikkat çeken hususların başında Hz. Ali'nin olağan bir durumda, bir kişinin tek başına yapamayacağı zor bir işte, olağanüstü güçler tarafından, meleklerle, destekleniyor olması gelmektedir. Son rivayetin metninde geçen “Azrail” isminin kullanılıyor olması rivayetin sonradan kurgulanmış bir yapıda olup olmadığına dair kuşku uyandırmaktadır. Zira “Azrâil kelimesi muhtemelen İbrânîce asıllı olup Kur’ân’da ve sahih hadislerde geçmemektedir. Secde sûresinde²⁰⁸ insanların canını almakla görevli olan melekten “melekü’l-mevt” (ölüm meleği) diye bahsedilir. Hadislerde de “melekü’l-mevt” tabiri geçmektedir ²⁰⁹ Buradan hareketle Hz. Ali'ye efsanevî/mitolojik bir hüviyet kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çerçeveye göre Hz. Ali, kendisine ilahi yardımın melekler eliyle ulaştığı ve Allah’ın muhabbetine vasıl olmuş bir kul konumunda durmaktadır.

Hayber’i aldıktan sonra Hz. Ali sevinç içerisinde neşidler okur. Okuduğu şiirlerin beyitlerinde “Ben, öfke ve saldırıyı terbiye eden Abdulmuttâlib’in oğluyum”²¹⁰, “Ben, orduların galibiyim”²¹¹, “Seçilmiş, soylu Nebi’nin kardeşi, Abdulmuttâlib’in oğlu Ali’yim”²¹², “Allah’ın kendisinden razı olduğu gün seçtiğiyim”²¹³ mealinde sözlere yer verir.

Hz. Ali kendi ifadeleriyle asabiyet, soyluluk, peygamber ile akrabalık, neseb, Allah’ın seçkin kulu olmak gibi vasıflarla zikredilerek kahramanlık ve cesurluk

²⁰⁷ el-Meclisî, c. XXI, s. 16.

²⁰⁸ el-Secde, 32/11.

²⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Azrâil", *DİA*, 1991, c. IV, s. 350-351.

²¹⁰ el-Meclisî, c. XXI, s. 27.

²¹¹ el-Meclisî, c. XXI, s. 28.

²¹² el-Meclisî, c. XXI, s. 28.

²¹³ el-Meclisî, c. XXI, s. 29.

yönleri öne çıkarılmaktadır. Bu kabilde, Hz. Ali'nin yeri geldiğinde Hz. Muhammed ile yakınlığını, örtülü olarak atası Abdulmuttâlib'in ismiyle Kureyş'ten olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Hz. Ali'nin imamette Hz. Muhammed'in vâsisi olduğu görüşü de bu rivayetler eliyle güçlendirilmektedir. Haliyle Hz. Ali imamet için yegâne isim olarak tasavvur edilmektedir.

el-Meclisî'nin gazve sonrasında yaşananlarla ilgili anlattığına Hayber dönüşü ganimetlerin pay edilmesinin ardından Hz. Muhammed: “Bu kadife saçaklı örtüyü Allah ve Rasulü'nü seven, Allah ve Resülünün de kendisini sevdiği bir kişiye vereceğim” demiş, “Ali nerede?” diye sormuş, Ammar b. Yasir'in onu çağırıp getirmesinden sonra: “Al bunu, bu senindir.” diyerek Hz. Ali'ye uzatmıştır. Hz. Ali, o örtüyü kısımlara ayırarak ve elindeki altınları satıp pay ederek Ensar ve Muhacir'in fakirlerine dağıtmıştır. Ailesinin temel ihtiyaçlarına yetecek kadar dahi parası kalmamıştır. Ammar ve Huzeyfe tarafından durum Hz. Muhammed'e aktarılmıştır. O da Huzeyfe, Ammar, Selman, Ebû Zer ve Mikdad'ı herhangi bir sıkıntılı hal var mı diye Hz. Ali'nin evine göndermiştir. Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin yanına vardıklarında evde çok fazla bir şeyin olmadığını görmüşlerdir. Ancak evin ortasında hoş kokulu bir çorbanın olduğunu fark etmişlerdir. Hz. Ali, onlara ve Hz. Muhammed'e bu çorbadan ikram etmiştir. Çorba, içildikçe ne eksilmiştir ne de artmıştır. Hz. Muhammed, kızı Hz. Fatıma'ya “Bu çorbayı sen mi yaptın?” diye sorduğunda kızı “Bu, Allah katından bize rızık olarak verilmiştir” cevabını almış; tıpkı Zekeriya'nın eliyle Meryem'in rızıklandırılması gibi kızının da rızıklandırılmasına hamd etmiştir.²¹⁴

Bu rivayette Hz. Ali'nin üstün başarılar gösterdiği bir savaştan elde edilen ganimetlerini cömertlik, fedakârlık ve alçakgönüllülük göstererek dağıtması öne

²¹⁴ el-Meclisî, c. XXI, s. 17.

çıkılmaktadır. Böyle bir tutum, Hz. Muhammed dâhil olmak üzere etrafındakileri kaygılandırırsa da yaptığı güzel davranışlar sebebiyle hiç kimseye, paraya, ganimet payına ihtiyaç duymaksızın bizzat Allah tarafından mucizevi bir şekilde karşılık görmüştür. Huzeyfe, Ammar, Selman, Ebû Zer ve Mikdad'ın isimlerinin Ali'nin evine gidenler olarak zikrediliyor olması anlamlıdır ve dikkat çekicidir. Çünkü zikredilen isimler Şiiler nazarında muteber sahabiler arasında görülmektedir. Hz. Fatıma'nın Hz. Meryem'e benzetilmesi ise tıpkı eş-Şâmî gibi el-Meclisî'nin de Yahudi ve Hıristiyan kültüründen esinlenmenin sonucunda üretilen rivayetlerden yararlandığını göstermektedir.

İlgili rivayetler Hz. Ali tasavvuru bakımından eş-Şâmî'de öne çıkan algılarla benzerlik göstermekle el-Meclisî'nin nakillerinde abartılı bir yaklaşımla ortaya konmaktadır. Cesaret, kahramanlık ve beşerüstü güçleri ile Hz. Ali efsanevi bir kişilik olarak resmedilmektedir. “Haydar” sıfatı ile birlikte “kerrâr” vasfı ile düşmanlarını alt eden mitolojik bir kahramana dönüşmektedir

Sübülü'l-Hüdâ ve *Bihâru'l-Envâr* rivayetleri birlikte düşünüldüğünde iki müellif olayın seyrini benzer ele almaları ve İslam açısından karşıt olan kültür unsurlarından esinlendiklerini düşündüren teşbihleri ile aynı çerçevede buluşmaktadırlar. Ancak gerek rivayetlerin içerisine yapılan müdahaleler gerekse yaşanan harikulade olayların içeriği hususunda ayrılmaktadırlar. Ayrıca her iki eserde yer alan olağanüstü olay düşünüldüğünde eli ve nefesi ile Hz. Ali'ye şifa veren bir peygamberin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e bu şekilde destek olmaması oldukça manidardır. Hz. Ali söz konusu olduğunda harikulade bir tavır gösteren bir peygamber başka bir sahâbî gündeme geldiğinde olağanüstü bir güç göstermemektedir.

7. Mekke Gazvesi

Özetle gazvenin şu şekilde cereyan ettiğini söylebiliriz: Hudeybiye Antlaşması ile, Benî Bekir b. Abdümenât ve Huzâa arasında Câhiliye döneminden beri süregelen kan davasının ortadan kaldırılmasına rağmen Kureyş'in desteğini alan Benî Bekir, Huzâa'ya gece baskını düzenleyerek kabilenin reisi Kâ'b b. Amr ile bazı Huzâalılar'ı öldürmüştür. Bunun üzerine Huzâa kabilesi Medine'ye bir heyet göndermiştir. Hz. Muhammed, Kureyşliler'e bir mektup yollayarak Benî Bekir'le ittifaktan vazgeçmelerini veya öldürülen Huzâalılar'ın diyetini ödemelerini, aksi takdirde Hudeybiye Antlaşması ihlâl edilmiş olunacağından kendileriyle savaşacaklarını bildirmiştir.²¹⁵ Kureyşliler, diyet ödemeyi ve Benî Bekir ile dostluktan vazgeçmeyi reddetmekle birlikte Hudeybiye Antlaşması'nı yenilemek üzere reisleri Ebû Süfyân'ı Medine'ye göndermişler; ancak Ebû Süfyân Medine'deki girişimlerinden olumlu bir sonuç alamamıştır. Akabinde hicretin sekizinci yılı (630) Ramazan ayında Müslümanlar kalabalık bir ordu ile geldikleri şehri kan dökmeden teslim almışlardır.²¹⁶

Gazveyi belirli yönleri ile anlattığımızı göre ilk müellifimizin rivayetleriyle Hz. Ali'nin rolünü incelemeye geçebiliriz. eş-Şâmî, eserinde konuyla ilgili verdiği ilk rivayette Hz. Ali'yi Ebu Süfyan'ın Medine'ye geldiğinde görüştüğü akil isimlerden biri olarak anlatmaktadır.

eş-Şâmî'nin anlattığına göre Hudeybiye Antlaşmasının Kureyşliler tarafından bozulması ve akabinde Müslümanların savaş hazırlıkları içinde olduğu öğrenildikten sonra Ebû Süfyan ortalığı yatıştırmak, antlaşmayı yenilemek için önce Hz. Muhammed ile görüşmüş; ondan olumlu bir yaklaşım göremeyince Hz. Ebû Bekir'e,

²¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Vâkıdî, c. II, s. 781-782; İbn Hişâm, c. II, s. 389.

²¹⁶ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşcı "Mekke", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 555-557.

ardından da Ömer b. Hattâb'a gitmiştir; ancak umduğunu bulamamıştır. Bu ikisinden sonra Osman b. Affân'a gitmiş; sonra da Hz. Ali'ye gitmiştir.²¹⁷

Ebû Süfyan sırasıyla gittikleri isimlerden biri olan Osman'dan da umduğunu bulamayınca Hz. Ali'ye gitmiş ve ona: “Ey Ali! Sen, şu halk arasında akrabalık yönünden bana en yakın olanısın. Ben, bir iş için geldim. Hayal kırıklığıyla geldiğim gibi geri dönmeyeyim! Ne olur Muhammed'e gidip benim için aracı ol!” demiştir. Ali ise: “Yazıklar olsun sana Ebû Süfyan! Vallahi Resûlullah öyle bir işe karar verdi ki, artık o hususta onunla konuşamayız” şeklinde karşılık vererek kısa bir zaman sonra Mekke'ye yapılacak seferin işaretini vermiştir.²¹⁸ Hz. Ali rivayetteki itibarla Hz. Muhammed tarafından fikirlerine önem verilen, karar alma süreçlerinde yakınında olan bir kişi hüviyeti kazanmaktadır.

Rivayette dikkat çeken bir diğer husus, Ebû Süfyan'ın daha sonra Dört Halife olarak zikredilecek ve fiiliyatta da aynı sıralamayla iş başına gelecek isimleri bu sıralamayla ziyaret ettiğinin nakledilmesidir. Bu minvalde Ebû Süfyan'ın böyle bir sıralama takip etmesi doğal seyrinde gerçekleşmiş olabilir. Ancak her ne kadar kaynaklarda bu hususla alakalı somut bir veri elde edemesek de araştırma boyunca ortaya çıkan mevcut tabloyu göz önünde tutarak, bu rivayette Ehl-i Sünnet'e göre hilafet sıralamasına uygunluğu göz önünde tutularak böyle bir nakil içeriğinin geliştirildiğini düşünmekteyiz.

eş-Şâmî de söz konusu rivayetin ardından Hz. Muhammed'in Kureyşlilerle bir savaşa girilip girilmeyeceği hususunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile istişare ettiğini

²¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Vâkıdî, c. II, s. 785-788; eş-Şâmî, c. V, s. 205-208; Türkçe çev. c. V, s. 245-250.

²¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. V, s. 205-206; Türkçe çev. c. V, s. 247-250.

belirten bir rivayet yer almaktadır.²¹⁹ Hz. Muhammed sefer kararı verip hareket ettikten sonra Merrüzzehrân isminde bir bölgede orduyu bekletmiş; Mekkelilere gözdağı vermek için on bin ateş yakılmasını emretmiş ve muhafızların başına Ömer b. Hattab'ı geçirmiştir.²²⁰ Savaş komutanlığını ise Halid b. Velid'e vermiştir.²²¹ Mekke alındıktan sonra Hz. Muhammed yanına Hz. Ebû Bekir'i alarak Kâbe'ye girmiş ve tavaf yapmıştır.²²² Buraya kadar olan rivayetlerde Hz. Ali zikredilen sahabîlere kıyasla geri planda kaldığı görülmektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'da adlı eserde Hz. Ali'nin belirgin bir şekilde öne çıktığı tek bir rivayet vardır. Bu rivayette onun Kâbe'deki putların kırılması hadisesindeki rolü zikredilmektedir. Anlatıldığına göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi Kâbe'ye getirir ve omzuna çıkarır. Ayağa kalktıklarında Hz. Ali öyle bir hal yaşar ki bunu: "Bana öyle bir hâl geldi ki istesem gökyüzünün ufkuna degecektim." sözleri ile ifade eder. Ardından Kâbe'nin üstüne çıkar; Hz. Muhammed'in: "Onların en büyük putlarını aşağı at!" emrine uyarak putu kırmaya çalışır. Putun bakırdan yapılmış olup demirden kazıklarla yere çakılmış olduğu anlaşılınca bu kez putu sökmeye çalışır. Nihayetinde yerinden oynatmayı başarır. Duruma çok sevinen Hz. Muhammed: "Hak geldi, bâtil zâil oldu." diyerek nida eder.²²³ Müellif, Ali bu işi yaparken Ömer'in de Kâbe'nin içindeki resimleri yok ettiğini kaydetmektedir.²²⁴

Rivayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde eş-Şâmî'deki rivayetlerde Hz. Ali merkezli bir anlayış yerine diğer sahabîleri de işin içine katan bir eğilimin varlığı göze çarpmaktadır. Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi putların kırılması için

²¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. V, s. 208; Türkçe çev. c. V, 250-251.

²²⁰ eş-Şâmî, c. V, s. 215; Türkçe çev. c. V, s. 259.

²²¹ eş-Şâmî, c. V, s. 218; Türkçe çev. c. V, s. 267.

²²² eş-Şâmî, c. V, s. 226; Türkçe çev. c. V, s. 289.

²²³ eş-Şâmî, c. V, s. 234-235; Türkçe çev. c. V, s. 292-293.

²²⁴ eş-Şâmî, c. V, s. 236; Türkçe çev. c. V, s. 295.

görevlendirirken Hz. Ömer'e de Kâbe'nin içindeki resimleri yok etme vazifesini vermiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi daha fazla öne çıkarma gibi ortaya çıkarma gibi bariz bir tasarrufu söz konusu değildir. Gazve sonrası put kırması ile Hz. Ali'yi ön plana çıkaran eş-Şâmî'nin konuyla ilgili rivayetlerini genel itibariyle inceledikten sonra *Bihâru'l-Envâr'a* geçebiliriz.

İkinci müellif el-Meclisî'nin konuyla ilgili yer verdiği rivayetlerde ise bakıldığında Hz. Ali'nin bu gazvede Hz. Muhammed'i hicveden şarkılar söyleyen iki kadından birini öldürmesi, sancaktarlık yapması ve Osman b. Talha ile aralarında yaşadıkları öne çıkmaktadır. eş-Şâmî'nin gazvede etkin rol alan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dair yer verdiği rivayetlere müellif işaret etmemektedir.

el-Meclisî savaş öncesinde yaşanan rivayetleri zikrederken Hz. Muhammed'in kendisiyle ilgili hakaret içerikli şarkılar söyleyen iki kadının öldürülmesi talimatını verdiğini kaydeder. Rivayete göre Ali, gazve öncesinde Hz. Muhammed tarafından bu iş için görevlendirilir. O kadınlardan birini öldürür; diğeri ise kaçar.²²⁵ Buradan Hz. Ali'nin özel görevler hususunda da etkin bir role sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Konuyla ilgili ikinci rivayet ise Mekke'nin kuşatılması esnasında yaşananlarla alakalıdır. Nakledildiğine göre Hz. Muhammed, Sa'd b. Ubâde'yi Mekke'nin ele geçirilmesi için ön hazırlık yapması amacıyla Ensar'ın başında gönderdi. Ebu Süfyan, Hz. Muhammed'e geldi; Sa'd'ın ortalıkta savaş naraları attığını ve etrafta "Sizinle savaşağız ve Kureyşlilerin kadınlarını cariye olarak alacağız" şeklinde söylemlerde bulunduğunu haber verdi. Hz. Muhammed duruma el koymak için hemen Hz. Ali'yi çağırır: "Hemen git, Sa'd'tan sancağı al! Sancaktar sen olacaksın. Oraya

²²⁵ el-Meclisî, c. XXI, s. 67; c. XXI, s. 82.

lütüfla gir. Kimseye eziyet etme; insanları korkutma diyerek" onu Mekke'ye gönderir. Ali, emre uyar ve savaş kazanılana kadar sancaktarlığı sürdürür.²²⁶ Bu rivayet eş-Şâmî'nin eserinden hareketle "Seriyyelerde Ali b. Ebî Tâlib" başlığıyla üçüncü bölümde zikredeceğimiz rivayet ile birlikte düşünüldüğünde el-Meclisî'nin hangi tarihi gerçeklikle Hz. Ali'ye bu görevi yüklediği cevaba muhtaç bir sorudur. Zira Hz. Ali'nin gazvede sancaktarlık gibi belirgin bir pozisyonu yoktur. Hemen ifade etmek gerekirse bu nakil Yemen Seriyelerinde Halid b. Velid'in Sa'd b. Ubade gibi Yemen halkını tedirgin edici tavırlar sergilemesi olayını akla getirmektedir. Söz konusu olayda Hz. Muhammed, halktan gelen şikayetler neticesinde Hz. Ali'yi Yemen'e göndermiş, Halid'i geriye çekmiştir. Hz. Ali'nin Mekke Gazvesinde sancaktarlık gibi bir görev almadığı düşünüldüğünde el-Meclisî'nin iki farklı olayın karakterlerini değiştirip Hz. Ali'yi sabit tutarak bir vakıadan başka bir vakıaya kurgusal olarak içerik eklemesi yaptığı ortaya çıkmaktadır. Böylece kurgusal bir Hz. Ali tasavvuru kendi göstermektedir.

Mesele bir başka açıdan tahlil edildiğinde rivayetin Sa'd b. Ubâde'nin böyle bir imajla anılmasının arka planında yine hilafet tartışmaları ekseninde şekillenen bir algıya karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Zira Sa'd (ö. 14/635 [?]), hilafet için öne çıkan isimlerden biriydi. Kaynaklarda anlatıldığına göre Hz. Muhammed'in vefat ettiği gün Evs ve Hazrec ileri gelenleri Sakîfetü Benî Sâide'de toplanarak Sa'd b. Ubâde'ye biat etmeye karar vermişlerdi. Fakat bu gelişmeden haberdar olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın toplantıya katılmasıyla durum değişti ve Ebû Bekir'e biat edildi. Sa'd b. Ubâde, Hz. Ebû Bekir'e ve Sakîfetü Benî Sâide'de kendisi hakkında ağır sözler söyleyen Hz. Ömer'e biat etmedi, ancak aleyhlerinde herhangi bir faaliyette

²²⁶ el-Meclisî, c. XXI, s. 67-68; c. XXI, s. 82.

bulunmadı.²²⁷ Hz. Ali'nin imamet için yegane isim olduğu düşüncesi bu rivayette de kendini göstermekte; hilafet için ismi geçen bir kişinin önu, kendisi hakkında verilen olumsuz bir imajla kesilmektedir. Dolayısıyla Şiîler açısından halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dışında bu iş için ismi geçen her kim varsa onlar hakkında bir şekilde olumsuz bir algının oluştuğu ya da oluşturulduğu da anlaşılmaktadır.

Bihâru'l-Envâr'daki konuyla ilgili son rivayet savaş kazanıldıktan sonra Müslümanlar Mekke'ye girdiklerinde Kâbe'nin anahtarını aldıkları sırada yaşanan olayla ilgilidir. Nakledildiğine göre Osman b. Ebû Talha,²²⁸ Kâbe'nin kapısını kilitler. Hz. Muhammed, ondan anahtarı ister. Osman: "Eğer benden anahtarı isteyenin Resûlullah olduğunu bilirsem ona mâni olmayacağım." deyince Hz. Ali, Osman'ın yanına giderek elini burkup, anahtarı alır ve kapıyı açar. Hz. Muhammed Kâbe'nin içine girer ve iki rekât namaz kılar. Bu sırada "Emanetleri ehline veriniz."²²⁹ ayeti nazil olunca özür dileyerek anahtarın tekrar Osman'a verilmesini emreder. Durumdan cesaret alan Osman, Ali'yi yaptığından ötürü kınar: "Ey Ali! Neden zor kullanarak geldiniz? Lütufla gelseydiniz olmaz mıydı?" diyerek çıkışır; Ali haklısın dercesine: "Allah seninle ilgili bir ayet indirdi." diyerek söz konusu ayeti okur ve üzüntüsünü belirtir. Kendisi hakkında ayet nazil olduğunu duyan Osman bundan çok etkilenir ve hemen Müslüman olur. Onun ihtida ettiği haberini alan Hz. Muhammed çok sevinir²³⁰ Olayın meydana gelişinde ilk etapta Hz. Ali'yle ilgili olumsuz bir izlenim oluşsa da Osman'ın Müslüman olmasına vesile olan kişi olarak onun zikredilmesi dikkat

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Azimli, "Sa'd b. Ubâde" *DİA*, 2008, c. XXXV, s. 377-378.

²²⁸ "Osmân b. Talha b. Ebû Talha el-Kureşî el-Abderî (ö. 42/662 [?]) Mekke'de doğmuştur. Kureyş'in Abdüddâroğulları boyuna mensuptur. Abdüddâroğulları, Kureyş'in atası Kusay'dan beri Kâbe'nin bakımı, kapısı ve anahtarlarının muhafazası ile ziyarete açılması gibi önemli bir görev (hicâbe) ifa etmiştir. Bu görev babadan oğula geçerek Osman b. Talha'ya kadar gelmiştir." Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Talha", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 475.

²²⁹ en-Nîsa, 4/58.

²³⁰ el-Meclisî, c. XXI, s.74

çekicidir. Bu rivayet ile her halükarda iyiye ve doğruya hizmet eden bir Hz. Ali tasvir edilmektedir. Genel olarak ise sancaktarlık yapan, Hz. Muhammed'in düşmanı iki kadını öldüren ve Kâbe'nin anahtarını ilk alan kişi olarak zikredilmektedir.

Sübü'l-Hüdâ ve *Bihâru'l-Envâr* birlikte düşünüldüğünde ise neredeyse birbirinden tamamen kopuk bir anlatımın var olduğu; gazveyle ilgili kişilerin ve yaşanan olaylarla ilgili önem sırasının farklı şekilde ele alındığı ortaya çıkmaktadır.

8. Huneyn Gazvesi

Siyer kaynaklarında ifade edildiğine gazve şu şekilde gerçekleşmiştir: Müslümanlarla Mekke ile Necid arasında ve güneyde Yemen'e kadar uzanan bölgelerde yayılmış olan Hevâzinliler arasında (8/630) gerçekleşmiştir. Bu kabile ile Kureyş arasında ticarî rekabetin de tesiriyle Câhiliye döneminden beri süregelen düşmanlık Kureyş'e mensubiyeti sebebiyle Hz. Muhammed ve onun getirdiği İslâmiyet'e de yönelmiştir.²³¹ Müslümanların Mekke'yi fethettikten sonra kendi üzerlerine de geleceği endişesine kapılan Hevâzinliler ve aynı kabilenin farklı bir kolu olan Sakîfliler ittifak kurmuşlardır.²³²

İttifak güçlerinin Müslümanlara saldırmak üzere Evtâs'ta toplandığını Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî'den haber alan Hz. Muhammed, Hâlid b. Velîd'in kumandasındaki öncü birliğin arkasından harekete geçmiştir.²³³ Hevâzinliler ise müslümanlardan önce vadiye gelmiş, en dar ve kumlu yerine pusu kurmuşlar; İslâm askerleri buraya varınca Hevâzinliler onları ok yağmuruna tutmuşlardır. Havanın henüz karanlık olması yüzünden pusudaki düşmanların yerlerini tespit etmekte zorlanan Müslümanlar, ürken atlar ve develer sebebiyle öncü birliğin dağılması

²³¹ Muhammed Hamidullah, "Huneyn Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1996, c. XVIII, s. 376.

²³² el-Vâkıdî, c. III, s. 885-886; İbn Hişâm, c. II, s. 437; eş-Şâmî, c. V, s. 310; Türkçe çev. c. V, s. 352.

²³³ eş-Şâmî, c. V, s. 317; Türkçe çev. c. V, s. 363.

üzerine İslâm ordusunun büyük bir kısmı düzensiz bir biçimde geri çekilmeye başlamıştır.²³⁴

Müslümanlar açısından büyük zorlukların yaşandığı gazvede Hz. Muhammed öldürülmeye çalışılmış; etrafını saran azınlık bir grup tarafından korunmuştur. Dağılan ordunun tekrar toparlanmaya başlaması üzerine Müslümanların zafer elde ettiği savaşta Hz. Ali yoğun bir şekilde düşmanla çarpışmıştır. Hz. Ali, İslam ordusu dağılmaya başladığında Hz. Muhammed'in yanında kalan, onu koruyan sayılı isimlerden biri olmuştur. İki kaynağın konuyla ilgili aktarımlarını inceleyelim.

Sübülü'l-Hüda'da gazve ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Hz. Ali ile ilgili dikkat çeken rivayetler olmakla birlikte Hâlid b. Velid, Âiz b. Amr, Hârise b. Nuaym gibi sahabileri öne çıkaran rivayetlere de yer verilmektedir.

eş-Şâmî'nin yer verdiği ilk rivayete göre Hz. Ali, Hevâzinlilerin önünde çarpışma devam ederken kızıl bir devenin üzerinde elinde uzun bir mızrağa takılmış siyah bir sancak taşıyan adamı öldürmüştür.²³⁵ Savaş kızıştığında Hz. Ali, cesaretle savaşmıştır.²³⁶

Bir başka rivayete göre ise Hz. Muhammed, insanlar etrafından dağılıp kaçışırken: "Ben, peygamberim. Yalan yok! Ben, Abdulmuttâlib'in oğluyum." diyerek nida etmiş; etrafında üçü Hâşim oğullarından biri de başka bir kabileden olmak üzere dört kişi kalmıştır. Bunlardan Hz. Ali ve Abbâs önünde bulunuyor; Ebû Süfyan b. Hâris katırının dizgininde tutuyor; İbn Mes'ûd da sol tarafında duruyordu. İleri atılan herkes mutlaka öldürülüyor; Müşrikler etrafında yere serilmiş yatıyorlardı. Onunla

²³⁴ Hamidullah, "Huneyn Gazvesi", c. XVIII, s. 376.

²³⁵ eş-Şâmî, c. V, s. 319; Türkçe çev. c. V, s. 365-366.

²³⁶ Türkçe çev. c. V, s. 373.

birlikte Ehl-i beytinden amcası ve amca çocukları mücadele veriyordu.²³⁷ Bu aktarıma göre ise Hz. Muhammed'in nesebini vurgulayarak etrafındakilere çağrıda bulunması ilk olarak yakın akrabalarında ve dolayısıyla Hz. Ali'de karşılık bulmuştur. Ehl-i beyt vurgusu bu rivayette öne çıkmaktadır. Şiilik bağlamında ise Hz. Ali'nin vasiliğine dayanak teşkil edecek türden bir nakille karşılaşırız.

eş-Şâmî, Huneyn Günü savaş meydanında Hz. Muhammed ile birlikte kalanları anlatırken bir başka isme dikkat çekmektedir. Zeyd b. Hârise'yi savaşın zor zamanında arkasını dönüp kaçmayan yüz kişiden biri olarak zikreder. Sonra Cebrail'in onunla alakalı olarak Hz. Muhammed'e: "Eğer selam verseydi, mutlaka onun selamını alırdım." dediğini nakleder. Hz. Muhammed, Hârise'ye durumu anlattığında: "O, seninle birlikte duran zâtın, Dıhyetü'l-Kelbî olduğunu düşünmüştüm." der. Bu meydana eş-Şâmî'nin anlatımında Hârise gazvede öne çıkan isimlerden biri olarak zikredilmektedir.²³⁸

eş-Şâmî savaşın sonunda yaralı sahabîlerle ilgili birtakım harikulade olayların gerçekleştiğine de yer vermektedir. Bunlardan ilkinde Hz. Muhammed, savaşın sonunda süvari birliğinin başında bulunurken yaralanan Hâlid b. Velid'i ziyaret etmiş; yarasına baktıktan sonra üzerine tükürmüş ve yara iyileşmiştir.²³⁹ Âiz b. Amr, alından bir ok yarası almış, kanlar yüzüne ve göğsüne akmış; Hz. Muhammed buralardaki kanları silerek iyileşmesi için dua etmiştir. Bu noktalarda Hz. Muhammed'in el izleri belirgin bir şekilde görülmüş ve Amr'ın göğsünde, atın alnındaki parlaklık gibi geniş bir parlaklık ortaya çıkmıştır.²⁴⁰

²³⁷ eş-Şâmî, c. V, s. 329; Türkçe çev. c. V, s. 381.

²³⁸ eş-Şâmî, c. V, s. 329; Türkçe çev. c. V, s. 381.

²³⁹ eş-Şâmî, c. V, s. 334; Türkçe çev. c. V, s. 389.

²⁴⁰ eş-Şâmî, c. V, s. 334; Türkçe çev. c. V, s. 389.

Rivayetler bir bütün olarak tahlil edildiğinde Hz. Ali düşmanla cesurca savaşması ve en zor anında Hz. Muhammed'i yalnız bırakmaması ve Ehl-i beyten olması itibariyle öne çıkarılmaktadır. Nakledilen son rivayette özellikle Halid b. Velid'in yarasının iyileşmesinde gerçekleşen harikulade olayla Hz. Ali'nin göz rahatsızlığı yaşadığı olayın mahiyetinin aynı olduğu görülmektedir. el-Meclisî'nin, mesela Hayber'de, Hz. Ali'yi merkeze alarak aktardığı harikulade bir olayın eş-Şâmî'nin anlatımlarında farklı sahabîler özelinde de yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan araştırma boyunca yer verilen rivayetlerin bütünü düşünüldüğünde iki kaynağın sahabeye karşı bakış açılarından kaynaklı olarak farklı içeriklendirme ile yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu farklılığın girişte, kavramsal çerçeve, bahsinde yer verdiğimiz Sünnilik ve Şiiilikteki sahabe algısı ile ilintili olduğu biraz daha netlik kazanmaktadır. eş-Şâmî'nin bu başlıkta yer verdiği rivayetleri tahlil ettiğimize göre artık el-Meclisî'nin rivayetlerine geçebiliriz.

Bihâru'l-Envâr çerçevesinde gazvenin seyri ile ilgili anlatımlar *Sübülü'l-Hüdâ* ile benzerlik göstermektedir. ²⁴¹ Ancak ayrıntılar, farklı bilgiler içermektedir. Mesela, savaş öncesi yaşananlarla ilgili verilen bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir, düşman güçlerinin düşmanın sayısının fazla olmasından ötürü yenileceklerine dair endişe duymuştur.

Müşrikler yoğun bir şekilde taarruza geçtiklerinde ordunun dağıldığını eş-Şâmî gibi nakleden müellif; Hz. Muhammed'in yanında sadece on kişi kaldığını haber vermektedir. Bunlardan dokuz kişi Haşimoğullarından bir kişi ise Ümmü Eymen adında bir sahâbi olmuştur. Ümmü Eymen ölmüştür.²⁴² eş-Şâmî, bu bilgidен farklı

²⁴¹ el-Meclisî, c. XXI, s. 96.

²⁴² el-Meclisî, c. XXI, s. 97.

olarak kuşatmaya toplamda dokuz kişinin karşılık verdiğini; Beni Haşim'den ise üç kişinin mücadeleye verdiğini zikretmektedir.

Herhalükarda iki müellif Hz. Muhammed'in yanında kalan kişiler arasında Hz. Ali olduğunda ittifak etmektedir. Ancak el-Meclisî, eş-Şâmî'den farklı olarak Hz. Ali'nin kırk kişiyi öldürdüğü bilgisini verdikten sonra savaş meydanından kaçanlar ile Hz. Ebû Bekir'in endişeye kapılmasıyla ilgili hepsini kınayan bir ayet²⁴³ indirdiği bilgisine yer vermektedir. ²⁴⁴ Efsanevi bir boyutla birlikte yine sahabeden bir isim hakkında, Hz. Ebû Bekir ile ilgili, olumsuz bir imaj ortaya çıkarılmaktadır. Hz. Ali ise efsanevi bir kahraman olarak resmedilmektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'da yer verilen siyah sarıklı Hevazinli bir adamla ilgili anlatıma, *Bihâru'l-Envâr*'da da yer verilmekte; bu adamı Hz. Ali'nin öldürdüğü anlatılmaktadır. Ancak eş-Şâmî'nin eserinde söz konusu kişinin kim olduğu belirtilmeden mızrakla Müslümanlara saldırdığına ve bunu fark eden Ali'nin onu öldürdüğü kaydedilirken el-Meclisî'nin anlatımında aynı görünüşe sahip Ebu Curul adında bir adamın savaş esnasında Müslümanlara meydan okuduğuna ve Ali'nin bu kişinin karşısına çıkarak onu öldürdüğü zikredilmektedir.²⁴⁵

Özellikle savaş esnasında yaşananlarla ilgili verilen rivayetler aynı olayda benzer rivayetlerin farklı görüş sahibi râviler ya da müellifler eliyle nasıl bir dönüşüme uğradığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. eş-Şâmî'nin eserinde Hâlid b. Velid, Âiz b. Amr, Hârise b. Nuaym gibi sahabilerin savaş esnasında yaşadıkları gibi

²⁴³ et-Tevbe 9/25: "Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız."

²⁴⁴ el-Meclisî, c. XXI, s. 97; c. XXI, s. 98.

²⁴⁵ el-Meclisî, c. XXI, s. 98.

harikulade olaylara el-Meclisî'nin eserinde yer verilmemektedir. Hz. Ali yine merkeze alınırken diğer sahabiler geri planda tutulmaktadır.

9. Taif Gazvesi

Olayın seyri şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethinden sonra Tâif yolu üzerindeki Nahle'de bulunan Uzzâ putunu yıktırması, aynı âkıbetin kendi putları Lât'ın da başına geleceğini düşünen Sakîfliler'i telâşlandırdığından hemen harekete geçmişler ve bu sırada müslümanlarla savaşa hazırlanan Hevâzin lideri Mâlik b. Avf'ın Evtâs'ta toplanan ordusuna katılmışlardır. Huneyn Gazvesi'ndeki yenilginin ardından kaçan Sakîfliler, Hevâzinliler'in büyük bir kısmı ve kumandanları Mâlik b. Avf, Tâif'e sığındı. Savaştan kaçanların bir kısmı Evtâs'a, geri kalanlar Nahle'ye çekilmişlerdir.²⁴⁶

Sakîfliler Taif'e kaçıp sığındıkları zaman kalelerini onarmışlar ve şehrin kapılarını kapatarak savaşmak için gıda başta olmak üzere temel ihtiyaçlarını depolamışlardır. Ukayl isimindeki kabile ve bazı Arap kabileleriyle ittifak kurarak onları da kale içerisine almışlardır. Hz. Muhammed ise Hâlid b. Velîd'i göndermiş, kaleyi muhasara altına almıştır. ²⁴⁷

Tâif'in müstahkem surları ve Sakîfliler'in savunma teknikleri sebebiyle başarı sağlanamayınca Hz. Muhammed mancınık kullanmaya karar vermiştir.²⁴⁸ Yaklaşık bir ay süren kuşatmadan bir netice alınamayınca Hz. Peygamber bazı sahâbilerle yaptığı istişarenin ardından kuşatmayı kaldırmaya karar vermiştir (9/630). Daha sonra bir heyet göndererek Taifliler, Lât'a dokunulmaması, Tâif'in kutsal bölge ilân edilmesi, içki ve faize izin verilmesi gibi şartlarla Müslüman olabileceklerini söylemişler. Hz.

²⁴⁶ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Taif", *DİA*, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 444.

²⁴⁷ el-Vâkıdî, c. III s. 924; eş-Şâmî, c. V, s. 382; Türkçe çev. c. V, s. 418.

²⁴⁸ İbn Hişâm, c. II, s. 483.

Muhammed, bunun mümkün olmadığını söylemiş; onları bir süreliğine zekâttan ve cihada katılmaktan muaf tutmayı kabul ettikten sonra heyetin en genç üyesi olan ve dine ilgisinden dolayı dikkat çeken Osman b. Ebü'l-Âs'ı Tâif'te halefi bırakmıştır. ²⁴⁹

Ana hatları ile bu şekilde anlatılan gazvede Hz. Ali'nin rolü ile alakalı müellifler tamamen zıt düşmektedirler. İlk müellifimiz eş-Şâmî'nin yer verdiği anlatımlara göre bu gazvede komutanlık yönü ile Halid b. Velid ve kuşatma esnasında Hz. Muhammed'in gördüğü rüyayı anlattığı kişiler olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer öne çıkmaktadır.

Eserde nakledildiğine göre Halid b. Velid, Hz. Muhammed Taif Gazvesi'nin sancaktarı olarak Sakifliler'in üzerine gider. ²⁵⁰ Hz. Muhammed uzun sürenin kuşatma esnasında bir rüya görür ve bunu Taif'in elde edilemeyeceği şeklinde yorumlar. Ardından rüyayı Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'e anlattıktan sonra Hz. Ömer orduya geri çekilme emrini verir. ²⁵¹ Müellif, Hz. Ali'nin gazvedeki rolüne ilişkin ise herhangi bir bilgi vermemektedir.

İkinci müellifimiz el-Meclisî'nin anlatımında ise eş-Şâmî'nin rivayetlerinin aksine Hz. Ali gazvede etkin rol oynamakta, özellikle Taifliler Müslüman olmayı kabul ettikten sonra yaşanan süreçte ve putların kırılmasında etkili olmaktadır. Üç rivayette bu süreç ele alınmaktadır.

Birinci rivayete göre Taifliler İslam'ı kabul edeceklerini ancak namaz kılmayacaklarını ve zekât vermeyeceklerini söyledikleri zaman Hz. Muhammed böyle bir şeyin mümkün olamayacağını ifade ettikten sonra, seriyye göndermek için öncü bir

²⁴⁹ Küçükaşçı, "Taif", c. XXXIX, s. 445.

²⁵⁰ eş-Şâmî, c. V, s. 383; Türkçe çev. c. V, s. 419.

²⁵¹ eş-Şâmî, c. V, s. 387-388; Türkçe çev. c. V, s. 426-427.

grup belirlemiş ve: “Size şehrin içinde bozgunculuk çıkaranlara karşı kendi nefsimden de olan birini, Allah’ın okunu, göndereceğim.” demiştir. “O kimdir?” diye sorduklarında: “Allah’ın oku, Ali b. Ebî Tâlib’tir.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Taifliler geri çekilmişlerdir. Cebrail bu esnada Hz. Muhammed’e gelerek: “Şayet onların yanına giderse: Allah ona zafer verinceye kadar onun sağında Cebrail, solunda Mikail, önünde melekler, tepesinde bulutların gölgesi altında olacak.” demiştir.²⁵² Ali, burada olağanüstü güçlerle desteklenen ve kahraman bir figür olarak “Allah’ın oku” nitelemesi ile öne çıkmaktadır.

İkinci rivayette ise el-Meclisî, Hz. Ali'nin savaşın bitiminde Hz. Muhammed'den aldığı talimatıyla atına bindiğini; tüm putların yıkılması talimatını vererek kendisinin de putların kırılması işine katıldığını kaydetmektedir. Bu esnada put kıranlara karşı çıkan Nafi' b. Gaylan isminde bir adamın Müslümanlara meydan okuduğu, Hz. Ali'nin mübareze sonucunda onu öldürdüğü anlatılmaktadır. Putlar kırılıp dönüldükten sonra Hz. Muhammed, Ali'yi sevinçle: "Allahu Ekber! Allahu Ekber!" diyerek tekbirle karşılamış, onu tebrik etmiştir.²⁵³ Hz. Ali, ilgili rivayette cesur ve kahraman bir savaşçı olarak zikredilmektedir.

el-Meclisî'nin yer verdiği bir başka rivayetteki anlatıma göre Hz. Ali'nin putları kırıp gelmesinin ardından Hz. Muhammed ile ikisi beraber otururlar, Hz. Muhammed, ona teşekkür eder. Bunu gören Hz. Ömer gelir: “Neden bu iş için sürekli Ali'yi seçiyorsun? Neden daima onu tebrik ediyorsun?” diye sorunca Hz. Muhammed: "Allah onu seçti. Ben mi seçmeyeyim?" cevabını verir. Hz. Ömer kendi kendine: “Aynı şeyleri Hudeybiye’de de söylemiştin” mırıldanarak gider.²⁵⁴ Bir başka rivayette

²⁵² el-Meclisî, c. XXI, s. 96.

²⁵³ el-Meclisî, c. XXI, s. 102.

²⁵⁴ el-Meclisî, c. XXI, s. 105.

Hz. Ebu Bekir'in de durumdan rahatsız olduğu ifade edilmektedir²⁵⁵ Bu rivayetler özelinde ise Hz. Ali, Allah'ın seçkin bir kulu olarak tasvir edilmektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ise bu durumdan memnun olmayan kişiler olarak resmedilmektedir.

Tâif Gazvesi ile alakalı iki müellifin verdiği bilgiler yalnızca Taifliler'in Müslüman olmayı kabul ettikleri esnada takındıkları tavır noktasında yakınlık göstermektedir. Bunlar dışında eş-Şâmî'nin anlatımında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Halid b. Velid olmak üzere üç sahâbi öne çıkarken el-Meclisî de Ali merkezli bir anlatım söz konusudur. Tekrar altını çizmek gerekirse el-Meclisî'nin rivayetinde Hz. Ali için "Allah'ın oku" benzetmesi dikkat çekicidir. Ayrıca diğer gazvelerde olduğu gibi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Hz. Ali'ye karşı yine olumsuz yaklaşımlar içindeymiş gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

10. Tebük Gazvesi

Olay Kur'an'da zikredilirken "sâatü'l-usre" (zorluk/güçlük vakti) ifade kullanılmıştır.²⁵⁶ Buradan hareketle gazveye zorluk (usret) Gazvesi ve rezil rüsva edici gazve (faziha) de denilmektedir.²⁵⁷

Kısaca anlatmak gerekirse gazve şöyle bir seyirde yaşanmıştır: İslâm-Bizans ilişkileri, Hz. Muhammed'in Herakleios'a İslâm'a davet mektubu göndermesi ve onun elçiye güzel muamelede bulunup elçiyi hediyelerle uğurlamasıyla dostane başlamıştır. Ancak Mûte Savaşı'ndan itibaren (Cemâziyelevvel 8/Eylül 629) o yıllarda Sâsânîler'e karşı önemli zaferler kazanan Bizans'ın âni bir saldırısından endişe edilmiştir. Nitekim Suriye'den Medine'ye gelen Nabatî tüccarların Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığını ve Lahm, Cüzâm, Gassân, Âmile gibi hıristiyan Arap

²⁵⁵ el-Meclisî, c. XXI, s. 112.

²⁵⁶ et-Tevbe, 9/117.

²⁵⁷ eş-Şâmî, c. V, s. 433; Türkçe çev. c. V, s. 463.

kabilelerinin Bizanslılar'a katıldığını, öncü birliklerinin Arap çölü sınırındaki Belkâ'ya ulaştığını haber vermesi üzerine Hz. Muhammed, Tebük Gazvesi'ne hazırlanmaya başlamıştır.²⁵⁸ Elli gün boyunca mücadele eden Müslümanlar Bizans'a galip gelmişlerdir. (9/630).²⁵⁹

Genel itibariyle zikrettiğimiz şekilde gerçekleşen gazvenin konumuzla ilgili bölümüne geçebiliriz. İlk olarak rivayetlerini nakledeceğimiz *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hz. Ali'nin gazveye katılmadığı, Medine'de kalarak ailesini muhafaza ettiği bilgisi öne çıkmaktadır. Bu hususta Hz. Muhammed'e savaşa katılmak istediği yönünde talebini bildirirse de onun talimatıyla şehirde kalmıştır. Ancak bu gazveyle alakalı olarak eş-Şâmî'nin naklettiği Musa-Harun teşbihi ziyadesiyle Hz. Ali'yi öne çıkartan bir rivayettir.

Hz. Muhammed ailesi ile ilgilenmesi için Hz. Ali'yi geride bırakarak savaş meydanına hareket etmiştir. Olayın devamı şöyle anlatılmaktadır: Münafıklar bundan dolayı yaygara kopararak: “Peygamber onu sadece yüksündüğü ve hafife aldığı için geride bırakmıştır.” dediler. Münafıklar böyle söyleyince Hz. Ali derhal silahını kuşanarak yola çıktı ve Cüruf'a indiği sırada Resûlullah'a yetişti ve münafıkların hakkında söylediklerini ona haber verdi. Resûlullah: “Onlar yalan söylemişlerdir! Gerçekte ben seni, arkamda bıraktığım kimselerle ilgilenmen içi geride bıraktım. Hemen geri dön ve benim yerime hem benim ev halkımın hem de kendi ev halkının işlerine bak. Ey Ali! Sen benim katımda, Mûsa'ya göre Hârûn konumunda olmak istemez misin? Ancak benden sonra peygamber yoktur!” buyurdu.²⁶⁰ Hz. Ali'nin her ne kadar gazveye katılmasa, seferde doğrudan bir etkinlik göstermese dahi Hz.

²⁵⁸ İbn Hişâm, c. II, s. 516.

²⁵⁹ İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi”, *DİA*, Ankara 2011, c. XL, s. 228.

²⁶⁰ eş-Şâmî, c. V, s. 476; Türkçe çev. c. V, s. 441.

Muhammed'in övgüsüne mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in imkân olsa kendi makamını Hz. Ali'ye bırakacağı zikredilmektedir.

Hz. Ali ile ilgili bu rivayet dışında bilgi vermeyen eş-Şâmî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in cenk meydanında Hz. Muhammed'le beraber olduğunu haber vermektedir. Sefer esnasında şiddetli susuzluk çekilmiş; Hz. Ebû Bekir durumun ağırlığından bahsedince Hz. Muhammed dua etmiş ve yağmur yağmıştır.²⁶¹ Bir gün sabah namazı geç vakte kalınca Abdurrahman b. Avf imamlığa geçmiş; Hz. Muhammed de onun imamlığında namazını kılmıştır.²⁶² Bu bağlamda çalışmamız bağlamında *Sübülü'l-Hüda*'da bahsettiğimiz üç isim öne çıkmaktadır. Abdurrahman b. Avf'ın namazda imamlık yapması da kayde değerlidir. Zira her ne kadar siyasî açıdan bir imamlık söz konusu olmasa da bu rivayete evirmek istense Abdurrahman'ın imametine delil teşkil ediyormuş gibi yorumlanmaya açıktır. eş-Şâmî'den söz konusu rivayetleri naklettikten sonra el-Meclisî'nin eserindeki rivayetlere göz atabiliriz.

Bihâru'l-Envâr'da Tebük Gazvesi ile ilgili rivayetlerde daha çok Hz. Ali'nin Necran Hıristiyanları ile yaşadıklarına yer verilmektedir. Bütünlüklü bir anlatım olmadığı için biz de bu başlık altında öne çıkan rivayetlere yer vermekle yetineceğiz.

Anlatıldığına göre Necranlılar, Hz. Muhammed'e gelerek Ali-i İmran Sûresi'nin bazı ayetlerine²⁶³ itiraz etmişler ve en son iş mübahaleye gitmiştir. Hz. Muhammed mübahale için el-Eskaf adındaki Necranlı'nın karşısında ashabından kimin bu işe talip olduğunu sorduğunda Hasan, Hüseyin, Fatıma ve Hz. Ali yanında durmuştur. Bunu gören Necranlılar diyet vermeyi kabul ederek geri adım atmışlardır.

²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. V, s. 447-448; Türkçe çev. c. V, s. 485.

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. V, s. 449; Türkçe çev. c. V, s. 487-488.

²⁶³ Âl-i İmrân, 3/59-61.

264 İlgili rivayette Ehl-i Beyt'in mübahale gibi zor bir cenkleşme karşısında canları pahasına Hz. Muhammed'in yanında durdukları, diğer sahabilerin ise geri kaldıklarına atıf yapılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Şiâ'nın Ehl-i Beyt'i önceleyen yapısını ve diğer sahabîlere karşı tutumlarını göstermesi bakımından söz konusu rivayet önemli bir yerde durmaktadır.

el-Meclisî, olayın ardından yukarıdaki teşbihle benzerlik teşkil eden bir rivayete daha yer vermektedir. Nakledildiğine göre Hz. Muhammed Hz. Ali için: "Kim Adem'in ilmini görmek istiyorsa, Nuh'un teslimiyetini, İbrahim'in yakın dostluğunu, Musa'nın Allah'a yakınlığını, İsa'nın temizliğini/saflığını görmek istiyorsa Ali'ye baksın." demiştir. 265 Burada sadece Musa'ya değil; İsa'ya ve diğer peygamberlere de atıf yapılmaktadır. Böyle bir atfın yapılmasa vakıa bütünlüğü içerisinde Hıristiyanlık etkisinde gelişen bir teşbih anlayışına işaret etmektedir. Bu durum sadece zikrettiğimiz rivayete sınırlı olmadığından; genel değerlendirme başlığı altında söz konusu etki alanına ilişkin bilgilendirme yapacağımız için burada sadece atıf yapmakla yetineceğiz. Ayrıca verdiğimiz bu rivayet de yine Hz. Ali'nin vasiliğine dayanak teşkil edecek mahiyettedir.

el-Meclisî, Tebük Gazvesinde Medineli münafıkların Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile alakalı olarak ikisi arasındaki muhabbeti kullanarak bir fitne ortamı oluşturduklarını nakleder. "Neden ikisinin sürekli bir aradalar? Niçin bir üçüncüleri yok? Ali" kabilinden Müslümanlar içerisinde istifham uyandıracak türden bir söylenti yayarlar. Cebrail gelir, durumu Hz. Muhammed'e haber verir ve fitneden sakınmalarını söyler.

264 Meclisî, c. XXI, s. 168.

265 Meclisî, c. XXI, s. 172.

Söylemden öteye geçen münafıklar hendek kazarlar, hasırın üstüne toprak kapatarak Hz. Ali'ye tuzak kurarlar.²⁶⁶ Hz. Ali buraya geldiğinde atı durumu sezer, olduğu yerde kalır ve dile gelerek: "Ey Ali! Sana tuzak kuruldu." diyerek geri dönmek için başını ters yöne çevirir. Ali, ata: "Allah'ın izniyle yürü" der ve nihayetinde toprak sertleşir, at sanki normal zemindeki bir toprakta gidiyormuş gibi yoluna devam eder. Daha sonra Cebrail, Hz. Ali'ye kurulan bu tuzağı Hz. Muhammed'e haber verir.²⁶⁷ Bu rivayetin şimdiye kadar zikredilen harikulade olaylardan farkı bir hayvanın dile gelip sahibini düşman tehlikesinden korumasıdır. Bu haber eş-Şâmî'nin gazve sonrası münafıklardan bir grubun Hz. Muhammed'e suikast planladıklarını, ancak Cebrail'in durumu haber vermesinden mülhem bir aktarım gibi durmaktadır. ²⁶⁸

İki müellifin yer verdiği rivayetler içerisinde Musa-Harun teşbihi ortaklık arz etmektedir. Söz konusu rivayet el-Buhârî, el-Müslim ve el-Beyhakî tarafından rivayet edilmiştir.²⁶⁹ eş-Şâmî şeyhân dediği iki muhaddisten rivayet ettiğini ifade etmekte; el-Meclisî ise böyle bir bilgiye yer vermemektedir.

Hz. Muhammed'in sancağı Allah ve Resulü'nün seven bir kişiye teslim edeceğini bildirdiği rivayetle birlikte verilen pasaj içerisinde Hz. Muhammed'in "Musa'nın Harun'u geride bırakması gibi benim de seni geride bırakmamı istemez misin? Ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir." ifadelerine yer verilmektedir. *Sübülü'l-Hüda*'daki Musa-Harun teşbihinin yer aldığı bu rivayet el-Meclisî tarafından Hayber Gazvesi'nde kullanılmaktadır. Söz konusu benzetme Şiîler nezdinde "*Menzile Hadisi*" olarak bilinmekte ve Hz. Ali'nin imamet ve vasiliğine

²⁶⁶ el-Meclisî, c. XXI, s. 137.

²⁶⁷ el-Meclisî, c. XXI, 137-138.

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. V, s. 466-468.

²⁶⁹ Krş. el-Meclisî, c. XXII, s. 11; el-Buhârî, c. VI, s. 3, hd. 4416; c. V, s. 19, hd. 3706; el-Müslim, c. IV, s. 1870, hd. 2404; el-Beyhakî, c. V, s. 220.

delalet ettiği iddia edilmektedir.²⁷⁰ eş-Şâmî, rivayeti aslına uygun olarak alırken el-Meclisî, birazdan nakledeceğimiz rivayetle birleştirerek farklı bir bağlam üretmektedir.

Rivayetinde devamında Hz. Muhammed, sancağı Hz. Ali'ye vereceğini ifade ettikten sonra yine Hz. Muhammed'in "Gelin, oğullarımızı ve oğullarımızı çağıralım." ayeti²⁷¹ nazil olduğunda Resulullah; Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i yanına çağırarak "Allah'ım onlar benim ehlim." dedi.²⁷² Söz konusu ayet Şiiler tarafından "Tathîr Ayeti" olarak bilinmekte; Hz. Ali'nin imamet ve vasiliğine delalet ettiği kabul edilmektedir.²⁷³

el-Meclisî'nin söz konusu rivayeti incelendiğinde, müstakil bir haberden çok birden fazla rivayetin mezc edilmesi, birbirine eklemlenmesi, şeklinde geldiği görülmektedir.

Rivayette Hz. Ali'nin faziletli bir kişi olduğu, Hz. Muhammed nezdinde çok önemli bir yerinin olduğu vurgusu öne çıkmaktadır. Hz. Muhammed, bazı savaşlara katılmasına izin vermediği Hz. Ali'nin sitem etmesine karşılık aralarında Hz. Musa ile Hz. Harun arasındaki yardımlaşma, dayanışma ve yakınlığın olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda Hz. Ali'nin Risâlet görevi alabilecek durumda olduğunu hissettirircesine her ne kadar böyle bir durum olsa da kendisinden sonra peygamber gelmeyeceği için Hz. Ali'nin bu konuma gelemediğinin mesajını veriyor

²⁷⁰ Korkmaz, s. 42.

²⁷¹ Âl-i İmrân, 3/61: "Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarımızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım."

²⁷² el-Meclisî, c. XXII, s. 11.

²⁷³ Korkmaz, s. 38.

görülmektedir. Özellikle bu naklin Şia için bağlayıcı bir teşbih olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim öyle de olmuştur.

Şiâ'ya göre "yakınlarını uyar" ayeti Hz. Ali'nin imametini ilan etmek üzere nazil olmuştur. *İnzâr ayeti* olarak bilinen bu ayet nazil olduğunda Hz. Muhammed, Ali'yi çağırarak, Allah'ın kendisine yakınlarını uyarmasını emrettiğini, ancak bu işin zor olduğunu ve bundan çekindiği için sessiz kalmayı tercih ettiğini söylemiştir. Cebrail, Allah'ın emrine uyması için Hz. Muhammed'e ikazda bulununca o da amcazadeleri Ebû Tâlib, Hamza, Abbas ve Ebû Leheb'i yemeğe çağırarak içlerinden kimin kendisine kardeş, vâsi ve halîfe olacağını sormuş; Hz. Ali'den başka kimse kabul etmeyince O'nun kendisinin bu konulardaki halefi olduğunu ifade etmiştir. Ancak hilafet, Peygamber'in ehlinden olan, kardeşi, yardımcısı, vâsisi olan Hz. Ali'nin hakkı iken ilk üç halife onu hakkından vazgeçirmişlerdir. Her ne kadar güzel sıfatlara sahip olsalar da kendilerinde ismet sıfatı olmadığından Hz. Ali'nin hilafetini gasp etmekten çekinmemişlerdir.²⁷⁴ el-Meclisî'nin söz konusu rivayete yer vermesinde bu anlayışın hakimiyeti görülmektedir. Aynı rivayete eserinde yer veren eş-Şâmî, Hz. Ali'nin imamet ve vasiliğini delillendirme düşüncesinden ziyade muhtemelen, onun mazhar olduğu özel bir durumu aktarma sadedinde bu rivayeti kullanma yoluna gitmiştir.

Söz konusu teşbih durumları el-Meclisî'nin eserinde daha bir ağırlık kazanmakta, harikulade olaylar halkası devam etmekte, Ehl-i Beyt vurgusu öne çıkmaktadır. Hz. Ali'nin gazvede etkin bir pozisyonunun olmaması el-Meclisî'nin gazvenin genel seyrine nüfuz etmemesine sebep teşkil etmiştir.

²⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî el-Müfid (ö. 413/1022), *el-İfsah fî İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, , thk. Müessetü'l-Bi'set, Dar'ül-Müfid li'ttibâti'n-Neşr ve't-Tevzi', Beyrut 1993, s. 36; *Şiâ'nın Oluşumu*, s. 35-36.

III. BÖLÜM: SERİYYELERDE HZ. ALİ

Hız. Muhammed, hem İslam'ı tebliğ hem sorun yaşanan durumları çözmek maksadıyla Arap yarımadası ve civar bölgelere seriyyeler göndermiştir. Sahabeden bazı isimleri ve Hız. Ali'yi sancaktar olarak tayin etmiştir. Bu bölümde müelliflerimiz eş-Şâmî ve el-Meclisî'nin Hız. Ali'ni iştiraki itibariyle ortak olarak yer vermeleri bakımında Hız. Ali'nin katıldığı seriyyelerle alakalı rivayetleri ele alacağız.

1. Zâtü's-Selâsil Seriyyesi

Hâdisenin seyri şu şekilde nakledilmektedir: Hız. Muhammed, Benî Cüzâm kabilesinin toprakları içinde bir su kaynağı olarak zikredilen, Vâdikurâ bölgesine yakın bir mesafedeki Zâtüsselâsil'in (Selâsil) etrafında Kudâa, Belî, Uzre, Belkayn, Âmile, Lahm, Cüzâm, Kelb ve Gassânî gibi kabilelerin bir araya gelip Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptıklarını öğrenince düşmanı yerinde etkisiz hale getirerek bu planlarından vazgeçirmek için Amr b. Âs'ı kumandan seçerek 300 kişilik bir kuvvetle seriyye (8/629) göndermiştir.²⁷⁵

Gündüzleri saklanıp geceleri yol alan Müslümanlar düşmanların toplandığı yere yaklaştıklarında düşmanın yakınına kadar giden Amr b. Âs kendilerine saldırı hazırlığı yapıldığını, sayıca kendilerinden üstün olduklarını görmüş; durumu Hız. Muhammed'e bildirmiş ve yardım istemiştir. Hız. Muhammed ilk Müslümanlardan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı, içlerinde Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'in de bulunduğu Muhacir ve Ensardan oluşan 200 kişilik yardımcı kuvvetle birlikte yola çıkarmıştır.²⁷⁶

Amr b. Âs emrindeki birliği düşmanın toplandığı yere doğru sevk etmiş, saldırı karşısında düşman güçleri dağılıp etrafa kaçışmaya başlamışlardır. Dağılan düşman

²⁷⁵ el-Vâkîdî, c. II, s. 770; Elşad Mahmudov, "Zâtüsselâsil Seriyyesi", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 153.

²⁷⁶ el-Vâkîdî, c. II, s. 770; İbn Hişâm, c. II, s. 623.

güçlerinin mallarına el konulmuş; Müslümanlar herhangi bir kayıp vermeden Medine'ye dönmüşlerdir.²⁷⁷

Konumuz açısından incelediğimiz eş-Şâmî'nin olay hakkında yer verdiği rivayetlerde Hz. Ali ile ilgili herhangi bir anlatıma rastlanmamaktadır. *Sübü'l-Hüdâ*'da Hz. Ali'nin herhangi bir etkisinden söz edilmemekte, seriyyeye yön veren Amr b. Âs'a ilişkin anlatımlar yer almaktadır. Rivayetlere göre yardımcı kuvvetlerin başında giden orduya Ebû Ubeyde b. Cerrâh orduyu komuta etmek istedi; Amr b. Âs ise buna "Sen bana yardımcı olarak gönderildin, sevk ve idareyi ben yürüteceğim" diyerek kumandanlığa devam etti. Ebû Ubeyde ise onun yardımcısı oldu.²⁷⁸

Amr b. Âs'ın Ebû Ubeyde ile yaşadıkları tartışmalara yol açtı. Hz. Ömer Amr'ın tavrına karşı çıkmak istedi, ancak Hz. Ebû Bekir buna mâni oldu.²⁷⁹ Seriyeye esnasında olumsuz hava koşulları yaşandı; sahabe soğukta üşüdüğü halde Amr ateş yakılmasına izin vermedi.²⁸⁰ Aynı şekilde seriyeye sonunda yenilerek kaçan düşman askerlerini takibe de müsaade etmedi. Medine'ye dönüş yolunda bir gece ihtilâm olduğu halde soğuk yüzünden gusül abdesti almayıp teyemmümla namaz kıldı.²⁸¹ Müslümanlar, Medine'ye döndüklerinde Amr'ın bu tavrını şikâyet ettiler; Hz. Muhammed, Amr'dan söz konusu tutum ve davranışlarından ötürü açıklama istedi. O da her bir kararının izahını yaparak kendini savundu. Neticede Hz. Muhammed tarafından söyledikleri makul karşılandı.²⁸² İlgili anlatımlardan sahabe arasında zaman zaman görüş ayrılıkları yaşabildiği; ancak kendi aralarında bir çözüm bulabildikleri anlaşılmaktadır. Daha büyük meselelerde ise Hz. Muhammed'e başvurulmakta, o da

²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmudov, c. XLIV, s. 153-154.

²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. VI, s. 142-143.

²⁷⁹ eş-Şâmî, c. VI, s. 167; Türkçe çev. c. VI, s. 143.

²⁸⁰ eş-Şâmî, c. VI, s. 167; Türkçe çev. c. VI, s. 143.

²⁸¹ eş-Şâmî, c. VI, s. 170; Türkçe çev. c. VI, s. 146.

²⁸² eş-Şâmî, c. VI, s. 171; Türkçe çev. c. VI, s. 147-148.

adaleti tesis etmektedir. Bu minvalde eş-Şâmî'nin eserindeki sahabe algısının el-Meclisî'den bir hayli farklı bir noktada yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Mamafih aralarında sorun yaşansa da birbirleri hakkında olumsuz tavırlara girmeyen bir sahabe anlayışının varlığı dikkat çekmektedir. eş-Şâmî'nin rivayetlerini değerlendirdikten sonra şimdi el-Meclisî'nin konu hakkında naklettiklerine geçelim.

Siyer, megâzî, hadis, tabakat, ricâl ve tarih kitapları gibi kaynaklarda hiçbir bilgiye ve rivayete rastlanmayan bir anlatımla el-Meclisî Hz. Ali'nin kumandanlığında gerçekleşen bir başka Zâtüselâsil Seriyyesi'ne yer vermektedir.²⁸³ Bu anlatıma göre Vâdi Yâbis bölgesindeki kabilelerin Müslümanlara saldırmak niyetinde olduğunu öğrenen Hz. Muhammed, Müslümanlar'ı harekete geçirmiş ve sırasıyla Hz.Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin kumandanlığında düşman birliklerine seriyye göndermiştir.

el-Meclisî'nin Âdiyât Sûresi'ni merkeze alarak yaptığı anlatıma göre bu ayetin sebab-i nüzûluna ilişkin iki görüş vardır. İlkinde Hz. Muhammed'in el-Munzur b. Amr el-Ensârî komutasında Beni Kinane'ye bir seriyye göndermiştir. Seriyye uzun sürmüş, ordu gecikmiştir. Bunun üzerine münafıklar ordunun öldürüldüğünü söylemişler; buna karşılık Allah, Âdiyât Sûresi'nin ilk ayetini²⁸⁴ vahyetmiştir.²⁸⁵

İkinci rivayete göre Hz. Ali'yi Zâtü's-Selâsil'e gönderdiğinde indiği yönündedir. Savaşta atların süratle koşması, sabah vakti düşmana akın edilmesi, kavmin Allah'ın dinine girmeyi kabul etmemesi, Müslümanlar içerisinde düşmana karşı korku içinde olanların olması ve yine Müslümanlar içerisinde kötü niyet sahibi

²⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmudov, c. XLIV, s. 154.

²⁸⁴ el-Âdiyât, 100/1: "Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran atlara yemin olsun."

²⁸⁵ el-Meclisî, c. XXI, s. 44.

olan kimselerin yer alması Âdiyât Suresi'nin²⁸⁶ nüzul sebebi olarak kabul edilebilmektedir.²⁸⁷

Hız. Ali'den önce seriyye komutanı olarak gidenler olmuş; ancak başarı elde edememişler; Hız. Ali ise zafer ile dönmüştür. Hız. Ali düşman taraftan çok sayıda esir almış, bazılarını öldürmüş, esirlerin ellerini bağlamıştır. Esirlerin her biri silsile şeklinde dizildiği için bu seriyyeye Zâtü's-Selâsil denmiştir. Hız. Muhammed savaş sonunda namaz kılmış; namaz içinde Âdiyât Sûresi'nin ilk ayetini okumuştur. Namaz bitiminde sahabe: "Bu sûreyi bilmiyoruz" dediler. Evet bilmediğinizi biliyorum, Ali, Allah düşmanlarına karşı savaşı kazandı ve Cebrail bu gece beni müjdeledi." demiş; günler sonra Hız. Ali ve beraberindekiler esirler ve ganimetlerle dönmüşlerdir.²⁸⁸

Ana hatları ile bu şekilde anlatılan seriyyenin ayrıntıları birbirinden bağımsız rivayetler şeklinde verilmektedir. İlk rivayete göre savaş öncesince Yâbis Vadisinde on iki bin atlı asker bir araya gelir. Hız. Muhammed ve Hız. Ali'yi öldürmek için antlaşma yaparlar. Cebrail durumu Hız. Muhammed'e haber verince O da Hız. Ebû Bekir komutasında dört bin kişilik ordu hazırlattıktan sonra minbere çıkıp durumu anlatır. Sonra Hız. Ebû Bekir'e vadidekileri Müslüman olmaya çağırmasını şayet Müslümanlığı kabul etmezlerse savaşçıları öldürmesini, kadınlarını cariye olarak almalarını, mallarına el koymalarını, mekanlarını yerle bir etmelerini emreder.

²⁸⁶ el-Âdiyât, 100/1-11: "O harıl harıl (savaşa) koşanlara, (tırnaklarıyla yerden) ateş çıkaranlara, sabahleyin akın edenlere, tozu dumana karıştıranlara; derken bir topluluğun ortasına dalanlara yemin ederim ki, şüphesiz insan, Rabbine karşı çok nankördür. Kendisi de buna şahittir. Gerçekten o dünya malını çok sevdiği için katıdır. Bilmiyor mu ki, kabirlerin içindekiler fırlatılacak. Sinelerin içindekiler derlenecek. O gün Rableri onların bütün yaptıklarından haberdardır."

²⁸⁷ el-Meclisî, c. XXI, s. 46-48.

²⁸⁸ el-Meclisî, c. XXI, s. 44.

Hz. Ebû Bekir vadiye vardığında oradakiler: “Siz kimsiniz? Nereden geldiniz? Ne istiyorsunuz? Önderiniz kim ise gelsin konuşalım” dediler. Bunun üzerine: “Ben, Ebu Bekir'im. Resulullah'ın dostuyum.” cevabını verdi.

Oradakiler: “Neden buraya geldiniz?” diye sorunca Hz. Ebû Bekir: “Resulullah'ın emri ile sizi İslam'a davet etmeye geldim. Şayet kabul ederseniz size hiçbir zarar gelmeyecek. Fakat karşı gelirsiniz sizinle savaşacağız.” diye karşılık verdi. Onlar: “Lat'a ve Uzza'ya yemin olsun ki eğer içimizde sizinle akraba olanlar yoksa seni ve arkadaşlarını öldüreceğiz. Bizim sizinle bir alıp veremediğimiz yok. Biz Hz. Muhammed ve kardeşi Ali'yi istiyoruz. Seninle beraber olanları al ve geri dönün.” diyerek tehditlerini sürdürdüler.

Hz. Ebû Bekir, atlı iki yüz askeri görünce endişeye kapıldı. Beraberindekilere dönerek: “Onlar sayıca bizden fazlalar. Silahları da bizden fazla. Yardım edecek kardeşlerimiz de bizden çok uzaktalar. Geriye dönelim ve durumu Hz. Muhammed'e anlatalım” diyerek telaşlandı.

Onlar da: “Ey Ebu Bekir! Allah Resülü'nün emrine karşı geldin. Allah'tan kork ve kavimle savaş! Hz. Muhammed'in emrini çiğneme!” diyerek onu ikaz ettiler. Buna karşılık: “Ben sizin bilmediğinizi biliyorum. Benim şurada gördüğümü, geri bıraktıklarımı (Resulullah) görmüyor.” diyerek onlara itiraz etti.

Hepsi birlikte geri döndüler. Yaşadıklarını Hz. Muhammed'e aktardılar. O da: “Emrime karşı geldin ve dediğimi yapmadın ey Ebû Bekir! Allah'a yemin olsun ki bana karşı asi oldun.” dedi ve minbere çıktı. “Kardeşlerim! Ben Ebû Bekir'e Yabis Vadisindekileri gitmesini, onları İslam'a davet etmesi için gönderdim. Şayet kabul etmezlerse de onlarla savaşmasını emrettim. Fakat O karşısına iki yüz kişilik bir ordunun çıktığını gördüğünde korktu ve geri döndü. Cebrail, Allah'ın emri ile bu iş

için dört bin atlı askerle Ömer'i göndermemi emretti. Ey Ömer, orduyu al ve Allah'ın adıyla oraya ulaş, Ebu Bekir'in düştüğü hataya düşme. O bana ve Allah'a karşı asi oldu." dedi.

Hız. Ömer ve beraberindekiler vadiye ulaştıklarında düşman kuvvetleri ile aralarında benzer bir konuşma geçti. İki yüz kişilik orduyu gördüklerinde Ömer de tıpkı Ebu Bekir gibi korktu ve kaçtı. Aynı şekilde Hız. Muhammed, Ömer'e de minberden kendisine asi olmasından dolayı kızmıştır. İkisine ne kötü karar verdiniz demiştir. Bir başka rivayete göre Halid b. Velid'e de aynı şekilde sancaktarlık verilmiş; fakat o da geri dönmüştür.²⁸⁹

Olayın devamının anlatıldığı ilk rivayete göre Cebrail, Hız. Muhammed'e en son Hız. Ali'yi göndermesini söylemiştir. Ayrıca Cebrail, Hız. Ali'nin seriyyede başarılı olacağını haber vermiştir. Hız. Muhammed, Hız. Ali'yi yanına çağırması; derhal hareket etmesini emretmiştir. Aynı nasihatleri ona da vermiştir.²⁹⁰ Hız. Ali cesareti öne çıkarken Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer Hız. Muhammed'in emrine karşı gelmekte, savaşmaktan geri durmaktadır.

Müellifin naklettiği bir başka rivayete göre Amr b. As seriyyenin komutanı olmak istediğini söylediğinde Hız. Muhammed ona izin vermemiş: "Kerrâr'ı (Döne döne kaçmadan savaşan) Ali'yi göndereceğim" demiştir. Sonra ellerini semaya kaldırarak: "Allah'ım eğer ben senin Resulün isem Ali'yi koru." diyerek dua etmiştir.

291

²⁸⁹ el-Meclisî, c. XXI, 54.

²⁹⁰ el-Meclisî, c. XXI, s. 51.

²⁹¹ el-Meclisî, c. XXI, s. 51.

el-Meclisî olayın devamını şöyle anlatmaktadır: Ömer de Ebû Bekir de seriyye için çıkarken korku ve tereddüt içerisinde oldukları için ağır aksak gitmişlerdi. Ali ise onların aksine daha cesaretli olarak süratle vadiye doğru hareket etti. Yolda yorgun düşen ve korku içerisinde olan beraberindekilere: “Korkmayın! Allah’ın izniyle bu savaştan galip döneceksiniz.” diyerek onları teskin etti. Bu rivayet eliyle Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e kıyasla daha cesur bir savaşçı olarak resmedilmektedir.

Seriyye yolculuğu ile ilgili el-Meclisî'nin bağımsız olarak yer verdiği rivayete göre Amr b. Âs, Ali'nin zafer kazanacağını düşündüğünden kıskançlık içerisine girmiştir. Ebû Bekir, Ömer ve kabile reislerinin olduğu gruba: "Ali, çok genç. Onun yol tecrübesi yoktur. Biz ona göre yolu daha iyi biliyoruz. Onun götüreceği yol tehlikeli; insanları tehlikeye atacaktır" der. Durumdan haberi olan Ali: "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ediyorsa bana uysun. Kim Allah'a ve Resulüne karşı çıkıyorsa benden uzaklaşsın." diyerek tepki gösterir. Bunun üzerine hepsi susarlar ve onunla yola çıkarlar. Geceleri dağların arasındaki vadi ve nehirlerden yürürler. Nihayetinde güven içerisinde varacakları yere ulaşırlar.²⁹² Gece yolculuğunun yapıldığına ilişkin verilen bu bilgi eş-Şâmî'nin anlatımında Amr b. Âs'ın düşmandan gizlenme yöntemi olarak kullandığı savaş taktiğini akla getirmektedir.

Olayın devamı şöyle anlatılmaktadır: Vadiye ulaştıklarında karşılarında yine iki yüz kişiyi buldular. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'e yöneltilen sorular yine aynı şekilde soruldu. “Ben Ali b. Ebû Tâlib'im. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, kardeşi ve elçisiyim. Sizi Allah'ın dinine davet ediyorum.” cevabını verdi.

²⁹² el-Meclisî, c. XXI, s. 50.

Bunun üzerine: “Biz seni öldürmek istiyoruz. Sen ise bizden Müslüman olmamızı bekliyorsun. Kesinlikle kabul etmiyoruz. Yarın gün doğumunda savaşa hazır olun. Seni ve beraberindekileri öldüreceğiz.” diyerek tavırlarını açık ettiler.

Ali: “Sayıca çok olmanız ve silahça bizden üstün olmanızdan ötürü mü bu kadar tehditkâr konuşuyorsunuz? İyi bilin ki bize Müslümanların yanında Allah ve melekleri de yardım edecektir. Allah’tan başka güç ve kudret sahibi yoktur!” dedi. ²⁹³

Bu rivayetten bağımsız olarak el-Meclisî'nin yer verdiği bir başka anlatıma göre kavimle karşı karşıya geldiğinde ona: "Ömer ve Ebu Bekir gibi sen de dön" denilince Ali: "Ben mi döneceğim? Hayır. Siz Müslüman oluncaya kadar dönmeyeceğim ya da kılıcımle sizinle savaşacağım. *Ben Abdumuttâlib'in oğluyum.*" cevabını vermiş, kavim korkmuştur.²⁹⁴ Başka bir rivayette ise düşmanlar sancağı gördüklerinde Hz. Ali'nin geldiğini anlamışlar ve içlerinden biri Müslümanlara hitaben: "Ey Sihirbaz ve Yalancının Ashabı! Hanginiz Muhammed? Meydana çıksın da bizimle savaşsın." deyince Ali meydana çıkmış: "Anası ağlayasınca! Yalancı ve büyücü olan sensin! Muhammed hak üzere gelmiştir." cevabını vermiştir. Bu sefer adam: "Sen kimsin?" diye sorunca "*Ben Ali b. Ebî Tâlibim. Resulullah'ın kardeşi, amcasının oğlu, kızının kocasıyım.*" demiştir.²⁹⁵

Düşmanla karşı karşıya geldiğinde Hz. Ali'nin nesebini ve Hz. Muhammed ile olan yakınlığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu rivayet, Hz. Ali'nin Araplar arasında yaygın olan asabiyet anlayışından hareketle bir güç unsuru olarak böyle söylediğini ya da Şiiiler özelinde Ehl-i Beyt'e vurgusu yapmak maksadıyla bu ifadeleri kullandığını

²⁹³ el-Meclisî, c. XXI, s. 46-48.

²⁹⁴ el-Meclisî, c. XXI, 53.

²⁹⁵ el-Meclisî, c. XXI, 57.

akla getirmektedir. Daha belirgin hali ile ise Ali'nin imamet ve vasiliğine atıf yapılmaktadır.

Hız. Ali söz konusu ifadeleri kullandıktan sonra iki taraf karargâhlarına geri dönmüşler; Müslümanlar sabah namazını kılar kılmaz gün doğumunu beklemeden erkenden harekete geçerek baskın yapmışlardır. Düşman savaşçıları öldürmüşler, kadınları cariye almışlar, mallarına el koyup mekânlarını yerle bir etmişlerdir. Esirler ve ganimetlerle geriye dönerlerken Cebrail, durumu Hız. Muhammed'e haber vermiş O da çok sevinmiş; Allah'a hamd etmiştir. Minbere çıkmış, Müslümanları da bilgilendirmiştir. Medineliler Ali ve beraberindekileri karşılamak için şehrin girişinde beklemişler; geldiklerinde Hız. Muhammed, Hız. Ali'yi alnından öpmüştür.²⁹⁶ Bir başka rivayette Hız. Ali gelince Hız. Muhammed: "Atına bin. Allah ve Resulü senden razıdır." deyince Ali sevinç içinde ağlamıştır.²⁹⁷ Ali: "Cibril'den bir şey mi indi? Onun için mi ağlıyorsun?" diye sorduğunda Hız. Muhammed: "Hayırdan başka hiçbir şey inmemiştir" demiştir.²⁹⁸

el-Meclisî bu rivayetin peşi sıra Hız. Muhammed'in: "Ey Ali! Eğer Hıristiyanların İsa'yı aşırı derecede yüce makamda görmeleri gibi bir duruma götüreceğinden korkmasam insanlardan kim yolda görse ayak bastığın toprakları başlarının üstüne alacak kadar seni yüce göreceklerini söyledim."²⁹⁹ diyerek Hız. Ali'yi övdüğünü nakleder. Bu övgü geçmiş kavimlere atfen yapılan bir teşbih unsuru barındırmaktadır. Ali ile Hız. İsa'nın bir rivayette yan yana geliyor olması, Şiiilikteki mehdilik anlayışına çağrışım yapmaktadır.

²⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Meclisî, c. XXXI, s. 46-48.

²⁹⁷ el-Meclisî, c. XXI, 53.

²⁹⁸ el-Meclisî, c. XXI, 55.

²⁹⁹ el-Meclisî, c. XXI, 52.

Savaş esnasında yaşanan olaylarla ilgili el-Meclisî'nin rivayetine yer verdiği Ali b. İbrahim “Şüphesiz insan, Rabbine karşı çok nankördür.”³⁰⁰ ayetini tefsir ederken buradaki maksadın Allah'ın nimetlerine karşı şükretmeyenlerin, asilerin olduğunu söylemektedir. Devamında ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Ali'nin başarılı olmasını önlemek amacıyla onu yanlış yönlendirmeye çalıştıklarını anlatmaktadır.

Rivayete göre Hz. Ali vadiye giderken seleflerinin aksine farklı bir yoldan gitmeye karar verdi. Bunun üzerine Amr b. As, Hz. Ebû Bekir'e giderek: “Ali' yolu bilmeyecek kadar küçük. Bu yol kurtlar ve yırtıcı kuşlarla dolu tehlikeli bir yol. Buradan gitmeyelim” diyerek ikaz etti. İki birlikte Ali'yi bu kararından vazgeçirmek için “Gideceğin yol kurtların ve yırtıcı kuşların çok olduğu tehlikelerle dolu bir yol. Oradan gitme.” dediler. O ise: “Yolunuza bakın. Karışmayın. Dinleyin ve itaat edin. Ben ne yaptığımı biliyorum.” dedi. “Ve kendisi de buna şahittir.”³⁰¹ ayeti bu düşmanlığı ifade etmektedir. “Gerçekten o dünya malını çok sevdiği için katıdır.” ayeti ise Ebû Bekir, Ömer ve Amr'ın dünya sevgisini ve kendi nefislerini korumak için kurtlar ve yırtıcı kuşlardan korkmalarını anlatmaktadır. “Bilmiyor mu ki, kabirlerin içindekiler fırlatılacak. Ve sinelerin içindekiler derlenecek. O gün Rableri onların bütün yaptıklarından haberdardır.”³⁰² ayetleri ise Ebû Bekir ve Amr'ın akıbetlerini haber vermektedir.³⁰³

Söz konusu rivayete, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Amr akıbeti kötü olacak kişilerin haber verildiği bir ayetin doğrudan muhatabı konumuna getirilmektedirler. Dünya sevgisinden ötürü yaşadıkları can korkusu ve kıskançlıkları sebebiyle Hz. Ali'ye itaat etmeyen üç ismin yaptıklarının karşılığının ilahi irade tarafından verileceği

³⁰⁰ el-Âdiyât, 100/6.

³⁰¹ el-Âdiyât, 100/7.

³⁰² el-Âdiyât, 100/9-11.

³⁰³ el-Meclisî, c. XXI, s. 49.

ifade edilmektedir. Söz konusu yaklaşım, ideolojik, mezhebi yaklaşımın tarih yazıcılığına etkisini aşikâr bir şekilde göstermektedir. Hz. Ali merkezli bir algı geri kalan isimlerin ahiretteki durumlarını tayine kadar götürebilecek bir boyutta kendini göstermektedir.

el-Meclisî'nin naklettiği tüm rivayetler bir bütün olarak düşünüldüğünde Hz. Ali; cesareti, ön görüşü ve rakiplerini alt edebilecek keskin zekasıyla hareket eden, bununla birlikte fizikötesi olaylar ve güçlerle desteklenen efsanevi bir kahraman olarak tasvir edilmektedir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Amr b. Âs ise onun bu yönlerini sindirmeye çalışan kişiler olarak resmedilmektedir.

İki eser birlikte değerlendirildiğinde her ne kadar farklı boyutlarda ele alsalar da seriyyede sahabîlerin kendi içlerinde ihtilafa düştükleri algısı ortaktır. Mahiyetler ise farklıdır. eş-Şâmî'ye göre Amr b. Âs kendi içtihatlarını kabul ettirmeye çalışan bir kişi iken el-Meclisî'ye göre bu durumda olan kişi Hz. Ali'dir. Her iki isim de içinden geçtikleri zorlukları aşarak hem kendi otoritelerini korumuş hem de aldıkları kararlar ile Müslümanları düşman karşısında galibiyeti ulaştıran komutanlar olmuşlardır.

Sübülül-Hüdâ'da seriyyeye yön veren kişi konumunda olan Amr. b. Âs, *Bihâru'l-Envâr'da* ordunun içinde daha pasif bir pozisyonda yer almakta ve Hz. Ali'ye karşı olan kıskançlığı sebebiyle sürekli olarak onu yanıltmaya çalışan bir isim olarak resmedilmektedir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Halid b. Velid'in sancaktar olarak gittikleri seriyyeden geri döndükleri yönündeki anlatım ve Amr'a karşı rivayetlerde ortaya çıkan tutum, Müslümanlar açısından büyük komutanlar olarak kabul edilen isimlerin bu seriyye vesilesiyle itibarlarını yitirdiklerini, hepsinin önüne Hz. Ali'nin geçtiğini göstermektedir.

Mevcut siyer kaynaklarında bu yaklaşımı doğrular nitelikte bilgilere rastlanmadığı düşünüldüğünde söz konusu yaklaşımın kurgusal olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Ali'nin sefer esnasında gece yolculuğu yaparak düşmandan gizlenmesi ile Amr'ın sefer esnasında gece yolculuğunu tercih etmesi aynı taktiğin kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Amr'ın seriyye komutanı olmasının öne bizzat Hz. Muhammed tarafından kesilmiştir. Böyle bir durum neden oluşmuştur, Amr hangi yönüyle seriyyede yer almıştır, farklı bir sahabenin değil de niçin onun ismi geçmektedir? Aynı şekilde Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir gibi sahabîler, diğer sahabiler gibi seriyyede yaşanan olayların dışında bırakılmamıştır? Amr ile seriyye hususunda bir şekilde münasebet kuran Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in aynı şekilde el-Meclisî'nin rivayetlerinde de yer almaları tesadüf müdür? Bu ve benzeri sorular yöneltildiğinde el-Meclisî'nin kurgusal bir anlatım yoluyla seriyyeye dair anlatımını şekillendirdiği ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

el-Meclisî'nin yer verdiği bir rivayet yine bu minvalde önemlidir. Anlatıldığına göre savaş dönüşünde Hz. Muhammed seriyyeye gidenlere: "Emiriniz nasıldı?" diye sormuş, oradakiler: "Hiçbir eksikliğini, kusurunu görmedik. Tek kusuru imam olduğunda İhlas suresini okumasıdır." demişlerdir. Kendisine bu durum sorulunca Ali: " Ey Allah'ın resulü! Ben bu sureyi seviyorum." deyince bunun üzerine Hz. Muhammed: "Senin bu sureyi sevdiğin gibi Allah da seni sever." cevabını vermiştir.³⁰⁴ eş-Şâmî'nin seriyye dönüşünde ashabın Amr'ın bazı konulardaki tutumunu Hz. Muhammed'e şikâyet etmesi ile birlikte düşünüldüğünde her iki kaynakta da savaş sonunda sancaktarlık eden kişi hakkında bir soruşturma durumunun yaşandığı ortaya çıkmaktadır. eş-Şâmî'de şikâyet söz konusu iken el-Meclisî'de memnuniyet durumu

³⁰⁴ el-Meclisî, c. XXI, 53.

ifade edilmektedir. Hatta Hz. Ali'nin namazlarda sürekli İhlas Suresini okuması bir nevi şikâyet gibi görünse de Hz. Muhammed'in ifadeleriyle Hz. Ali için iftihar vesilesine dönüşmektedir. Ayrıca Şîf kaynaklarda Ali için sıkça kullanılan "Kerrâr" terkibine yer verilmesi de bu yönüyle sonradan oluşturulan bir kurguya işaret etmektedir.

2. Yemen Seriyeleri

Hz. Muhammed, Yemen halkını İslam'a davet etmesi için Halid b. Velid, ve Mikdad b. Esved gibi sahabileri seriyelerde görevlendirmiştir. Hz. Ali de aynı amaç uğruna gönderilmiştir. Bu kısa anektodu paylaştıktan sonra ilk olarak eş-Şâmî'nin naklettiği seriyeleri ele alalım.

eş-Şâmî'nin naklettiğine göre *Hemedân Seriyesi* olarak geçen sefer kapsamında Yemen'e ilk giden Halid b. Velid olmuştur. Hemedân kabilesine altı ay boyunca tebliğ faaliyetleri fayda vermeyince Hz. Muhammed, buraya aynı amaçla Hz. Ali'yi göndermiştir. Hz. Ali, vardığında Yemenliler tarafından karşılanmış, onlara namaz kıldırması, Hz. Muhammed'in davet mektubunu okumuştur. Hepsi Müslüman olunca sevnen Hz. Ali, durumu Hz. Muhammed'e bildirmiş, o da çok sevinmiştir.³⁰⁵

eş-Şâmî'nin zikrettiği bir başka rivayete göre Yemen'e Halid b. Velid ve Hz. Ali komutanlığında iki ordu gönderilmiştir. Hz. Muhammed: "Eğer savaş çıkarsa Ali'ye itaat edilecektir" diyerek seriyenin sevk ve idaresini ona bırakmıştır.³⁰⁶ Bu rivayette Müslümanların birinci komutanı olarak resmedilen Hz. Ali; başlangıçta naklettiğimiz rivayetle kısa sürede kapleri İslam'a ısındıran bir mübelliğ olarak tasvir edilmektedir.

³⁰⁵ eş-Şâmî, c. VI, s. 199.

³⁰⁶ eş-Şâmî, c. VI, s. 199.

eş-Şâmî, konuyla alakalı olarak Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye Yemen taraflarındaki Kanât Vadisinde her an savaşmaya hazır bir yer kurmasını emrederek, ikinci kez onu bölgeye gönderdiğini de nakletmektedir. Hz. Muhammed, ona halkı İslam'a davet etmesini, kabul ettikleri takdirde onlara iyi muamelede bulunması talimatını vermiştir. ³⁰⁷

Seriyye ile alakalı el-Meclisî ise Yemen'e ilk olarak Halid b. Velîd'in gittiğini; fakat o başarılı olamadığı için Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi Yemen'e gönderdiği ve Hemedân kabilesinin tamamının Hz. Ali eliyle Müslüman olduğunu naklederek eş-Şâmî ile aynı bilgilere yer vermektedir.³⁰⁸ Dolayısıyla rivayetten çıkan Hz. Ali imajında da müştereklik vardır.

el-Meclisî'nin naklettiği bir başka rivayete göre Hz. Ali, Yemen'e gideceği zaman: "Ey Allah'ın Resulü, ben hüküm vermeyi bilmeyen bir gencim, bu işi nasıl yapacağım." diye sorunca Hz. Muhammed, eliyle onun göğsüne vurarak: "Allah'ım Ali'nin kalbine hidayet et, gönlünü aç; dilini doğrulukta sabit kıl" diye dua etmiş; Ali, bu duadan sonra hiç hata etmediğini ifade etmiştir.³⁰⁹ Mevcut tabloya göre müellifler Ali'nin İslam'ı anlatma hususunda ve dolayısıyla da seriyyeyi başarıya ulaştırmada Halid'ten daha etkili olduğu hususunda hem fikirdirler. el-Meclisî farklı olarak Hz. Muhammed'in duasıyla Hz. Ali'nin işlerinde başarıya ulaştığını nakletmektedir.

Yemen Seriyyeleri başlığında ikinci olarak *Amr b. Mâ'dî Kerb Seriyyesi* olarak bahsedilen seferle alakalı *Sübülü'l-Hüdâ*'da nakledildiğine göre Hz. Muhammed "Birlikte olduğunuzda Ali'ye itaat edeceksiniz, ayrıldığınızda ise her biriniz kendisi hareket edecektir" ifadeleriyle Hz. Ali ve Halid b. Said el As'ı seriyyeye gönderir.

³⁰⁷ eş-Şâmî, c. VI, s. 202.

³⁰⁸ el-Meclisî, c. XXI, s. 216.

³⁰⁹ el-Meclisî, c. XXI, s. 216.

Onların geldiğini haber alan Amr b. Ma'di Yekrub, ikisine birden meydan okur; ancak iki cesur savaşçı karşısında savaşamayacağını anlar ve geri adım atar.³¹⁰

Bihâru'l-Envâr'da konuyla alakalı olarak Halid b. Velid'in bu seriyyeye de katılmak istediği ancak Halid b. Said el-As'ın uyarısı ile geri döndüğü nakledilmektedir. Sonra muhacirlerden bir grup Yemen'e devam eder. Fakat Halid b. Velid tekrardan kafiye yetişince Ali duruma çok sinirlenir; Said el-As'a Halid'i tutmasını emreder.

Beni Zübeyd kabilesi ile Vadi'ul-Kesîr'de savaş meydana gelir; Hz. Ali, Amr ile mübareze etmek ister, fakat rakibi kaçar. Ali, Amr'ın kardeşiyle oğlunu öldürür. Sonrasında Rekane b. Selame adındaki hanımını cariye olarak alır. Toplamda beş kadını cariye olarak alan Hz. Ali'ye ashabin içinden itiraz edenler olur. Durum Hz. Muhammed'e intikal edince: "Ali doğru yapmıştır. Yalan söylemez, insanlar arasına nifak sokmaz. O insanların en hayırlısıdır." diyerek ona sahip çıkar.

Seriyyeden sonra Amr b. Mâ'dî Kerb, ahiret hayatı ile ilgili sorular sormuş; verilen cevaplardan tatmin olduğunu ve Müslüman olduğunu; ancak bunu açıktan izhar ederse yakın çevresinde tehlikeli sonuçlar doğuracağını söylemiştir. Amr, daha sonra Hz. Muhammed'in yanına gitmiş ve Müslüman olduğunu ikrar etmiştir. ³¹¹

Rivayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde el-Meclisî'nin anlatımında Halid b. Velid sürece dâhil olmakta ve işleri zorlaştırmaya dönük hareketlerde bulunmaktadır. eş-Şâmî'nin nakillerinde gayretleri sonuçsuz kalan Halid, el-

³¹⁰ eş-Şâmî, c. VI, s. 207.

³¹¹ el-Meclisî, c. XXI, s. 215.

Meclisî'nin rivayetlerinde Hz. Ali ve beraberindekileri rahatsız eden, onlara mani olmaya çalışan birine dönüşmektedir.

Ukbe Seriyyesi ismiyle el-Meclisî'nin eserinde naklettiğine göre Hz. Muhammed, Ukbe kabilesini İslam'a davet etmesi için Hz. Ali'yi Yemen'e göndermiştir. Hz. Ali kabileye vardığında etrafının eli kılıçlı kimseler tarafından sarıldığını fark edince "Ey ağaçlar! Yıldızlar, gezegenler! Resulullah'ın selamı üzerinize olsun!" diye nida etmiştir. Bu esnada hepsi dile gelmişler ve "Aleykümselam" diyerek karşılık vermişlerdir. Yer gök sallanmaya başlayınca durumu gören kabile halkı ellerindeki kılıcı yere bırakmışlar ve Müslüman olmuşlardır.³¹² Şâmî'nin eserinde nakledilmeyen bu seriyyede Hz. Ali, yer ve göktekilere selam vermiş ve harikulade bir şekilde onlar da karşılıklı bulunmuşlardır. Böylelikle metafizik güçlere sahip bir Hz. Ali tasavvuru ortaya çıkmaktadır.

Yemen Seriyeleri bağlamında iki müellif olayların içindeki kişiler ve olayların akışları ilgili temel düzeylerde hem fikir iken birçok gazvede de olduğu gibi ayrıntılarda ayrışmaya gitmektedirler. el-Meclisî, genel bir tavır olarak Hz. Ali'yi merkeze alırken eş-Şâmî'nin nakillerinde diğer sahabiler de yer alsada da ağırlıklı olarak öne çıkan isim Halid b. Velid'tir. Sözelimi Ukeydir Seriyyesi'ne giderken verdiği davet mektubunda Hz. Muhammed, onun için "Allah'ın kılıcı" nitelemesi yapmaktadır.³¹³ Bu bağlamda Sünni bakış açısına göre hareket eden eş-Şâmî'nin Halid'in faziletine atf yapan rivayetleri naklettiği görülmektedir.

³¹² el-Meclisî, c. XXI, s. 218.

³¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şâmî, c. VI, s. 189.

GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışmamız boyunca incelediğimiz rivayetlerde yer alan odak noktalarına her bir gazve ve seriyyeyi ayrı başlıklar altında ele alırken değinmiştik. Rivayetleri bütüncül olarak incelediğimizde ise bazı kişi, durum, sıfat ve sembollerin öne çıktığını görebilmekteyiz. Şimdi bu hususları içeren genel bir değerlendirme yapacağız.

Sübülü'l-Hüdâ ve Bihâru'l-Envâr birlikte düşünüldüğünde öne çıkan isimler hususunda Hz. Ali ile birlikte Halid b. Velid, Amr b. As, gibi sahâbiler de yer almıştır. Ancak neredeyse hemen her olayın içerisinde bulunmaları itibariyle, sahâbiler arasında en çok *Ömer b. Hattâb* ve *Ebû Bekir* iki kaynağın içerdiği rivayetlerin sıkça yer verdiği isimler olarak belirginleşmektedir.

Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, gazve ve seriyyelerde yer yer sancaktarlık yapmışlar, yer yer Hz. Muhammed'in istişare ettiği kişiler olmuşlar yer yer de ordunun içerisinde savaflara destek vermişlerdir. eş-Şâmî'nin anlatımlarında üstlendikleri pozisyonlar itibariyle istisnâ olarak Hayber örneğinde verilen vazifede başarıya ulaşamamış kişiler gibi resmediliyor olsalar da genel anlamda Hz. Muhammed tarafından itibar gören, önemli görevler verilen kişiler olarak zikredilmektedirler. Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi önemseydiği kadar sözü edilen isimleri de değerli görmekte; onların fikirlerine önem vermektedir. Savaflar söz konusu olduğunda ise onları liyakatleri ve maharetleri dışında herhangi bir ayırıma tabi tutmamaktadır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'yle ilişkileri bağlamında ise onu destekleyen ve Zat-u selâsilde olduğu gibi hayır duada bulunan yakın arkadaşları görünmektedir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin de onlarla sağlıklı bir iletişim halinde olduğu bildirilmektedir.

Hiçbir rivayette aralarında yaşanan herhangi bir tatsızlığı, rekabet ve karşı karşıya gelme durumu geçmemektedir.

Bihâru'l-Envâr adlı eser çerçevesinde iki sahabiyi, yani Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i incelediğimizde ise yer yer aralarındaki dostane ilişkiler olduğu şeklinde, mesela Hendek'te Amr'ı öldürmesinin ardından tebrik etmek maksadıyla Hz. Ali'yi alınından öptüklerine dair rivayetler yer alsa da ağırlıklı olarak Hz. Muhammed'e yakınlık ve onun vereceği vazifelere açık olma, görevi yerine getirme noktasında her iki sahabînin zayıf kaldıkları, birçok kez tevdi edilen görevi yerine getiremedikleri ve onların tamamlayamadığı vazifeleri Hz. Ali'nin başarı ile tamamladığı şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali, bizzat Hz. Muhammed'in övgü, dua ve teşvikleriyle beraber harikulade olaylarla desteklenirken Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer için aynı durum söz konusu olamamaktadır. Ehl-i beyt dışında kalanlar için de aynı durum geçerlidir.

el-Meclisî'nin rivayetlerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer daima Hz. Ali'nin gerisinde kalmış, her seferinde bir zayıflık göstermişler gibi bir anlatıma yer verilmektedir. Sözelimi Zatuselasil seriyyesinde Amr b. Âs ile birlikte iki sahâbî, birden fazla savaşta kendilerinin değil de Ali'nin öne çıkmasına tahammül edememiş hasımlık, hasetlik ve çekememezlik hallerine bürünmüşlerdir. Hz. Ali'nin hilafeti süreci ve sonrasında yaşanan Emevi-Haşimi çekişmeleri, Emevilerin hilafeti ele geçirmeleri sürecinde Amr b. Âs'ın Muaviye saflarında yer alarak Hz. Ali taraftarlarının, bir bakıma Şia'nın karşısında yer almış olması hatırlandığında söz konusu bakış açısının tesadüfî olmadığı düşüncesine imkân vermektedir. Bu bakış açısının temelinde geçmiş bölümlerde bahsettiğimiz hilafet tartışmalarının doğrudan etkisi görülmektedir. Üç sahâbînin de hilafet tartışmalarında bir şekilde Hz. Ali'yle

farklı zeminlerde yer almış olmaları onların Şiîler açısından olumsuz algılanmalarına sebep olmuştur. Daha sonra ideolojik tarih okumalarıyla bu algı güçlenmiştir..³¹⁴

Mesele kökleri itibariyle irdelendiğinde gerek Hz. Ali gerekse İmâm Zeyd ve Ca'fer es-Sâdık gibi onun neslinden gelenler dışında kalan klasik Şiî kaynaklarında, Şiîler nezdinde ilk üç halife dönemini değerlendirmekten ziyade, halifeleri kusurlu gösterme eğiliminin baskın olduğu görülmektedir.³¹⁵ Ayyâşi, Kummî, İbn Babaveyh, Tûsî, Müfid, el-Keşşî, İbn Tâvus, el-Hasenî gibi Şiî müellifler eserlerinde ilk üç halifeye ağır ithamlarda bulunmaktadır. Sözgelimi Şiîlerce muteber bir kaynak olarak kabul edilen Ali b. İbrahim el-Kummî tefsirinde Hz. Ömer'e şeytan sıfatını yakıştırmaktadır.³¹⁶ el-Meclisî'ye göre ise diğer ümmetlerde olan her şeyin bir benzeri bu ümmete de geçmiştir. Mesela Harun'un buzağı ve Samirî ile olan kıssasını, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le olan olaylarına benzemektedir. Meclisî'ye göre Ebû Bekir, bu ümmetin buzağısı; Ömer Samirîsi; Osman ise bu ümmetin Karunudur.³¹⁷

Şiîlerin imâmet ve hilafet anlayışlarında bu iş için Hz. Ali'yi yegâne isim olarak öne çıkaran yaklaşımları tarih yazıcılığına da sirayet etmiştir. Güç, cesaret ve kahramanlığı ile gazve ve seriyyelerde Hz. Ali ön planda tutulurken diğer sahabiler ya arka planda tutulmuş ya da sürekli olarak Ali'nin savaççılığını perdeleme girişiminde bulunan kişiler olarak gösterilmektedir.

Şia'nın imamet meselesi ile alakalı temel doktrinlerinden vâsilik fikrinin de rivayetlere yansıdığı görülmektedir. Hz. Ali'nin, Hayber'de farklı vesilelerle söylediği

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Aycan – Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ayrıntılı bilgi için bkz. “*İmamiyye ve Tarihin Yeniden İnşası*”, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s. 227 – 269.

³¹⁵ Arı, s. 75.

³¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, s. 77-82.

³¹⁷ Arı, s. 78.

türden, Hz. Muhammed'in kardeşi, amcasının oğlu olduğunu ifade etmesinin kendi içinde bir arka planı vardır. Mesela, Tebük Gazvesinde yer verdiğimiz "yakınlarını uyar" ayeti Şiâ'ya göre Hz. Ali'nin imametini ilan etmek üzere nazil olmuştur. el-Meclisî'nin bu yaklaşımlardan hareketle eserine aldığı rivayetleri şekillendirdiği görülmektedir. Benzer ifadeler, eş-Şâmî'nin rivayetlerinde de yer almaktadır. Bu ifadeler farkında olmadan Şiâ'nın vasilik fikrini güçlendirecek mahiyettedir. Müellif, muhtemelen, böyle bir durumun farkında olmadan Hz. Ali'nin fazileti sadedinde bu rivayetleri kullanma yoluna gitmiştir. Ancak her halükârda iki yaklaşım da Hz. Muhammed'in risaletiyle birlikte her türlü soy, neseb, akrabalık bağlarını önceleyen asabiyyetin³¹⁸ ortadan kaldırılması anlayışına muhalif bir yerde durmaktadır.

Sünni paradigma da Şîilerin söz konusu yaklaşımlarına kayıtsız kalmayarak Hz. Ebû Bekir'in hilafetinden itibaren Hz. Ali'yi Râşid Halifeler olarak isimlendirilen halifeler arasına koymakla birlikte Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da hilafetlerini belirli bir meşruiyet zeminine yerleştirmeye dönük hareket ettiği, tarih yazıcılığını da buna göre şekillendirdiği gözlenmektedir.³¹⁹ Sözelimi Râşid Halifeler içerisinde *fâzilet*, *üstünlük sıralaması* yapılması ve itikat kitaplarında izah, ispat ve müzakere çabalarının varlık göstermesi bu hususa açık işaret mahiyetinde değerlendirilebilir.³²⁰ Kureyşîliği imametın şartlarından birisi olarak görme eğilimiyle ortaya çıkan *Hilafetin kureyşîliği* ³²¹ meselesinin de literatürde genişçe yer tutması bu

³¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2004.

³¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Akyüzoğlu, *Hz. Muhammed ve Dört Halife Döneminde İktidarın Meşruiyet Kaynakları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) ABD, Ankara 2012, s.79 – 106.

³²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yay., İstanbul 2014, s.159 – 162.

³²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Said Hatiboğlu, "İslâmda İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşîliliği", *AÜİFD*, Ankara 1979, S. 1, c. XXIII, s. 172-184.

meyanda manidardır.³²² eş-Şâmî'deki rivayetler Sünnî paradigma etrafında oluşan bu temel görüşlere göre şekillenmektedir.

Sonuç itibariyle eş-Şâmî'nin savaşlardaki konumu itibariyle Hz. Ali'yi hatırı sayılır bir yere koymakla birlikte anlatımlarında hilafet sıralamasını da göz önünde tutarcasına ya da daha kurumsal haliyle Sünnî algının öncelikleriyle hareket edercesine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ön plana çıkarttığı görülmektedir. Buna mukabil el-Meclisî; güç, cesaret, kahramanlık, başarı ve Hz. Muhammed'e yakınlık derecesi itibariyle daima Hz. Ali'yi merkeze almaktadır. Ayrıca iki müellifin eserinde de Osman b. Affan ile ilgili fazla bir anlatım yer almamaktadır. eş-Şâmî'nin eserinde yalnızca Hudeybiye Seferinde gördüğümüz Hz. Osman'a el-Meclisî'nin anlatımlarında rastlamıyoruz. Hz. Osman ya sahiden savaşlarda aktif değildi ya da bilinçli bir yaklaşımla iki taraf açısından da olayların akışında çok fazla role sahip olamamıştı. Hz. Osman'ın hilafetinde, İslamî yönetimde bir parçalanmayı mı temsil etmektedir, yoksa Hz. Muhammed'le birlikte başlayan yeni yönetim anlayışı en azından temel noktalarında sabit kalmış mıdır? Bu meselenin cevaplanması bir Müslüman'ın İslâm'da'ki dinî ve siyâsî otoritenin tabiatını nasıl tasavvur ettiğine ve içinde yaşadığı dinî-siyâsî sistemi nasıl değerlendirdiğine bağlıdır.³²³ Hz. Osman'la ilgili verdiğimiz bu anektotla birlikte buraya kadar yaptığımız değerlendirmeleri de birleştirerek düşündüğümüzde iki müellifin rivayetlerde öne çıkardığı kişiler hususunda hareket noktalarını hilafet tartışmalarında Sünnî ve Şîî düşüncenin temel yaklaşımlarının belirleyeceği olduğunu söyleyebiliriz. Her iki yaklaşıma rengini veren hilafet, (Şîiler nezdinde) imamet ve Hz. Ali'nin vâsiliği konusundaki keskin ayrılıktır. Hz. Osman'ın

³²² Demircan, s. 163.

³²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Humphreys, s. 135.

birçok olayda göz ardı ediliyor olması halifeliği döneminde yaşanan hadiselerle iki mezhebin mesafeli yaklaşımlarının etkisi görülmektedir.

Yaşanan keskin ayrışma mezhepler arasında daha başka eğilimlerin de baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Mezhepler kendi görüşlerini delillendirme maksadıyla bazen var olan nakillere ilave yapmak bazen de doğrudan uydurma yoluna gitmek suretiyle *rivayetlere müdahale* etmişlerdir. Şîâ ile Ehl-i Sünnet arasında yaşanan siyasi/mezhebi kavgaları, hadis uydurma faaliyetinin saiklerinden biri haline gelmiştir. İlgili bir hadis zorlama teviller yoluyla bağlamından koparılmış, bununla birlikte üzerine yapılan birtakım tasarruflarla özünden, aslından uzaklaştırılması yoluna gidilmiştir.³²⁴

İmâmiye Şiiliğinin temel doktrinin ilahi bir tayinle gerçekleştiğine inanılan imâmet mefhumu üzerinde yoğunlaştığına değinmiştik. Ehl-i Sünnet ise hilafeti “şûra” esasına dayandırmaktadır. Şîâ'ya göre “İmâmet” yukarıdan tayin/nasba dayandığı için böyle bir durumda tayinin/nasbın mahiyeti, kapsamı, dayandığı deliller gibi problemler ortaya çıkmaktadır.³²⁵ O hâlde delaleti sağlamak için rivayetlere müdahale gündeme gelmektedir ki İmamiye Şiasına mensup el-Meclisî'nin eserinde de böylesi müdahale durumları sıkça yer almaktadır. eş-Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sında ise doğrudan rivayetlere müdahale söz konusu olmasa da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e yapılan vurgularda onların hilafeti hak ettikleri ve Hz. Muhammed'in vefatından sonra şûra ile iş başına gelecek halifeler olacaklarını anımsatan rivayetler kullanılmaktadır.

³²⁴ Mahmut Demir, *Hadis ve İdeoloji –Şîi-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları-*, Otto Yayınları, Ankara 2015, s. 12; Ayrıca genel anlamda râvi tasarrufunun rivayetlere yansımaları ile ilgili bkz. Kasım Şulul, *İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan Yay., İstanbul 2013, s. 53.

³²⁵ Şaban Karataş, *Şîâ'da ve Ehl-i Sünnet'te Kur'an Tasavvuru*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s.197.

Rivayetlere müdahale hususunda el-Meclisî'nin eserinde dikkat çeken bir husus daha belirtmekte fayda görüyoruz. Müellifin yer verdiği rivayetler müstakil olarak değerlendirildiğinde tarihi gerçekliği olan olayların, birbirinden bağımsız rivayetleri sentezlemek suretiyle nakledildiği ortaya çıkmaktadır. Birinci bölümde de işaret ettiğimiz üzere müellif şeklen rivayet usulüne uysa da Şii motiflerin de yer aldığı ya da kurgusal olarak yerleştirildiği yapıda nakillere yer vermektedir. Sadece Hayber Gazvesi içerisinde yer alan sancağı alacak kişinin vasfı ile ilgili rivayetlerde dahi bu durum açıkça görülebilmektedir. Bu yöntem çeşitli sebeplerle yapılan hadis uydurma faaliyetlerini akla getirmektedir.³²⁶ Hilafet tartışmalarının hadis uydurma saiklerinden biri olduğu düşünüldüğünde el-Meclisî'nin Hz. Ali'nin imameti fikrine hizmet edecek türden uydurma rivayetleri eserini alma hususunda sakınca görmemesi olağandır.

Her iki eser birlikte düşünüldüğünde öne çıkan isimlerle birlikte çeşitli durumların varlığı da dikkat çekmektedir. Bunlardan biri olarak müelliflerin *teşbih unsurları* içeren rivayetlere yer vermeleri zikredilebilir. Mesela, eş-Şâmi'nin eserinde Hendek ile ilgili bir rivayette Hz. Ali'nin Amr'ı alt etmesi Davud'un Câlut'u öldürmesine benzetilirken Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasındaki yakınlık Musa ile Harun arasındaki akrabalığa teşbih edilmektedir. el-Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr* adlı eserindeki anlatıma göre Hayber ganimetleri pay edildikten sonra yaşanan hadisede Hz. Fatıma Hz. Meryem'e; kaynayan çorba Hz. Meryem'in evinde kaynayan çorbaya benzetilmektedir. Teşbihlerde ağırlıklı olarak Hz. Ali'nin, İsa ile özdeşleştirilmesi ise dikkat çeken bir başka husustur.

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yay., Ankara 2014, s. 67-68.

Bu bağlamda Hicrî birinci asırda, Yahudi ve Hıristiyan mühtediler eliyle onların gaybi haberlerle ilgili yeni rivayetlerin gündeme gelmesi önemlidir. Zira bunlar sonradan İslam inanç literatüründe kökleşen bilgi temellerine dönüşmüştür. Bahsedilen dönemde deve cefr'i derisi üzerine yazılmış cefr denen kitaplarla birlikte Danyal kitapları şöhret bulmuştur. Bu kitab Ehl-i Beyt'e, bilhassa Ali'ye ve torunlarından Câfer b. Muhammed es-Sâdık'a nisbet edilmektedir.³²⁷ Erken dönemlerden itibaren yaşanan bu gelişmeler neticesinde Yahûdi ve Hıristiyan kaynaklı olarak ortaya çıkan Mehdi, Mesih, İsa'nın gelişi gibi beklentiler, gerek kaynağı meçhul gayb haberleri şeklinde, gerekse sonradan Müslüman olan Yahûdi ve Hıristiyan olan müelliflerin veya râvilerin rivayetleri şeklinde İslam inanç literatürüne girmiştir. Esasen Kur'an'da olmayan bu inanışlar; Hz. Muhammed'e dayandırılan rivayetler şeklinde el-Buhârî, el-Müslim, Ebû Dâvud ve diğer hadisçiler ile İbn Sâ'd gibi erken dönem siyer müelliflerinin kitaplarında yerini almıştır. Şiîler içerisinde çok daha derinden yankı bularak *gaybet* anlayışı olarak karşılık bulmuştur.³²⁸ Mesela, İmamiyye Şiasına göre masum ve efdal olan imamlar, Ali, Hasan ve Hüseyin'in soyundan (vâsi olarak) gelen dokuz kişidir. On ikinci imam gaybet halindedir ve bir gün dönerek yeryüzünde ilâhi adaleti tesis edecektir.³²⁹ Bu anlayış, karşıt bir kültür unsurunun başka bir renge bürünürek Şii düşünceye ve dolayısıyla da tarih yazıcılığına sirayet ettiğinin açık delilidir.

eş-Şâmî ve el-Meclisî'nin eserlerinde yer verdikleri geçmiş kavimlerle ilgili sembolik teşbihlerde söz konusu gaybi haberlerin etkisi hissedilmektedir. Zira çok

³²⁷ Vloten, s. 67-68; Ayrıca bkz. Doğan Kaplan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen *Kitâb-ı Ali (Sahîfe Câmia)*, *Cefr* ve *Mushaf-ı Fâtıma* Hakkında Bir İnceleme", *SÜİFD* S. 30, s. 85-86.

³²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vloten, s. 67-73; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yay., İstanbul 2009; s. 47-48.

³²⁹ Bozan, s. 245.

daha geç dönemlerde eser veren geç dönem Müslüman müelliflerin zamanlarında söz konusu anlayışlar ekollerin temel doktrini halini alacak bir boyut kazanmış; mezheplerin itikâdi görüşlerinin temelini oluşturmuştur. Bu durumun İslam tarihi sahasında eser veren müelliflerin tarih yazıcılığını da etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

eş-Şâmî ve el-Meclisî'nin eserlerinde Hz. Ali ile ilgili öne çıkan durumlardan ikincisi *harikulade olaylardır*. Müelliflerin nakillerinde yer alan harikulade olayların temelinde Ali'yi cesur, yiğit ve kahraman bir savaşçı olarak gösterme eğilimi vardır. İçerik açısından farklılaşsa da iki eserde de Ali'nin Hayber'de göz rahatsızlığının geçmesi ve vücut ısısının korunmasıyla alakalı harikulade olaylar zikredilmektedir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin Hayber'de tek başına kale kapısını sırtlanması ortak nakildir. Bahsettiğimiz ayrışma ise Hz. Ali'ye karşı bakış açısının farklı olmasından kaynaklı olarak onun savaşçılığına dair yapılan nitelilerde yaşanmaktadır. el-Meclisî, Hz. Ali'yi haydar ve kerrâr sıfatları ile anmakla birlikte doksan yerinden yara aldığı halde Hz. Muhammed'i tek başına savunduğunu naklederek ondan büyük bir yiğit olarak bahsetmektedir. Hz. Ali, böylece efsanevî bir kahramana dönüştürülmektedir ve mitolojik/kurgusal bir Hz. Ali tasavvuru oluşmaktadır. Bu durum bir yerden sonra müelliflerin gerçek tarih yerine sanal tarihe meylettiklerini göstermektedir.

Sanal tarih yaklaşımına göre Hz. Ali gibi önemli şahsiyetlerin yaşadıkları gerçek tarih, değişik saiklerle kısmen ya da tamamen sanal bir tarihe dönüştürülür. Bu "sanal" ya da "sahte tarih" çerçevesinde tarihi şahsiyetlere söylemedikleri sözler söylenir, yaşamadıkları olaylar yaşatılır, sahip olmadıkları özellik ya da nitelikler yamanır. Böyle bir süreç sonunda "sanal tarih", "gerçek tarih"i gölgede bırakmaya başlar, hatta bazen tamamen kuşatır ve kaplar; öyle ki, kendisinden bahsedilen kişi,

mümkün olup da hayata dönse ve kendisi hakkında kaleme alınan "sanal tarih" türünden bir biyografiyi okusa, herhalde eserin konusunun kendisi olduğunu fark edemez.³³⁰ Bu bağlamda her iki müellifin de sanal tarih denilebilecek türde bir tarih yazıcılığı eğilimi içinde olduğu söylenebilir. Özellikle el-Meclisî'nin bu meyanda daha ağır basan kurgusal bir eğilim içinde olduğunu söylemek mümkündür. eş-Şâmî'de ise bu durum Yahudi ve Hıristiyan karşıt kültürlerinden esinlenme olarak kendini göstermektedir.

Meselenin temellendirilmesini bir başka açıdan yaptığımızda erken dönemlerden itibaren başlayan nübüvvet tartışmalarının siyer malzemesinin genişlemesine sebebiyet verdiğini, bunun da etkisiyle müelliflerin söz konusu eğilime yönelmiş olabileceklerini söyleyebiliriz. Ehl-i kitapla girişilen nübüvvet tartışmaları çerçevesinde, toplumlarda mucizesiz peygamber fikrinin yadırganması nedeniyle olsa gerektir ki, siyer kaynaklarında çok erken tarihlerden itibaren mucizeler (harikulade olaylar) yer almaya başlamış ve zamanın ilerlemesine bağlı olarak mucize sayısında da önemli artışlar meydana gelmiştir.³³¹ Bu bağlamda müelliflerin de söz konusu süreçten etkilenerek harikulade olaylar nakletme eğilimi göstermeleri kuvvetle muhtemeldir. Bu meyanda Ali'nin de harikulade olaylar yaşaması gibi durumlar da rivayetlerde görülmektedir.

Harikulade olaylarla ilintili olarak öne çıkan durumlardan biri de yukarıda satır aralarında da işaret ettiğimiz üzere Hz. Ali ve savaşlarla ilgili *efsanevi anlatımlardır*. Şiiler, Hz. Ali ve diğer imamlara duydukları aşırı sevgi ve muhaliflerine karşı gittikçe artan nefret duygularının etkisiyle imamları etrafında efsaneler geliştirme ve her birine

³³⁰ Özdemir, s. 206.

³³¹ Özdemir, s. 11.

ilâhî özellikler isnat etme eğilimi içine girmişlerdir. Böylece zaman içinde sevgideki aşırılık itikadda aşırılığa zemin hazırlamıştır.³³²

Son olarak harikulade olaylar ve efsanevi anlatımlarla doğrudan bağlantılı bir şekilde Hz. Ali ile ilgili sembolik bir unsur olarak Zülfikâr kılıcının müelliflerin gündemini meşgul ettiğini görüyoruz. eş-Şâmî'nin anlatımında Hz. Muhammed'in kılıcı olarak ilk kez Bedir'de; el-Meclisî tarafından ise Uhud Gazvesinde gündeme getirilmekte; melekler tarafından keskin bir kılıç olarak tarif edildiği bildirilmektedir. Herhalükarda Zülfikar güç ve cesaretin sembolüdür. Ali'ye özgüdür; onunla özdeşleşmiştir. Örneğin, el-Meclisî'nin eserinde Hendek savaşında Hz. Ali'nin Zülfikar ile Amr'ı öldürmesinin ardından kılıçta bir kan lekesi kalması anlatılırken kılıcın konuşturulması suretiyle kılıca Hz. Ali'yle özdeşleştiği ifade ettirilmektedir.

eş-Şâmî ise her ne kadar kılıcın Hz. Ali'yle özdeşleştiğine dair atıfta bulunsa da Avn kılıcı denilen kılıçtan ve Hz. Ali'nin de sahip olmak istediği ancak alamadığı Ebû Düccane'ye verilen kılıçtan da bahsetmektedir. Hatta Uhud Savaşı dönüşünde Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye sahabe içerisinde kılıç kullanmada maharetli kişilerin olduğunu söyleğine dair bir rivayete yer vermektedir. Bir bakıma bu rivayet eliyle *Sübülül-Hüdâ*'da "Hz. Ali kılıcı ile büyük bir savaşçı idi; ancak bu alanda tek kişi değildi. Dolayısıyla abartılı bir yaklaşıma gerek yok" şeklinde bir tasavvur ortaya çıkmaktadır.

Şiîler nezdinde ise Hz. Ali, Zülfikar kılıcı ile birlikte "Allah'ın arslanı" anlamına gelen "haydar" ve "döne döne savaşan" manasındaki "kerrâr" sıfatlarıyla beraber anılmaktadır. Ayrıca "Zülfikâr'dan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur."

³³² Mustafa Öz, "Gâliyye", *DİA*, c. XIII, s. 334; Cemil Hakyemez, Şia'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî, İSAM Yay., Ankara 2016, s. 46.

ifadesi sloganlaştırılmıştır. Klasik kültürde yerleşik hale gelen bu algıdan hareketle Hz. Ali'nin savaçılığı bahsettiğimiz sıfatlar kullanılarak anlatılır hale gelmiştir. Daha sonra hem Şiiler tarafından hem de Sünni kanatça halk inançlarında onun “mitolojik boyutu, gaza ruhu, karizmatik boyut (bahadır/alp/kahraman tipi)” gibi temel karakteristiklerine sıkça atıf yapılmaya başlanmıştır.³³³ Hatta bir edebiyat türü olarak cenknâmelerin varlığı bu temelde meydana gelmiştir.³³⁴ Bu bağlamda çalışma boyunca iki mezhep arasında Hz. Ali'yi algılama biçiminde farklılıklar olduğunu vurgulasak da son tahlilde Hz.Ali'ye olan muhabbet temelinde zamanla sıfat ve sembolik anlamlar itibariyle özdeş bir algının işlerlik kazanmış olduğunu söyleyebiliriz.

³³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Arslan, “Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi” *Birey ve Toplum Dergisi*, S. 4, Güz 2012, c. II, s. 45-46.

³³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Toprak, *Hazret-i Ali Cenklere*, Büyüyenay Yay., İstanbul, 2016, s. 7-11.

SONUÇ

1. Hz. Muhammed'in vefatının ardından başlayan hilafet tartışmaları, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekr'e biatini geciktirmesi, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife seçilmeleri, Osman'ın katillerinin bulunması, Ali'nin hilafeti ve sonrasında biat etmeyen muarızlarıyla yaşanan olaylar, Cemel ve Sıffin savaşları ve tahkim olayı gibi çeşitli durum ve hadiseler sonucunda Müslümanlar arasında ortaya çıkan ayrışmalar, sonrasında Şîî ve Sünnî şeklinde vasıflandırılan mezhebî tutum ve yaklaşımları şekillendirmiştir. Sonuçta her iki tarafın Hz. Muhammed dönemine ve bu dönemin önemli şahsiyetlerine bakış açıları söz konusu şekillenmeden nasibini almıştır.
2. Şîîler açısından Hz. Ali daha en başından hilafet için en uygun isim olarak değerlendirildiğinden Hz. Muhammed dönemi savaşları özelinde de Ehl-i Beyt'ten olması itibariyle ve savaşlardaki başarıları ile Hz. Muhammed'e en yakın kişi olarak görülmüştür. Sünniler açısından ise hilâfetin kureyşliliği, halifelerin fazilet sıralaması gibi argümanlar temelinde Hz. Ali faziletli bir sahabî olarak algılanmıştır.
3. Her iki yaklaşımın Hz. Ali hakkında çizdikleri imajlar mezhebî aidiyetlerle ideolojik yaklaşımlar ve kendi görüşlerini destekleyici argümanlara dönüşmüştür. Bu yönüyle mezheplerin teşekkül süreçlerinden sonra yazmış olmaları itibariyle eş-Şâmî ve el-Meclisî'nin, eserlerini söz konusu ideolojik etki üzerinden kurgulamış oldukları anlaşılmaktadır.
4. Her iki eser birlikte düşünüldüğünde Hz. Ali gazve ve seriyelerde sancaktarlık, bilgi toplama, düşmanla mübareze gibi görevlerde gücü,

cesareti ve kahramanlığı ile ön plana çıkmıştır. Hz. Muhammed tarafından verilen görevleri yerine getirmiştir.

5. Savaşlar esnasında fiziksel gücüyle birlikte çeşitli harikulade olaylarla fizik ötesi bir güce sahip olmuştur. Yine bu yönüyle efsanevi anlatımların muhatabı haline gelmiş ve özellikle el-Meclisî'nin anlatımları çerçevesinde Zülfikar kılıcı ile birlikte haydar ve kerrar sıfatları ile unutulmaz bir savaşçı olarak tasvir edilmiştir.
6. Mezhebi tutumlar Hz. Ali'nin savaşlardaki konumunu ortaya koymada kendini göstermiş, eş-Şâmî gücü, cesareti ve kahramanlığı ile faziletli bir sahabe olarak Hz. Ali'yi anlatma yoluna gitmiştir. el-Meclisî de Hz. Ali'yi aynı vasıflarda görmekle birlikte imametın yegâne temsilcisi şeklindeki Şîî algının da etkisiyle Hz. Ali'yi merkeze alarak, daima onu yüceltme yoluna gitmiştir. Bunu yaparken de kendi düşüncesine göre makbul olmayan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere başka sahabileri arka planda tutma yaklaşımı sergilemiştir.
7. Netice itibariyle iki müellif de eserlerine mezhepsel bakış açılarını yansıtmış; hatta büyük ölçüde bu algılarına göre olayları ele almışlar; Hz. Ali algılarını da buna göre şekillendirmişlerdir. Böylelikle gerçek tarihle irtibatlı, fakat daha çok sanal tarihçiliğe yatkın bir anlayış ortaya koymuşlardır.
8. Tarihe yön veren önemli şahsiyetlerin hayatlarıyla alakalı olarak bir anlama problemi her zaman var olmuştur; muhtemelen de var olmaya devam edecektir. Çözümüne bir adım daha yakın olan yol/yöntem ise tarihi olayları ve Hz. Ali gibi önemli şahsiyetleri mezhepsel yaklaşımlardan uzak, kendi gerçekleri içerisinde görebilme çabasıdır.

KAYNAKÇA

- ALGÜL, Hüseyin, "Gazve", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 488-489.
- AKDOĞAN, Mehmet Nur "Kitâbu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri", *BEUSBED*, S. 2, Bitlis 2014, c. III, s. 1-22.
- AKYÜZOĞLU, İlyas, *Hz. Muhammed ve Dört Halife Döneminde İktidarın Meşruiyet Kaynakları*, AÜSBE İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) ABD, Ankara 2012, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 232 s.
- ARI, Mehmet Salih, *İmâmiye Şiasî Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, Düşün Yayınları, İstanbul 2011.
- ARSLAN, Mustafa, "Sünnî Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi" *Birey ve Toplum Dergisi*, S. II/4, (Güz 2012), s. 41-55.
- AVCI, Casim, "Beni Kurayza", *DİA*, Ankara 2002, c. XXVI, s. 431-432.
- AYCAN, İrfan – SÖYLEMEZ, Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ayrıntılı bilgi için bkz. "İmamiyye ve Tarihin Yeniden İnşası", Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- AZİMLİ, Mehmet "Sa'd b. Ubâde" *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 377-378.
- BOZAN, Metin *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.
- BOZKURT, Nebi – KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri "Mekke", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 555-557.
- BULUT, Halil İbrahim, "Şii-Usûlî Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği", *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri-*, Ed. Rıza Savaş, İzmir 2009, s. 75-116.

- CENNÛF, Abdullah, *Akaidi's-Şiâ el-İsnâaşeriyye, Dâru't-Talia li't-Tâbiati ve'n-Neşr*, Beyrût 2013.
- DAFTARY, Farhad, *İsmaililer –Tarihler ve Öğretileri-*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.
- _____ *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- DEMİR, Mahmut, *Hadis ve İdeoloji –Şii-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları-*, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- DEMİRCAN, Adnan, *Hız. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.
- EBÛ'L-FELLÂH, Abdülhay b. Ahmed b. el-İmâd el-Akrî el-Hanbelî (ö. 1082), *Şezerâtu's-Zeheb fî Ahbârî min Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, c. I-XI, Dâr İbn Kesîr, Şam-Beyrut 1986.
- ECER, Ahmet Vehbi, "Şia ve Doğuşu", *EÜİFD*, Cumhuriyetin 60. Yıl Özel Sayısı, Kayseri 1983, s. 131-141.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, "Sahabe", *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 491.
- _____ "Osman b. Talha", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 475.
- el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (ö. 458/1066), *Delailü'n-Nübüvve*, c. I-VII, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- el-BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cufi (ö. 256/870), *el Cami'u's-Sahih*, thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır, c. I-XI, Dar'u Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- el-FERÂHÎDÎ, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm (ö. 175/791), *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerraî, I-VIII, Darü'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut ty.
- el-HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), *Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata', Beyrut 1990, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, c. I-IV.

el-HİLÂLÎ, Süleym b. Kays *Kitâbu Süleym b. Kays (Ehl-i Beyt'in Sırları)*, çev. Kemal Küntaş, Kalender Yayınları, İstanbul 2016.

el-HİMYERÎ, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd (b. Neşvân) b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Yemenî (ö. 573/1178), *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâ'ü Kelâmi'l-Arab mine'l-Külûm*, thk. Hüseyin el-Umerî ve diğerkleri, c. I-VII, Darü'l-Fikr, Beyrut 1999.

el-HÂNSÂRÎ, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî (ö. 1313/1895), *Ravdatu'l-Cenneti fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, c. I- VII, Darü'l-İslâmiyye, Kum 1991.

el-HÜSEYNÎ, Ahmed, *Telâmizeti'l-Allâme el-Meclisî ve'l Mecâzûne minhu*, Mektebe Ayetullah el-Mer'aşi el-Amme, Kum 1989.

el-MECLİSÎ, Muhammed Bâkır b. el-Mevlâ Muhammed Takiyyi'l-Meclisî (ö. 1111/1700), *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Dureri Ehbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, c. I-CX, Müessesetü'l-'Alâmî, Beyrut 2008.

Zâdü'l-Me'âd, Müessesetü'l-'Alâmî, Beyrut 2003.

el-MÜFİD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022), *el-İfsah fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, thk. Müessesetü'l-Bi'set, Dar'ül-Müfid li'ttibâti'n-Neşr ve't-Tevzi', Beyrut 1993.

el-MÜSLİM, Ebu'l Huseyn b. El-Haccac en-Niysabûrî (ö. 261/875), *Sahihu'l Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, c. I-V, Dâru İhyâ et-Turâsi'l Arabi, Beyrüt ty.

el-KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay (ö. 1382), *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemi'l-Meâ'cim ve'l-Meşhât ve'l Müselselât*, thk. İhsân Abbâs, c. I-II, Dar'ul Garb el-İslâmî, Beyrut 1982.

el-VÂKIDÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Meğâzi*, c. I-III, Dârü'l-'Alâmî, Beyrut 1989.

ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 2016.

et-TEBRİZÎ, Muhammed Ali Müderris, *Reyhanu'l-Edeb fi Terâcimi'l-Ma'rûfîn bi'l-Künye ve'l-Lakabi*, c. I- VIII, Kitâb-fürûşî-yi Hayyâm, Tahran 1951.

eş-ŞÂMÎ, Alî b. Yûsuf Muhammed b. Sâlih (ö. 942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd ve-Zikri Fadâilihî ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, c. I- XII, Darü'l-Kutubi'l İlmîyye, Beyrut 1993.

eş-ŞÂMÎ, Alî b. Yûsuf Muhammed b. Sâlih (ö. 942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd ve-Zikri Fadâilihî ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, Ed. Yusuf Özbek, I-XII, Ocak Yayınları, İstanbul 2011.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr Ahmed *el-Milel ve'n-Nihâl*, c. I-III, Müessesetü'l-Halebî, Şam ty.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin b. Mahmud b. Ali (ö. 1396), *el-'Alâm*, c. I-VII, Darü'l-İlmi li'l-Melayîn, Beyrut 2002.

FARUQÎ, Nisar Ahmed, “İlk Dönem Müslüman Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler”, çev. Muhittin Kapanşahin, *Bilimname* 2006, S. 1, c. X, s. 183-189.

FAYDA, Mustafa, “Bedir Gazvesi”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 325-32

_____ “Emîrü'l-Mü'minîn”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, s.156.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecidüddin Muhammed (ö. 817/1415), *el-Ğâmûsü'l-Muhît ve'l-Kabesü'l-Vasîtu el-Câmi' limâ Zehebe min Lugati'l-'Arab Şemâtît*, thk. Muhammed Naim el-Arksûsî ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.

GÜNDÜZ, Tufan, “Safeviler”, *DİA*, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 451-457.

GÖRMEZ, Mehmet, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara 2014

HAKYEMEZ, Cemil, *Şia'da Gaybet İnanıcı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*, İSAM Yayınları, Ankara 2016.

_____ *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitap Yayınları, İstanbul 2016.

HAMİDULLAH, Muhammed - Avcı, Casim, "Uhud Gazvesi", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLII, s. 54-57.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Hendek Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, s. 194-195.

_____ "Hayber", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, s. 21.

_____ "Huneyn Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1996, c. XVII, s. 194-195.

_____ *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

HATİBOĞLU, M. Said, "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, Ankara 1979, S. 1, c. XXIII, s. 172-184.

HUMPHREYS, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi-Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yayınları, İstanbul 2004.

İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdümelik İbn Hişâm (ö.213/828), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c. I-II, Mektebe Mustafa Baba, Mısır 1955.

İBN İSHÂK, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttâlibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 768), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. I-II, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Ali (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, c. I- XV, Dârü's-Sâdır, Beyrut 1993.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtül-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs, c. I- VIII, Dar'u Sâdır, Beyrut 1968.

KAHHÂLE, Ömer Rızâ, (ö.1408/1987), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. I-XIII, Dâru'l-İhyâ et-Turâs el-Arabî, Beyrut, ty.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 58.

KAPLAN, Doğan, "Ehl-i Beyt'in Gizli İlmi: Hz. Ali'ye Nispet Edilen *Kitâb-ı Ali (Sahîfe Câmia)*, *Cefr ve Mushaf-ı Fâtıma* Hakkında Bir İnceleme", *SÜİFD*, S. 30, (Güz 2010), s. 77-92.

KARAGÖZOĞLU, M. MACİT – Topgöl, M. Enes, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine Derlemeler*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

KÂTİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife (ö.1069/1657), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutub ve-l-Fünûn* c. I- VI, Mektebu'l-Müsenna, Bağdat 1941.

KILAVUZ, Ahmet Saim, "Azrâil", *DİA*, Ankara 1991, c. IV, s. 350-351.

KORKMAZ, Sıddık, *Şîa'nın Oluşumu -Hz. Ali'nin Vâsiliği Düşüncesi-*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

KUTLU, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yayınları, Ankara 2012.

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Câlût", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 38.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Tai'f", *DİA*, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 444.

MAHMUDOV, Elşad, "Zâtüsselâsil Seriyesi", *DİA*, Ankara 2013, c. XLIV, s. 151.

ONAT, Hasan, "Şîi İmâmet Nazariyesi", *AÜİFD* Ankara 1991, S. 1, c. XXXII, s. 89-110.

"Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *AÜİFD*, 1997, S. 1, c. XXXVI, s. 79-117.

ÖZ, Mustafa, "Ehl-i Beyt", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 498.

_____ "Humus", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 369-370.

_____ "Gâliyye", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 334.

_____ "Mehdî el-Muntazar", *DİA*, İstanbul 2003, c. XXVIII, s. 376-377.

_____ "Muhammed el-Bâkır", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 506-507.

_____ "Muhammed Bâkır", DİA, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 253-255.

ÖZDEMİR, Mehmet, "Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine", *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 200-208.

ÖZKAVUKÇU, Şaban, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

SADR, Mehdi, *Ehl-i Beyt Ahlâkı*, çev. Vahdettin İnce, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

SOFUOĞLU, Cemal, "Ğadîr-i Hum Meselesi", *AÜİFD*, Ankara 1984, S. 1, c. XXVI, s. 461-470.

_____ "Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri", *AÜİFD*, Ankara 1990, c. XXIV, s. 530-538.

ŞENER, Abdülkadir, "İslam'da Mezhebler ve Hukuk Ekolleri", *AÜİFD*, Ankara 1984, S. 1, c. XXVI, s. 371-406.

ŞULUL, Kasım *İslam Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usûlü*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

TOPRAK, İsmail, *Hazret-i Ali Cenkleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014.

UYAR, Mazlum, *İmâmiyye Şiâ'sında Düşünce Ekolleri –Ahbârilik-*, Ayışığı Yay., İstanbul 2000.

_____ *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.

ÜZÜM, İlyas, "Sünnilikten Şiîliğe, Şiîlikten Sünniliğe Geçen iki Müellif ve Eserleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul 1997, s. 189-202.

VELİ, Abdülaziz Muhammed Nûr, *Şia ve Tarihi Rivayetler*, çev. Mücahit Yüksel, Ankara Okulu Yay, Ankara 2014.

VLOTEN, Gerlof Van, (ö. 1903), *Emeviler Devrinde Arab Hâkimiyeti ve Şiâ ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Said Hatiboğlu, AÜİF Yayınları, Ankara 1986.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 525.

YİĞİT, İsmail, "Tebük Gazvesi", *DİA*, Ankara 2011, c. XL, s. 228.

_____ "Memlükler", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 90-97.

ÖZET

Araştırmada, 16. yüzyıl müelliflerinden Sünnî düşünceye sahip Muhammed Salih eş-Şâmî'nin Sübülü'l-Hüda isimli eseri ve Şîî fikriyatı benimseyen Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin Biharu'l-Envâr adlı eserinde yer alan rivayetlerden hareketle Hz. Muhammed dönemi savaşlarında Hz. Ali'nin rolü ele alınmaktadır. Araştırma konusu edilen iki eserdeki mevcut rivayetlerde Hz. Ali'nin nasıl takdim edildiğinin ve ilgili nakillerin savaşçı yönü itibariyle onun hakkında ne tür bir algı oluşumuna zemin hazırladığının üzerinde durulmaktadır. İşleyiş olarak eş-Şâmî'nin daha erken vefat etmesinden hareketle ilk olarak onun eserindeki rivayetler, daha sonra el-Meclisî'nin eserindeki rivayetler incelenecektir. Araştırma; giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. "Giriş" kısmında, araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, kaynakları, Sünnîlik ve Şîîliğin dinî-siyasî bir mezhep olarak ortaya çıkışı ve İslam Tarihi bağlamında siyâsi ve itikâdi konulardaki yaklaşımlarının tarih yazıcılığına yansımalarına değinilmektedir. Akabinde her iki mezhebin sahabe, emirü'l-mü'minîn, Ehl-i Beyt algısından genel hatlarıyla bahsedilmektedir. Şîî düşünceye yön veren Ahbârilik-Usûlîlik anlayışları ile gazve ve seriyyenin mahiyeti kavramsal olarak ortaya konmaktadır. "Birinci Bölüm"de, müellifler ve eserleri, mukaddimeler ve ikincil kaynaklardan hareketle anlatılmaktadır. "İkinci Bölüm"de gazveler genel seyri itibariyle özetlendikten sonra eş-Şâmî ve el-Meclisî'nin eserlerine yansıyan rivayetler benzer ve farklı yönleri ile ele alınmakta; mukayeseli olarak tahlil edilmektedir. Aynı şekilde "Üçüncü Bölüm"de seriyyeler incelenmektedir. Bölüm sonunda genel olarak rivayetlerde öne çıkan bazı kişi, durum, sıfat ve semboller değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Sünnet, Şîâ, Ali,

SUMMARY

In this research, I intend to deal with the reports of Ali ibn Abi Talib's role during the battles when Muhammad (pbuh) was alive. I compare reports from the Sunni Muhammad Saleh al-Shami's *Subulu'l-Huda* and the Shiite Muhammad Baqir al-Majlisi's *Behar al-Anwar*. I specifically focus on how Ali was represented and how his belligerency was taken into consideration in two resources. In research design, I give priority to the reports in al-Shami's book as it is chronologically earlier than al-Majlisi's. The research consists of an introduction and three subsequent chapters. In introduction, besides articulations of importance, purposes, and primary resources of the research, you will find a discussion of how Sunnism and Shiism as religio-political sects have emerged and how their emergence conditioned the later political and doctrinal historiography. This is followed by a brief conversation on their respective approaches to key concepts like *sahaba*, *amir al-mu'minin*, and *ahl al-bayt*. I do not ignore the important distinction between *akhbari* and *usuli* interpretations of the Shiism. The introduction ends with a historical conceptualization of *gazwa* and *sariyya*. The first chapter deals with the secondary sources on the two books and their authors. The second chapter, after an outline of the events in the battlefields, takes the task of comparing and then analyzing how similar and different al-Shami and al-Majlisi reported the same events in *gazwas*. In the third chapter, same task is undertaken for *sariyyas*. This chapter concludes with a general discussion of significant persona, themes, and symbols of the reports.

Keywords: Sunnism, Shiism, Ali Ibn Abi Talib